

Nemzeti és ideológiai béklyóban

**Reformátusok és
a református egyház
a második világháború
utáni Csehszlovákiában**

Simon Attila et al.

Nemzeti és ideológiai béklyóban

Reformátusok és a református egyház
a második világháború utáni Csehszlovákiában

Selye János Egyetem
Tanárképző Kar

Simon Attila et al.

Nemzeti és ideológiai béklyóban

Reformátusok és a református egyház
a második világháború utáni Csehszlovákiában

Komárom, 2023

© Buza Zsolt, Gyurgyík László, Lévai Attila, Popély Árpád, Simon Attila,
Somogyi Alfréd, Szarka László, Vajda Barnabás
© Selye János Egyetem

A kollektív monográfiát összeállította: Dr. habil Simon Attila, PhD.

Recenzálta:

Prof. Dr. habil. Lukács Olga, PhD.

Doc. Mgr. et Mgr. Andrej Tóth, Ph.D.

Nyelvi szerkesztő: Simon Beáta

Jelen kötet a VEGA 1/0083/20 számú, A Református Keresztyén Egyház Szlovákiában a szocializmus éveiben (1948–1989) című kutatási projekt keretén belül készült. A kötet egyes fejezetei más kutatási programok támogatásával is készülhettek.

Táto práca vznikla podporou projektu VEGA 1/0083/20 Reformovaná kresťanská cirkev na Slovensku v rokoch socializmu (1948–1989). Jednotlivé kapitoly vznikli v rámci ďalších projektov.

ISBN 978-80-8122-465-2

Tartalom

Előszó.....	7
Szlovákia lakossága vallási összetételének alakulása 1921 és 2021 között. Különös tekintettel a református vallásúak kerületek és járások szerinti változásaira (Gyurgyík László)	9
Népbírószági eljárások szlovákiai magyar református papok ellen a második világháború utáni években (Simon Attila)	33
A Szervező Bizottság 1939-1951 (Somogyi Alfréd).....	60
„Ha még egyszer merek magyarul prédikálni..” A pozsonyi refor- mátus egyházköztség és a szlovákiai református egyház (1945–1953) (Popély Árpád).....	96
A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház és (cseh)szlovák egyházpolitika az 1950–1960-as években (Szarka László)	113
Békepapok, állami egyházügyi hivatalok és a Keresztyén Békekonferencia (Vajda Barnabás).....	136
1973: Jubileumi ünnepség a pozsonyi református egyházköztségben (Búza Zsolt)	158
A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház felsőoktatás-története a második világháborútól 1990-ig (Lévai Attila)	172
Források és szakirodalom	195
Névmutató.....	209
Szerzőink	216
Summary	212

Előszó

A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története máig megíratlan, amin a jelen kötet megjelenése sem változtat. Még akkor sem, ha az utóbbi években jelentős előrelépések történtek ebben a tekintetben. Nem kis mértékben a Selye János Egyetem Tanárképző Kara Történelem Tanszékéhez kapcsolódó kutatási projekteknek köszönhetően, amelyben a tanszék munkatársai mellett az egyetem más kutatói, elsősorban a Református Teológiai Kar szakemberei is bekapcsolódtak. 2016 és 2019 között a Szlovák Oktatási Minisztérium kutatási ügynöksége által finanszírozott VEGA 1/0528/16 „Református Keresztyén Egyház Szlovákiában 1918–1952” elnevezésű projektjének keretén belül elsősorban az egyházra vonatkozó levéltári források feltárása, jegyzékbe rendezése és ezek publikálása történt meg. Mellette persze néhány résztanulmány is született, de a legfontosabb mégis az, hogy a források számbavétele által megteremtődött az alapfeltétele annak, hogy egyáltalán hozzá lehessen kezdeni a szlovákiai református egyház korabeli történetének a megírásához.

A 2020 és 2023 között folyó újabb kutatási projekt (Református Keresztyén Egyház Szlovákiában a szocializmus éveiben 1948–1989) célja a korábbi projekt folytatása volt, amely ismételten a források feltárását és néhány résztema feldolgozását jelentette. A fenti két projektben az SJE Tanárképző Karának és Református Teológiai Karának 9 oktatója kapcsolódott be, akiken kívül külső, az egyetemhez nem kötődő kollégák is részt vettek a kutatásban.

Jelen kötet ennek a kutatásnak néhány fontosabb eredményét foglalja magában, és próbál – ha nem is a teljesség igényével – képet adni arról, mi történt a szlovákiai magyar reformátussággal és a Szlovákiai Református Keresztyén Egyházzal a második világháború utáni évtizedekben.

A kötet 8 szerző munkája, akiknek a neve a tartalomjegyzékben és a kötet végén is olvasható. A monográfia szerkesztőjeként külön köszönöm nekik, hogy szövegeiket időben leadták, és ezzel lehetővé tették a kötet megjelenését. Nem szerepel a szerzők között, de külön köszönet Tömösközy Ferenc kollegánknak, aki a legtöbbet tette a források feltárásáért és feldolgozásáért.

Simon Attila

Komárom, 2023. szeptember 10.

Szlovákia lakossága vallási összetételének alakulása 1921 és 2021 között.

Különös tekintettel a református vallásúak kerületek és járások szerinti változásaira¹

Gyurgyík László

Fejezetünkben a szlovákiai lakosság felekezeti összetételének alakulásával foglalkozunk az 1921 és 2021 közötti időszakban, különös tekintettel a református vallásúak közigazgatási egységek szerinti változásaira.

1. Az 1921 és 2021 közötti szlovákiai felekezeti változások áttekintése

A (cseh)szlovák állami keretek között megtartott népszámlálások keretein belül minden alkalommal – 3 népszámlálás kivételével – rákérdeztek a lakosság felekezeti hovatartozására is. Az állampárti időszakban 1961-ben, 1970-ben és 1980-ban ez nem történt meg. Ugyanakkor a közzétett adatok terjedelme igencsak változó volt.

¹ Jelen fejezet a Selye János Egyetemen futó VEGA 1/0083/20 számú, A Református Keresztyén Egyház Szlovákiában a szocializmus éveiben (1948–1989) című kutatási projekt keretében készült. A téma kutatását a Fórum Kisebbségkutató Intézet „A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára” című, APVV-20-0336 számú projektje is támogatta.

1. táblázat: A vallási hovatartozásra vonatkozó publikált adatok terjedelme a (cseh)szlovák népszámlálások alkalmával

Adatok terjedelme	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011	2021
Vallási hovatartozásra történő rákérdezés	1	1	1	0	0	0	1	1	1	1
Országos szintű adatok	1	1	1	0	0	0	1	1	1	1
Közigazgatási egységek szerinti adatok	1	1	1	0	0	0	1	1	1	1
Település szintű adatok	1	1	1	0	0	0	1	1	1	1
Országos szintű felekezeti adatok nemzetiségek szerint	1	1	1	0	0	0	1	1	1	1
Település szintű felekezeti adatok nemzetiségek szerint	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0
A vallási hovatartozás adatai egyéb társadalm szerkezeti mutatók szerint	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1

Az 1. táblázat adatai alapján megfigyelhető, hogy a publikált felekezeti adatok terjedelme szerint a (cseh)szlovák népszámlálások 3 szakasza különíthető el: Az 1921, 1930, és 1950. évi népszámlálások során az országos és településszintű adatok közzététele mellett ismertté váltak nemzetiségi bontásban is az országos szintű felekezeti adatok. A kommunista érában megrendezett 1961, 1970, és az 1980. évi népszámlálások alkalmával nem történt rákér-

dezés a felekezeti hovatartozásra.² A rendszerváltást követően azonban már minden egyes népszámlálás alkalmával rákérdeztek. A korábbi népszámlálások gyakorlatához képest bővült a közzétett adatok terjedelme. Az 1991-es, 2001-es és 2011-es a községsoros felekezeti adatok nemzetiségi bontásban is hozzáférhetőek. (A 2021. évi adatokat még csak részben tették közzé) A 2011. évi népszámlálás jelentős hozadéka, hogy a népszámlálás ún. mikroadatait, azaz egyéni szintű adatainak egy részét is közzétették.

2. táblázat. A felekezeti megoszlás alakulása
1921 és 2021 között Szlovákiában %-ban

Felekezet	1921	1930	1950	1991	2001	2011	2021
római katolikus	70,9	71,6	76,2	60,4	68,9	62,0	55,8
görög- katolikus	6,5	6,4	6,6	3,4	4,1	3,8	5,3
evangélikus	12,3	12,0	12,9	6,2	6,9	5,9	4,0
református	4,8	4,4	3,2	1,6	2,0	1,8	1,6
pravoszláv	0,1	0,3	0,2	0,7	0,9	0,9	0,9
izraelita	4,5	4,1	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
egyéb	0,7	0,7	0,2	0,6	1,1	1,5	2,2
felekezeten kívüli	0,2	0,5	0,1	9,8	13,0	13,4	23,8
ismeretlen	0,0	0,0	0,3	17,4	3,0	10,6	6,5
Összesen	100	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

1921-ben Szlovákiában egy alig néhány ezer főt kitevő rétegtől eltekintve a teljes lakosság valamelyik egyház tagjának vallotta magát. A magukat felekezeten kívülieknek deklarálók aránya 0,2%, az ismeretleneké 0,02% volt. (A cseh országrészekben a felekezeten kívüliek száma meghaladta a 700 ezret, ez az országrész lakosságának 7,2%-a.)

A lakosság döntő többségét kitevő római és görögkatolikusok összesített részaránya 77,4%-ot tett ki. Szlovákia felekezeti összetételében a további meghatározó felekezetek az evangélikus (12,8%), a református (4,8%) és az

² Az 1950. évi népszámlásra két évvel az 1848. évi kommunista hatalomátvétel után került sor. A két háború közötti időszak hagyományainak megfelelően még rákérdeztek a felekezeti hovatartozásra.

izraelita (4,5%) egyházak voltak.³ 1930-ra Szlovákiában a felekezeten kívüliek száma (az ismeretlenekkel együtt) ugyan két és félszeresére (6818-ról 17148-ra) emelkedett – ezt részben a Csehországból Szlovákiába beköltöző cseh hivatalnok és értelmiségi réteg megnövekedése, részben a szlovákiai társadalom fokozatos belső átstrukturizálódása váltotta ki –, de így is csak a szlovákiai népesség alig fél százalékát tette ki. Az egyes egyházakhoz tartozók száma eltérő mértékben ugyan, de növekedett, a lakosságon belüli aránynövekedés a római katolikus egyház mellett a ortodox (pravoszláv) egyház és a cseh testvérek, illetve csehszlovák egyház vonatkozásában jelentős. A református és az izraelita egyházakhoz tartozók száma némileg növekedett (144 549-ről 145 829-re, illetve 135 918-ról 136 737-re) arányuk viszont csökkent (4,8%-4,4%-ra, illetve 4,5%-4,1%-ra).⁴

A 2. világháború után a köztársaság egész területén 1950-ben rendezték meg a következő népszámlálást. A köztársaság felbomlása, a világháború harci eseményei, a zsidóság koncentrációs táborokba hurcolása, az ezt követő, elsősorban a magyar és német lakosságot érintő kitelepítések, deportálások, lakosságcsere, reszlovakizáció Szlovákia szláv nemzeti jellegének nagymértvű erősödését, s ezen belül a magyarság számának drasztikus csökkenését eredményezték. Mindezen folyamatok – vélhetőleg a reszlovakizáció kivételével – az egyes régiók felekezeti összetételére is kihatással voltak. Az 1950-es népszámlálásra a kommunista hatalomátvételt követő egyházak mozgásterét korlátozó, az ateizmust preferáló intézkedések beindulása után került sor. Ennek ellenére a magukat felekezeten kívülinek deklarálók száma és aránya is lényegesen csökkent.

1950-ben a legszembetűnőbb változás a zsidó felekezetűek számában mutatkozott meg. Lélekszámuk 136 737-ről 7476-ra csökkent, arányuk 4,1%-ról 0,2%-ra apadt. Jelentékenyen megnőtt a katolikusok (római és görögkatolikusok összesített aránya 78,0%-ról 82,8%-ra) és a lutheránusok aránya is (12,1%-ról 12,9%-ra). Ugyanakkor csökkent a reformátusok száma (145 829-ről 111 696-ra) és aránya (4,4%-ról 3,2%-ra). A reformátusok számának jelentős mértékű csökkenése a magyar–szlovák lakosságcsereére vezethető vissza.

3 Sčítání lidu v republice Československé ze dne 5. února 1921 III. díl, Praha 1927.

4 Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930 díl I. Praha, 1934, 51*–55*.

Az 1950-es népszámlálás volt a kommunista uralom alatt megrendezett népszámlálások között az első és egyben az utolsó, amelynél rákérdeztek a lakosság felekezeti hovatartozására is. Csak 40 évvel később, az 1989-es novemberi változásokat követő 1991-es népszámlálás során kérdeztek rá újból a lakosság vallási hovatartozására. Azonban ez az adatfelvétel már teljesen más valóságtartalmakat rögzített a felekezeti hovatartozás szempontjából, mint az 1950. évi és a korábbi népszámlálások, így az 1991-es adatok összevetése a korábbiakkal inkább csak informatív jellegű. Annak ellenére, hogy a felekezeti hovatartozást hasonlóan megfogalmazott kérdésekkel tudakolták 1991-ben és 1950-ben is, az eltérés legalább két vonatkozása meghatározó. 1950-ben (és a korábbi népszámlálások alkalmával) a felekezeti hovatartozás jogilag rögzített egyházhoz tartozást, egyháztagságot jelentett. „Aki nem tagja egyik egyháznak sem, az a megfelelő oszlopban „felekezeten kívülinek” tüntesse fel magát” – olvassuk a népszámlálási adatlapokhoz kiadott útmutatóban – továbbá: „az egyházhoz tartozást nem lehet megváltoztatni az adatlapon történő bejegyzéssel.”⁵ 1991-ben a vallási hovatartozás kategóriája deklaratív jellegű: felekezeti hovatartozás alatt valamelyik egyház életében való részvétel, illetve vele való kapcsolat értendő. Mindenki szabadon dönt arról, hogy mely felekezethez tartozónak illetve felekezeten kívülinek tünteti fel magát, esetleg az adott kérdésre nem válaszol. A 15 éven aluli gyermekek esetében a szülők saját belátásuk szerint töltik ki e kategóriát.⁶ Így talán jobban érthető az a vita, mely a demográfusok körében bontakozott ki a kapott adatok értelmezését illetően. Így a kérdésre nem válaszolók, az „ismeretlenek” összetételének értelmezése vagy akár az egyes felekezetekhez tartozók valóságtartalmát illetően.⁷ A másik lényeges vonatkozás az adatok összehasonlíthatóságát illetően az 1950 óta Csehszlovákia társadalmában bekövetkezett változásokban, az elmúlt 40 év ateista propagandájának következményeiben, egyáltalán az egyházhoz, valláshoz való hozzáállás módosulásában rejlik.

5 Sčítaní lidu a soupis domu a bytu v republice Československé ke dni 1. března 1950 Díl I. Praha 1957, 27.

6 Sčítanie ľudu, domov a bytov k 3. 3. 1991 Podrobné údaje za obyvateľstvo. Republika Slovenská. FŠÚ-SŠÚ, Praha – Bratislava, 1992, II.

7 Csak néhány tanulmányt, illetve hozzászólást említünk, melyek a Demográfie c. lap folyóiratban jelentek meg: Pastor, Karol: Výpovedná hodnota štatistických údajov o religiozite. *Demografie*, 1994, č. 3. 173-179.; Kučera, Milan: K interpretaci výsledku sčítaní 1991 o náboženském vyznání. *Demografie*, 1991, č. 4. 189-191.

Az 1991-es népszámlálás a lakosság felekezeti hovatartozásának alakulásában igen lényeges változásokat mutatott ki; a „hívők” – a különböző egyházakhoz, felekezetekhez tartozók – összlakosságon belüli aránya hatalmasat zuhant, és az egyes egyházakhoz tartozók számarányában is jelentékeny módosulások következtek be. Az 1950. és az 1991. évi népszámlálások adatainak összevetése egyfajta tájékoztatóul szolgál az egyes felekezetekhez, egyházakhoz tartozók, illetve azokon kívüliek igencsak heterogén csoportjainak arányváltozásáról. Ugyanakkor az egyes egyházakhoz, felekezetekhez tartozás körülhatárolása 1991-ben igencsak homályos.

Szlovákiában valamelyik felekezethez tartozónak vallotta magát az összlakosság 72,8%-a, felekezeten kívülinek 9,8%-a, 17,4%-a pedig nem töltötte ki a felekezeti hovatartozásra vonatkozó kérdést. A lakosság 69,4%-a római katolikus, 6,2% lutheránus, 3,4% görögkatolikus, 1,6% református, 0,7% ortodox, 0,6% egyéb felekezetekhez tartozó volt.

Lélekszám-növekedés a római katolikusok, az ortodoxok, továbbá az egyéb kategóriába tartozó kisebb felekezeteknél, mutatható ki. A felekezetekhez tartozók arányának változása az egyes egyházakhoz tartozók számának olykor ellentétes irányú módosulásával járt együtt.

A protestáns történelmi egyházakhoz tartozók aránya jelentős mértékben csökkent, Szlovákiában az evangélikusok és a reformátusok aránya mintegy felére zsugorodott (12,9%-ról 6,2%-ra, illetve 3,2%-ról 1,6%-ra).

1993. január 1-jével Csehszlovákia felbomlásával két utódállam, a Cseh Köztársaság és a Szlovák Köztársaság keletkezett. Ezt követően, az immár önálló Szlovákiában három alkalommal került sor népszámlálásra, 2001-ben, 2011-ben és 2021-ben. E népszámlálások módszertana, legalábbis a vallási hovatartozás szempontjából alig különbözött egymástól. Hasonlóan az ezt megelőző 1991. évi népszámláláshoz önkitöltős módszerrel történt.⁸

2001-ben az egyes felekezetekhez tartozók aránya 84,0%-ot tett ki, 3,0% volt az ismeretlenek, 13,0% a felekezeten kívüliek aránya. 2011-re az egyes felekezethez tartozók aránya jelentősen, 76,0%-ra csökkent, 10,6% volt az ismeretlenek, 13,4% a felekezeten kívüliek aránya. A történelmi gyökerekkel rendelkező egyházakhoz tartozók aránya, száma csökkent, az egyéb kategóriában szereplő egyes kisebb felekezetekhez kötődők száma viszont emelke-

8 A 2021. évi népszámlálás alkalmával a lakosok, nem papír alapú kérdőívet töltöttek ki, hanem a statisztikai hivatal honlapján megjelenő űrlap kérdéseit válaszolták meg, a későbbi, asszisztált szakaszban asszisztensek segítségével.

dett. A római katolikusok aránya 68,9%-ról 62,0%-ra, számuk 3 708 120-ról 3 347 277-ra apadt. Az evangélikusok aránya 6,9%-ról 5,9%-ra, számuk 372 858-ról 316 250-ra apadt. Némileg kisebb mértékben csökkent a görögkatolikusok aránya, illetve lélekszáma 4,1%-ról 3,8%-ra, 372 858-ról 316 250-re. A református egyházhoz tartozók száma 2,0%-ról 1,8%-ra, 109 735-ről 98 797-re csökkent.⁹

A 2021. évi népszámlálás felekezeti hovatartozás szempontjából legnagyobb meglepetése a felekezeten kívüliek arányának igen nagy mértékű, 78,7%-os növekedése volt. Ugyan az ismeretlenek aránya jelentős mértékben csökkent (10,6%-ról 6,5%-ra), de az egyes felekezetekhez tartozók száma és aránya nem várt mértékben apadt. Szlovákia lakosságának a száma a 2010-es években 52 234 fővel emelkedett, az országon belül az egyes felekezetekhez tartozók száma 300 906 fővel, 76,0%-ról 69,7%-ra csökkent. Megfigyelhetjük, hogy a legnagyobb lélekszámú egyházak többségéhez tartozók száma jelentős mértékben csökkent. A római katolikusok száma 308766 fővel, (3 347 277-ről 3 038 511) 9,2%-kal, az evangélikusok száma 29343 fővel (316 250-ről 286 907-re) 9,3%-kal, a reformátusok száma 13 526 fővel (98 797-ről 85 271-re) 13,7%-kal apadt. Növekedett a görögkatolikusok száma 11 364 fővel (206 871-ről 218 235-re) 5,5%-kal, illetve a pravoszláv egyházhoz tartozóké 1544 fővel (49 133-ről 50 677-re) 3,1%-kal. Igen jelentős mértékben 37 821 fővel megnőtt az egyéb felekezetekhez tartozók száma (81 909-ről 119 730-ra) 45,4%-kal. Az egyes nagyobb lélekszámú felekezetekhez tartozók számában bekövetkezett eltérő irányú változások okainak feltárásához további kutatások szükségesek (lásd az F1. táblázatot is).¹⁰

9 *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Definitívne výsledky za SR, NUTS2, kraje, okresy a obce.* Formát xls. Štatistický úrad Slovenskej republiky, Bratislava, 2003.; *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011. Obyvateľstvo trvalo bývajúce v SR podľa národnosti a náboženského vyznania.* <https://slovak.statistics.sk> (letöltve: 2023.05.25.)

10 Tanulmányunk első fejezete az alábbi tanulmány egy részének átdolgozott változatát tartalmazza: Gyurgyík László: Szlovákia lakossága vallási összetételének változásai 1921 és 2021 között, különös tekintettel a 2011 és 2021 közötti időszakra, illetve a felekezeten kívüliekre. In Pólya Katalin (szerk): *14th International Conference of J. Selye University. Theological Section. Conference Proceedings.* J. Selye University, Komárno, 2023, 23-31.

2. A református felekezetű lakosság közigazgatási egységek szerinti változásai

A szlovákiai református lakosság döntő többsége magyar nemzetiségű, településszerkezete is meghatározó mértékben átfedést mutat a magyar nemzetiségű lakosságéval. Szlovák nemzetiségű reformátusok jelentősebb számban Kelet-Szlovákiában, illetve a magyarlakta terület városaiban mutatható ki.¹¹ Tanulmányunknak ebben a részében a református felekezetűeknek kerületek és járások szerinti változásaira térünk ki.

A reformátusok száma Szlovákiában 1921 és 2021 között 140 174 főről 85 271 főre, 39,2%-kal csökkent, arányuk 4,7%-ról 1,6%-ra apadt. A változás nem volt egyenletes. Míg az 1920-as években (1921 és 1930 között) kis mértékben, 1189 fővel 140 174-ről 141 363-ra emelkedett a számuk, az 1930-as években valószínűleg számottevően nem változott. Nagymértékű csökkenés a 1940-es évek második felében következett be. A magyar–szlovák lakosságcsere következtében jelentős mértékben apadt a lélekszámuk, 1950-ben 111 702-en vallották magukat reformátusnak. Ezt követően csak négy évtizeddel később, 1991-ben kérdeztek rá a felekezeti hovatartozásra. A kommunista éra évtizedei alatt a fogyás statisztikailag hasonló nagyságú 82 545 fő (1991) volt, mint 1930 és 1950 között, gyakorlatilag az 1940-es évek második felében. Ugyanakkor látnunk kell, hogy a lakosság jelentős része (17,4%-a) 1991-ben nem nyilatkozott a felekezeti hovatartozásáról.

2001-re a reformátusok száma jelentősen megnőtt, 109 735 főt tett ki, megközelítette az 1950. évi lélekszámukat, az ismeretlen felekezetűek aránya pedig töredékére (3,0%) zsugorodott. Ez a rendszerváltást követő időszakban részben a vallási élet erősödésére, másrészt ezzel összefüggésben a felekezeti hovatartozásra nem válaszolók arányának igen nagymértékű csökkenésére vezethető vissza. Az ezt követő két népszámlálás alkalmával a reformátusok száma jelentősen apadt (2011: 98 797, 2021 85 271 fő). Ennek hátterében többek között a felekezeten kívüliek arányának fokozatos növekedése, de kisebb mértékben az ismeretlenek arányának a nem elhanyagolható mértékű növekedése húzódik meg.

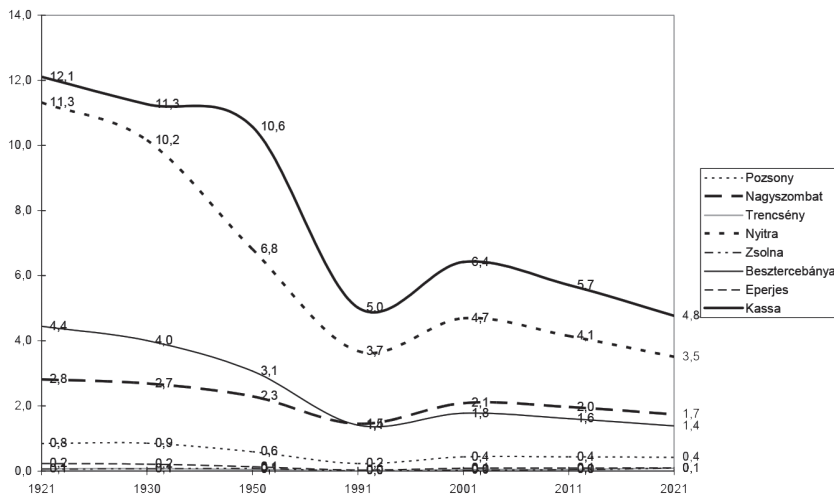
11 Gyurgyík László: A (cseh)szlovákiai magyarság felekezeti megoszlásának alakulása 1921 és 2011 között. In Tömösközi Ferenc (szerk): *A hit és közösség szolgáltatában. Életutak a szlovákiai református keresztyén egyházban*. SJE Tanárképző Kar – Református teológiai kar, Komárom, 2018, 28-44.

A továbbiakban tekintsük át a reformátusok számának alakulását közigazgatási egységek szerinti bontásban az elmúlt 100 évben. Az adatok a 2011-ben érvényes közigazgatási beosztás szerint lettek csoportosítva.¹² Azaz a 2011-nél korábbi népszámlálások adatai a jelenlegi kerületek és járások kiterjedése szerinti adatokat tartalmazzák.¹³

2.1 Kerületek

Először kerületek szerinti bontásban tekintsük át a változásokat. A kerületek szerinti adatok Szlovákia egyfajta „nagy régióiban” mutatják a reformátusok számának alakulását.

1. ábra: A református felekezetűek arányának változása Szlovákia kerületeiben 1921 és 2021 között %

12 Majó, Juraj - Tížik, Miroslav - Škápik, Pavol: *Prehľad etnicity obyvateľstva obcí Slovenska v sčítaniach 1880-2011*. [dátový súbor]. Slovenský archív sociálnych dát, 2017. SASD2011003. Verzia 1.0.

13 Az 1921 és 2011. évek közötti cseh (szlovák) népszámlálások felekezeti adatait a 2011 évi közigazgatás szerint Mayo (2017) adatállománya alapján dolgoztuk fel. A 2011. és a 2021. évi közigazgatási beosztás között nincs eltérés. A 2021. évi adatokkal e tanulmány szerzője egészítette ki az eredeti adatállományt.

1921-ben a legtöbb református a Nyitrai (57 671 fő) a Kassai (49 073 fő), a Besztercebányai (20 700 fő), valamint a Nagyszombati kerületben élt (9486 fő). Ezer főnél magasabb volt a reformátusok száma a Pozsonyi kerületben is (1917 fő). A 3 szórványkerületben (az Eperjesi, a Trencsényi, a Zsolnai) élő reformátusok száma néhány száz fő körül mozgott. (F2. táblázat) Arányukat tekintve a szlovákiai reformátusok 41,2% élt a Nyitrai, 35,0%-a a Kassai, 14,8%-a a Besztercebányai, 6,8%-a a Nagyszombati, 1,4%-a Pozsonyi kerületben. A három szórványkerületben arányuk néhány tized százalékot tett ki. 1930-ig csak kisebb mértékben módosult az egyes kerületekben élő reformátusok száma, aránya. Kis mértékben, (0,8 százalékpont) csökkent a Nyitrai, és a Besztercebányai (0,7 százalékpont) kerületben élőké. Viszont növekedett a Kassai (0,8 százalékpont), a Nagyszombati (0,3 százalékpont) és a Pozsonyi kerületben élőké (0,3 százalékpont). A szórványkerületekben élő reformátusok számában, arányában nem került sor érdemleges változásokra. A 2. világháborút követően, az 1940-es évek második felében főleg a magyar–szlovák lakosságcsere következtében országos szinten jelentősen megcsappant a reformátusok száma (141 363-ról 111 702-re), de az 1920-as években kimutatott tendenciák az egyes kerületek szintjén folytatódtak az 1930 és 1950 közötti időszakban is: csökkent a Kassai kerületben élő reformátusok száma, (50 533-ról 46 705-re), de 1950-ben már számuk meghaladta a Nyitrai kerületben élőkét (57 012-ről 37 999-re. 1950-ben a szlovákiai reformátusság 41,8%-a élt a Kassai, 34,0%-a a Nyitrai kerületben. Tovább csökkent a Besztercebányai (14,8%-ról 14,1%-ra), de növekedett a Nagyszombati, (6,8%-ról 7,1%-ra), illetve Pozsonyi (1,4%-ról 1,7%-ra) kerületekben élő reformátusok részaránya. A Nyitrai, illetve a Besztercebányai kerületekben kimutatott csökkenés főleg a lakosságcsere állhat összefüggésben, hiszen a keleti térséget kevésbé érintette a lakosságcsere folyamata. (A szórványkerületekkel érdemben a továbbiakban nem foglalkozunk.)

A következő, statisztikailag nehezen követhető időszakot a kommunista éra négy évtizede jelenti. Ebben az 1950 és 1991 közötti időszakban további jelentős mértékű csökkenés figyelhető meg. Azonban az 1991. évi adatok értelmezését megnehezíti az ismeretlenek igen magas aránya. Az egyes kerületekben élő reformátusság súlyának változása a korábbi tendenciákhoz hasonlóan folytatódott: növekedett a Kassai, Nagyszombati, Pozsonyi, csökkent a Nyitrai és Besztercebányai kerületekben élő reformátusok aránya az országos népességén belül. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a Pozsonyi és a Nagyszom-

bati kerületek reformátusságának aránynövekedése a kerületbe beáramló migrációs többlettel hozható összefüggésbe (lásd 3. táblázatot).

3. táblázat: A református felekezetűek kerületek szerinti arányának változása Szlovákiában 1921 és 2021 között

Kerület	1921	1930	1950	1991	2001	2011	2021
Pozsony	1,4	1,7	1,8	1,7	2,4	2,7	3,0
Nagyszombat	6,8	7,1	8,0	9,5	10,5	11,0	11,3
Trencsény	0,2	0,2	0,2	0,1	0,3	0,3	0,6
Nyitra	41,1	40,3	34,0	32,0	30,5	30,0	28,4
Zsolna	0,2	0,2	0,3	0,1	0,2	0,3	0,8
Besztercebánya	14,8	14,1	13,4	11,3	10,7	10,8	10,7
Eperjes	0,6	0,6	0,5	0,3	0,6	0,7	0,9
Kassa	35,0	35,8	41,8	45,1	44,8	44,3	44,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Újabb jelentős változásokra a rendszerváltást követő évtizedekben került sor. A rendszerváltást követő időszakban 2001-ben számolták össze a legtöbb reformátust. 2001-től számuk folyamatosan csökkent. Szlovákián belüli arányuk legnagyobb mértékben a Nyitrai kerületben (30,5%-ról 28,4%-ra), kisebb mértékben a Kassai kerületben (44,8%-ról 44,2%) csökkent. A Besztercebányai kerületben stagnált (10,7%-10,8%), növekedett a Pozsonyi, illetve a Nagyszombati kerületekben (2,4%-3,0%, illetve 10,5%-11,3%). E két utóbbi kerületben a növekedés jórészt a fővárosba és tágabb környezetébe beáramló migrációval magyarázható.

2.2. Járások

A reformátusok számának járások szerinti alakulását szintén a 2021. évi közigazgatási beosztás szerint vizsgáljuk. 2021-ben (1996 óta) Szlovákia területe 79 járásra oszlik. Ebből Pozsony és Kassa városok területén 5, illetve 4

járás található. A két nagyváros adatait 1-1 területi egységként vesszük tekintetbe, ezért összességében 72 „járással” számolunk.

Első körben a reformátusok számának alakulását vizsgáljuk meg a járásokban élő reformátusok nagyságcsoportjai szerint.

4. táblázat: Szlovákia járásainak a megoszlása a járáscsoportokban élő reformátusok száma szerint Szlovákia járásaiban 1921-2021

Reformátusok száma	1921	1930	1950	1991	2001	2011	2021
0-49	33	34	37	50	40	39	27
50-99	17	14	13	4	8	8	18
100-199	2	5	4	1	6	7	7
200-499	4	3	2	3	1	2	4
500-999	2	2	2	1	3	2	2
1000-1999	1	1	1	1	2	2	3
2000-4999	4	3	5	5	3	4	5
5000-9999	4	5	3	5	5	5	4
10000-20000	3	3	5	2	4	3	2
20000 -30000	2	2	0	0	0	0	0
Összesen	72	72	72	72	72	72	72

A vizsgálatunk során a járásokat a járásokban élő reformátusok száma szerint 10 kategóriába soroltuk. A legkisebb lélekszámú kategóriába azok a járások kerültek, ahol 50 főnél alacsonyabb a járásokban élő reformátusok száma. A járások nagy része a vizsgált évek többségében ebbe a kategóriába tartozott. A legnagyobb lélekszámú kategóriát azok a járások alkotják, ahol 20000 főnél magasabb az ott élő reformátusok száma. Ilyen járások csak az 1921. és az 1930. évi népszámlálások során voltak kimutathatók (a Komáromi és a Lévai járás esetében). A 10 000 és 20 000 fő között mozgó református lakosságot felölöző járások száma már nagyobb szóródást mutat. 1921-ben és 1930-ban 3-3 járáson belül mozgott 10 és 20 ezer között a reformátusok száma (a Rimaszombati, a Töketeremesi és a Nagymihályi járásokban). 1950-re a Komáromi és a Lévai járások reformátussága 20 ezer fő alá esett, a 10000 és 20000 reformátust számláló járások száma ezáltal 5-re növekedett. 1991-ben már csak a Komáromi és a Töketeremesi járások református népessége haladta meg a 10 ezer főt. 2001-ben a fentiekén kívül a Dunaszerdahelyi és

Nagy Mihályi, 2011-ben már csak 3 járás esetében volt magasabb 10 ezernél a reformátusok száma. Az 5-10 ezer fő közötti reformátust számláló járások száma 3 és 5 között mozgott. (a Dunaszerdahelyi, Érsekújvári, Vágsellyei, Rozsnyói, Kassa környéki járásokban). 2021-ben már csak a Dunaszerdahelyi és a Kassa környéki járások tartoztak ebbe a kategóriába. Hasonlóan 3 és 5 között mozgott a 2 és 5 ezer, illetve 1-3 között az 1000-2000 közötti járások száma (lásd a 4. táblázatot). A legtöbb járásban a reformátusok száma nem haladja meg a 100 főt.

A továbbiakban az egyes járáscsoportokban élők számának alakulását vizsgáljuk meg a járásokban élők nagyságcsoportjai szerint.

5. táblázat: A reformátusok aránya Szlovákia járásaiban a járásokban élők nagyságcsoportjai szerint 1921-2021

Reformátusok száma	1921	1930	1950	1991	2001	2011	2021
0-49	0,4	0,5	0,5	0,5	0,6	0,8	0,8
50-99	0,8	0,7	0,8	0,3	0,5	0,6	1,4
100-199	0,2	0,5	0,4	0,2	0,7	0,9	1,2
200-499	1,0	0,7	0,5	1,5	0,3	0,8	1,3
500-999	1,0	1,0	1,1	1,1	1,6	1,3	1,6
1000-1999	0,8	1,2	1,3	1,9	3,4	3,4	5,3
2000-4999	10,5	7,0	15,3	20,6	9,6	14,2	22,5
5000-9999	23,9	27,8	21,5	43,4	32,8	37,0	36,8
10000-20000	30,0	30,1	58,7	30,5	50,6	40,8	29,0
20000 -30000	31,4	30,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az adatok eloszlásából láthatjuk, hogy a református lakosság többsége 1921 és 1950 között, továbbá 2001-ben is azokban a járásokban élt, ahol számuk meghaladta a 10 ezer főt. 1921-ben és 1930-ban relatív többségben voltak azokban a járásokban, ahol lélekszámuk 20 ezer fölött volt (31,4%, illetve 30,7%). 1950-től már nem mutatható ki olyan járás, ahol számuk meghaladta volna a 20 ezer főt. 1950-ben és 2001-ben, a reformátusok többsége azok-

ban a járásokban élt, ahol számuk 10 és 20 ezer fő között mozgott. Számuk és arányuk az utolsó 3 népszámlálás során ebben a kategóriában csökkent, 2021-ben relatív többségben az 5-10 ezer fős kategóriában voltak. Megfigyelhetjük, hogy az 5-10 ezer fős és kisebb nagyságcsoporthoz tartozó járásokban évtizedről évtizedre csaknem lineárisan növekedett a református lakosság száma. A 2000-5000 reformátust kimutató járásokban 10,5%-ról 22,5%-ra, az 1000–2000 reformátust számláló kategóriában 0,8%-ról 5,3%-ra. A reformátusság szempontjából szórványjellegűnek tekinthető járásokban is jelentős növekedés figyelhető meg (lásd az F5. táblázatot).

6. táblázat: Szlovákia járásainak megoszlása a járáscsoportokban élő reformátusok aránya szerint Szlovákia járásaiiban 1921-2021

Reformátusok aránya	1921	1930	1950	1991	2001	2011	2021
>1%	56	57	57	59	58	59	59
1-2 %	2	1	2	1	1	0	1
2-5 %	3	3	2	1	2	2	4
5-10 %	0	0	1	9	7	9	6
10-20 %	6	8	10	2	4	2	2
20-30 %	5	3	0	0	0	0	0
Összesen	72	72	72	72	72	72	72

Szlovákia járásait a továbbiakban a járásokban élő reformátusok aránya szerint vesszük górcső alá (6. táblázat). 1921-ben még öt olyan járása volt Szlovákiának, ahol a reformátusok aránya meghaladta a 20%-ot. Legnagyobb arányban a Komáromi járásban éltek reformátusok (26,6%), de a Rimaszombati (23,5%), Töketerebes (21,6%), Lévai (20,7%) és a Vágsellyei (20,4%) járásokban is meghaladta arányuk a 20%-ot. 10 és 20% között mozgott az arányuk hat járásban (a Rozsnyói 17,3%, a Nagymihályi 16,2%, a Szobránci 15,8%, a Dunaszerdahelyi 13,5%, a Nagyrőcei 11,9%, a Kassa környéki 11,6% járásokban. 1921-ben és 1930-ban nem volt kimutatható olyan járás, ahol arányuk 5 és 10% között mozgott volna. A 2 és 5 % közötti kategóriába 3, az 1-2 % közötti kategóriába 2 járás tartozott. 56 járásban a reformátusok aránya nem érte el az 1 %-ot. Az 1920-as években még csak kisebb mértékben csökkent a reformátusok aránya az egyes járásokban. De az 1930. évi adatokból látható, hogy már csak 3 járásban volt magasabb az arányuk 20%-nál. Vi-

A táblázat adataiból láthatjuk, hogy a 1921-ben a reformátusok többsége (59,4%) olyan járásokban élt, ahol arányuk meghaladta a 20%-ot (83 292 fő) (lásd az F3. táblázatot is). Közel 1/3-uk a 10-20%-ban reformátusok által lakott járásokban élt (31,1%, 43 580 fő). Ebben a két járascsoportban élt a reformátusok több mint 9/10-e. 1930-ban már csak 38,6%-uk élt olyan járásokban, ahol nagyobb volt az arányuk 20%-nál (54 563 fő), ekkor legtöbben már a 20%-nál kisebb, de 10%-nál nagyobb arányban reformátusok által lakott járásokban éltek (51,5%, 72 804 fő). A második világháború után tartott első népszámlálás alkalmával, 1950-ben ebbe a kategóriába tartozó járásokban élt a legtöbb református (87,2%, 97 400 fő). A rendszerváltást követő időszakban az utolsó két népszámlálás alkalmával pedig az 5-10%-ban reformátusok által lakott járásokban éltek legtöbben: 2011-ben 54,6% (53 975 fő), 2021-ben 43,1% (36 762 fő). A 2-5%-ban reformátusok által lakott járásokban arányuk csaknem folyamatosan emelkedett: 1921-ben 5,8%, 2021-ben: 14,3%. Hasonló tendenciát figyelhetünk meg 1-2%-ban, illetve az 1%-nál alacsonyabb arányban lakott járásokban is. Valamennyi járás összlakosságának és református népességének adatai megtalálható az F4. és F5. táblázatokban.

Összegzés

Szlovákia lakossága felekezeti összetételének változásai három nagyobb és egy rövidebb időszakra tagolhatók. Az 1921-től a II. világháborúig tartó időszak, az 1940-es évek, beleértve az 1950. évi népszámlálást is, a vallásellenes kommunista diktatúra időszaka és a rendszerváltást követő időszak. A középső szakaszt, a kommunista éra időszakát a népszámlálási adatok alapján nincs módunkban folyamatában dokumentálni. (Az 1950. évi népszámlálás adataiban még nem mutatkoznak meg a kommunista fordulat következményei. Az 1991. évi adatokban pedig felemás módon jelennek meg kommunista diktatúra vallásellenes intézkedései.)

Az első időszakon belül a felekezeti megoszlásra egyfajta stabilitás jellemző. Az 1940-es években (a II. világháború időszakában a zsidó holokauszt, az ezt követő években a magyarokat érintő erőszakos migrációk) alig mérhető töredékére apad a zsidóság, igen nagy mértékben csökken a reformátusok száma. A 3. időszakban megnő a vallásukat elhagyók, azaz ismeretlenek és

felekezeten kívüliek száma. A 4. szakaszban pedig stabilan növekszik a vallási közösségekhez nem tartozók száma.

A református felekezetűek számbeli változásait az országos trendeken kívül jelentősen befolyásolta nemzetiségi összetétele. A szlovákiai magyarság sorsát meghatározóan befolyásoló „hontalanság évei” a református egyház életét is nagymértékben befolyásolták. A reformátusok számbeli változásai árnyaltabban követhetők közigazgatási egységek – kerületek, járások – szerinti változásain keresztül. A reformátusok kerületek, járások szerinti szerkezetét az országos trendekhez hasonlóan szintén egyfajta stabilitás jellemzi az első szakaszban. Az 1940-es évek második felében, elsősorban a magyar–szlovák lakosságcsere következtében az egyes kistérségekben, járásokban eltérő mértékben csökken a reformátusok száma, aránya. A korábban legnagyobb számban, arányban reformátusok által lakott járások száma jelentősen csökken. Ez megmutatkozik az 1950. évi adatokban is. A kommunista éra időszakában a reformátusok száma, aránya az egyes kis térségekben tovább csökken. Ennek csak egyfajta elmaszatolt lenyomata jelenik meg az 1991. évi adatokban főleg az ismeretlenek magas száma következtében. A rendszerváltást követő évtizedekben pedig a járások többségét jellemző csökkenés mellett egyfajta növekedés is megmutatkozik a jelentős migrációs többlettel rendelkező térségekben, elsősorban Pozsonyban és környékén. A következő népszámlálás időpontjáig a 2020-as években is az előző három évtizedben megfigyelt tendenciák folytatódása várható.

Függelék

F1. táblázat.

Szlovákia lakosságának felekezeti megoszlása 1921–2021

Felekezet	1921	1930	1950	1991	2001	2011	2021
római kato- likus	2128205	2384355	2623198	3187383	3 708 120	3 347 277	3038511
görög - ka- tolikus	193778	213725	225495	178733	219 831	206 871	218235
evangélikus	388422	400258	443251	326397	372 858	316 250	286907
református	144549	401627	111696	82545	109 735	98 797	85271
pravoszláv	2879	9076	7975	34376	50 363	49 133	50677
izraelita	135918	136737	7476	912	2 310	1 999	2007
egyéb	5800	21296	6682	29038	58 332	79910	117723
felekezeten kívüli	6818	17148	2277	515551	697 308	725 362	1296142
ismeretlen	495	*	9679	917835	160 598	571 437	353797
Összesen	3000870	3329793	3442317	5274335	5 379 455	5 397 036	5449270

* - egyéb és ismeretlen együtt

F2. táblázat**

A református felekezetűek számának változása Szlovákia kerületeiben
1921 és 2021 között

Kerület	1921	1930	1950	1991	2001	2011	2021
Pozsony	1917	2458	2005	1405	2622	2628	2551
Nagyszombat	9486	9978	8942	7882	11495	10849	9662
Trencsény	218	255	194	63	284	297	539
Nyitra	57671	57012	37999	26396	33484	29597	24210
Zsolna	233	276	329	55	193	279	645
Besztercebánya	20700	19923	14929	9312	11771	10675	9153
Eperjes	876	908	599	234	710	724	780
Kassa	49073	50553	46705	37198	49176	43748	37731
Összesen	140174	141363	111702	82545	109735	98797	85271

** Az F2, F4 és F5 táblázatok adatai a 2011-ben érvényes közigazgatási beosztás szerint lettek csoportosítva. Azaz a 2011-nél korábbi népszámlálások adatai a jelenlegi kerületek és járások kiterjedése szerinti adatokat tartalmaznak.

F3. táblázat.

A szlovákiai reformátusok megoszlása a járáscsoportokban élő reformátusok aránya szerint 1921–2021

Reformátusok aránya	1921	1930	1950	1991	2001	2011	2021
>1%	4117	4970	3924	2955	5323	6308	7017
1-2 %	1082	645	1178	3763	602	0	4504
2-5 %	8103	8381	6384	3231	10634	8755	12232
5-10 %	0	0	2816	47440	41979	53975	36762
10-20 %	43580	72804	97400	25156	51197	29759	24756
20-30 %	83292	54563	0	0	0	0	0
Összesen	140174	141363	111702	82545	109735	98797	85271

F4. táblázat

Szlovákia lakosainak a száma járások szerint, 1921–2021

Jársók	Összesen						
	1921	1930	1950	1991	2001	2011	2021
Pozsonyi	122 201	170 305	209 397	442 197	428 672	411 228	475 503
Malackai	45770	48898	50695	62205	64354	67376	78136
Bazini	30853	35294	39811	52078	54164	57567	69183
Szenci	28028	32961	36562	49871	51825	66265	96715
Dunaszerdahelyi	65660	72581	76738	109345	112384	116492	124669
Galántai	64469	69351	72177	92645	94533	93594	95124
Galgóci	28003	31222	33122	45005	45351	45761	44015
Pöstyényi	36780	41176	44865	63906	63928	63152	63032
Szenicei	45088	47498	47813	59873	60891	60504	59749
Szokolcai	28905	30879	31367	46247	46791	46671	47525
Nagyszombati	67846	78266	83670	124971	127125	128567	131894
Báni	25629	26755	25911	38474	38640	37128	35967

Ilavai	21840	24281	29020	61047	62042	60578	58058
Miavai	25918	26759	25538	30228	29243	27531	25678
Vágújhelyi	50010	51080	52913	64630	63530	62707	61840
Simonyi	20923	21737	29796	48157	48005	47166	44515
Vágbesztercei	27724	30303	38673	63033	65150	63550	61617
Privigyei	66808	70539	68133	138537	140444	137894	131693
Púchói	25445	27333	30724	45103	45761	44659	44319
Trencsényi	53717	60305	72884	111366	112767	113115	113777
Komáromi	84748	96186	91111	109279	108556	103995	100952
Lévai	103343	110180	108707	120703	120021	115367	110469
Nyitrai	85236	95331	103388	160725	163540	159143	164788
Érsekújvári	120409	134879	126987	153466	149594	144417	138168
Vágsellyei	40684	42743	39922	54159	54000	53286	51477
Nagytapolcsányi	45189	49889	52982	74136	74089	72257	70877
Aranyosmaróti	30060	31999	34767	44378	43622	41402	41169
Nagybiccsei	21021	22296	22691	30083	30788	30609	31154
Csacai	53196	58601	61514	89860	92843	91710	88642
Alsókubíni	19235	20196	21255	37431	39364	39520	39026
Kiszucaújhelyi	13651	14798	17071	32827	33778	33308	32699
Liptószentmik- lósi	47989	51620	52027	73469	73984	72627	71935
Túrócszentmár- toni	37747	43771	48366	95908	97813	97110	94376
Námesztói	26660	28980	31247	49598	56053	59540	63200
Rózsahelyi	36090	39424	44278	58403	59420	58014	57392
Stubnyafürdői	18378	20320	15380	17078	16866	16379	15956
Turdossini	14757	16147	16820	32333	35062	35829	35856
Zsolnai	67653	81105	84284	151781	156361	154205	161377
Besztercebányai	45971	47339	50488	111244	111984	111242	108730
Selmecbányai	21853	21968	19942	17008	17151	16595	15649
Breznóbányai	45597	48611	50677	66410	65909	64196	59446
Gyevai	23661	24311	23853	34234	33514	32896	31034

Korponai	20813	22563	22991	23325	22885	22927	21517
Losonci	50923	58774	58556	73419	73301	74861	70422
Poltári	26737	28197	26537	23454	23202	22545	20634
Nagyőrőcei	29539	31615	29819	40143	40918	40400	38669
Rimaszombati	68124	74378	72073	82112	83124	84889	80666
Nagykürtösi	37155	38981	39350	46813	46741	45562	41998
Zólyomi	35128	37650	39639	65237	67633	69077	66750
Zsarnócai	25713	26872	22663	27967	27634	27084	25242
Garamszentke- reszti	34524	35715	29497	47954	48125	48289	44844
Bártfai	41683	45424	42740	71106	75793	77859	76012
Homonnai	26449	30499	31763	63011	64845	64446	60126
Késmárki	35319	38769	37550	56203	63231	70487	73685
Lőcsei	22272	24680	23986	29298	31880	33262	33107
Mezőlaborci	13218	15851	13592	13122	12668	12450	11056
Poprádi	28117	33669	51543	97926	104348	103914	102744
Eperjesi	61029	69674	76854	151045	161782	169423	172804
(Kis)szebeni	25433	28107	30580	49200	54067	57820	60389
Sznyinai	24212	28449	26724	38593	39633	38129	35125
Ólublói	29681	32367	30880	46513	50684	52866	52968
Sztropkói	12579	14238	14276	20098	21027	20931	19878
(Alsó)szvidnyiki	18735	21208	20007	32127	33506	33238	31611
Varannói	33880	37963	41367	71022	76504	79702	79426
Gölnicbányai	24627	25699	24657	29833	30841	31272	31698
Kassa város	63 063	81 802	75 306	235 160	236 093	240 433	229 040
Kassa-vidéki	69526	75155	76483	99292	106999	119227	128346
Nagyimihályi	68123	72554	69565	105281	109121	110842	108954
Rozsnyói	48142	51060	50310	60681	61887	63351	59345
Szobránci	23853	24906	24513	24099	23776	22933	22440
Iglói	38575	40254	43566	86350	93516	97593	98706
Tőketerebesi	69494	77361	77364	100520	103779	106072	103687
Összesen	2991411	3322651	3442317	5274335	5379455	5397036	5 449 270

F5. táblázat
A reformátusok száma Szlovákiában járások szerint, 1921–2021

Járások	Reformátusok						
	1921	1930	1950	1991	2001	2011	2021
Pozsonyi	1 176	1 658	1 406	938	1 918	1 828	1622
Malackai	16	17	23	9	53	119	177
Bazini	31	46	40	6	49	63	85
Szenci	694	737	536	452	602	618	667
Dunaszerdahelyi	8867	9303	8452	7375	10721	9919	8625
Galántai	445	426	364	393	622	690	660
Galgóci	32	66	13	88	12	32	43
Pöstyényi	19	37	32	10	35	26	56
Szenicei	17	19	12	4	17	45	77
Szokolcai	13	17	7	2	11	33	42
Nagyszombati	93	110	62	10	77	104	159
Báni	8	9	8	4	12	8	16
Ilavai	21	10	8	10	34	30	60
Miavai	3	52	5	0	5	3	9
Vágújhelyi	23	14	18	4	14	18	43
Simonyi	15	5	23	5	30	38	77
Vágbesztercei	1	4	11	4	19	14	51
Privigyei	66	91	49	26	126	139	168
Púchói	30	12	6	2	4	7	31
Trencsényi	51	58	66	8	40	40	84
Komáromi	22573	23200	18053	13911	18148	16121	13241
Lévai	21431	20153	11329	6098	7173	6094	4694
Nyitrai	319	319	229	155	330	385	368
Érsekújvári	4991	5122	3758	3231	4348	3874	3244
Vágsellyei	8284	8141	4606	2991	3450	3010	2526
Nagytapolcsányi	23	23	6	6	22	84	73
Aranyosmaróti	50	54	18	4	13	29	64
Nagybiccsei	3	6	8	1	3	13	41
Csacai	10	3	5	1	13	28	126

Alsókubíni	8	16	8	0	1	3	22
Kiszucaújhelyi	0	0	6	4	7	6	57
Liptószentmiklósi	29	49	16	17	28	36	24
Túrócszentmártoni	76	81	113	15	64	77	52
Námesztói	0	2	5	0	2	12	48
Rózsahegyi	36	34	62	2	17	18	32
Stubnyafürdői	6	7	11	3	0	6	12
Turdossini	2	4	12	0	6	5	19
Zsolnai	63	74	83	12	52	75	212
Besztercebányai	104	83	94	32	104	100	90
Selmecbányai	66	50	57	3	13	14	15
Breznóbányai	56	59	67	4	28	43	46
Gyetvai	10	19	3	1	11	25	29
Korponai	27	35	8	4	14	9	30
Losonci	683	645	642	380	501	451	355
Poltári	59	33	19	12	13	22	18
Nagyrócei	3505	3619	2816	2156	2690	2288	1768
Rimaszombati	16006	15214	11054	6660	8200	7528	6591
Nagykürtösi	70	66	51	30	72	76	65
Zólyomi	45	43	76	19	53	70	70
Zsarnócai	15	9	24	0	16	8	19
Garamszentkereszt	54	48	18	11	56	41	57
Bártfai	52	26	23	7	33	31	51
Homonnai	84	103	81	61	140	127	109
Kézmárki	89	92	55	14	35	43	67
Lőcsei	93	69	27	3	4	19	26
Mezőlaborci	30	21	9	2	12	1	8
Poprádi	69	101	150	21	107	130	116
Eperjesi	252	187	114	51	188	195	206
(Kis)szebeni	23	34	17	1	4	6	23
Szynyinai	33	16	11	12	32	30	22
Óublói	7	11	12	1	30	18	25
Sztropkói	8	19	3	1	11	14	21

(Alsó)szvidnyiki	8	38	3	5	7	22	18
Varannói	128	191	94	55	107	88	88
Gölnicbányai	50	73	50	15	23	40	37
Kassa város	2 418	2 522	2 626	3 763	6 286	4 881	4504
Kassa-vidéki	8061	8193	7792	6418	7971	7523	6705
Nagymihályi	11042	11210	10200	9311	11662	10570	9485
Rozsnyói	8331	8487	7727	4833	6373	5497	4225
Szobránci	3774	3698	3229	1598	1774	1546	1131
Iglói	399	221	123	15	73	53	129
Töketeresebi	14998	16149	14958	11245	15014	13638	11515
Összesen	140174	141363	111702	82545	109735	98797	85271

F6. táblázat.

A reformátusok száma Szlovákia járásában járásokban élők
nagyságcsoportjai szerint 1921–2021

Reformátusok száma	1921	1930	1950	1991	2001	2011	2021
0-49	552	686	527	382	680	836	719
50-99	1141	968	898	255	500	586	1224
100-199	232	692	500	155	772	914	984
200-499	1415	966	593	1225	330	836	1141
500-999	1377	1382	1178	938	1725	1308	1327
1000-1999	1176	1658	1406	1598	3692	3374	4521
2000-4999	14688	9839	17035	16974	10488	14053	19193
5000-9999	33543	39246	23971	35862	36003	36561	31406
10000-20000	42046	42573	65594	25156	55545	40329	24756
20000 -30000	44004	43353	0	0	0	0	0
Összesen	140174	141363	111702	82545	109735	98797	85271

Népbírósi eljárások szlovákiai magyar református papok ellen a második világháború utáni években¹⁴

Simon Attila

A második világháború utáni korszak a csehszlovák nemzetállam megteremtésére tett kísérlet időszakában volt, amely során az 1938 előtti határaihoz ragaszkodó (a kivételt Kárpátalja jelentette) csehszlovák politikai elit fel akarta számolni a német és a magyar kisebbséget. A háború lezárásakor kialakult katonai és társadalmi helyzetnek, illetve a nagyhatalmak által a potsdami konferencián meghozott döntéseknek köszönhetően a német lakosság esetében ez sikeresen megvalósult.¹⁵ A szlovákiai magyar lakosság esetében azonban – a nyugati hatalmak támogatásának hiányában – Csehszlovákiának más, kevésbé hatékony eszközökhöz kellett nyúlnia. Többek között ilyen volt a csehszlovák–magyar lakosságcsere, a csehországi deportálások, a reszlovakizáció is.¹⁶ Bár a háború utáni időszakban az etnikai homogenizációnak megvolt a nemzetközi támogatottsága, a csehszlovák politika fontosnak tartotta, hogy a ezeket az intézkedéseket megfelelő módon alátámassza, legitimálja. Ennek a folyamatnak az egyik fontos eleme a szlovákiai magyarok bűnösségének bizonyítása, a kassai kormányprogramban kimondott kollektív bűnösségnek konkrét bűnökkel és bűnösökkel való igazolása volt. Erre pedig a háborús népbíróóságok intézmény látszott a legmegfelelőbbnek.

14 Jelen fejezet a Selye János Egyetemen futó VEGA 1/0083/20 számú, A Református Keresztyén Egyház Szlovákiaiában a szocializmus éveiben (1948–1989) című kutatási projekt keretében készült. A téma kutatását a Fórum Kisebbségkutató Intézet „A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára” című, APVV-20-0336 számú projektje is támogatta.

15 A németek elűzéséhez lásd Brandes, Detlef: *Der Weg zur Vertreibung 1938–1945. Pläne und Entscheidungen zum „Transfer“ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen*. Oldenbourg, München 2005.

16 A szlovákiai magyarságot sújtó intézkedésekkel kapcsolatban lásd Popély Árpád – Šutaj, Štefan – Szarka László (szerk.): *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés, 1945–1948. Történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok*. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2007.

A második világháborúban a náci Németország és szövetségesei ellen harcoló hatalmak több ízben, így az 1942. január 13-án Londonban és az 1943. október 30-án Moszkvában kiadott deklarációban is hitet tettek a háborús bűnösök felelősségre vonásának szükségességéről. Erre alapozva született meg a győztes hatalmak képviselői által 1945. augusztus 8-án aláírt egyezmény, amelyhez később még 19 további állam is csatlakozott, amely kimondta, hogy minden háborús bűnöst abban az országban kell felelősségre vonni, ahol a bűnököt elkövette, a felelősségre vonásuk pedig az adott ország törvényei szerint történik majd.¹⁷ Ez az egyezmény alapozta meg az ún. Nemzetközi Katonai Törvényszék létrehozását, és egyben nemzetközi szinten is megerősítette az egyes országokban már létrehozott vagy tervezett népbíróságok legitimitációját. Ezeknek a sajátossága ugyanis az volt, hogy az európai jogrendszerből idegen megoldásokat is alkalmazva a Nullum Crimen elvét („senkit nem lehet olyan törvények alapján büntetőjogilag felelősségre vonni, melyek a bűncselekmény elkövetésekor még nem léteztek”) megkerülve, olyan cselekedeteket is büntettek, amelyek a cselekmény elkövetésekor nem voltak büntetendők. A háborús bűnösök felelősségre vonásának a folyamata a Szovjetunió befolyása alá kerülő országokban a népbíróságok eredeti küldetése mellett más hangsúlyokat is kapott. Többek között a kommunista pártok hatalomra juttatásának egyik fontos legitimáló eszközévé vált.¹⁸

A háborús bűnösök felelősségre vonásának és az ún. retribúciós rendelet kiadásának előkészítése csehszlovák részről már 1942-ben megkezdődött, mégpedig az Edvard Beneš irányításával 1940 júniusában, Londonban felállított emigráns csehszlovák kormány köreiben. Ennek a munkának lett az eredménye a köztársasági elnök által már hazai földön, 1945. június 19-én kiadott 16/1945. sz. *A náci bűnösök, az árulók és segítők megbüntetéséről, valamint a rendkívüli népbíróságokról* szóló köztársasági elnöki rendelet.¹⁹

17 Papp Attila: Néptörvényszék, népbíróság és népbírósági jog Magyarországon. E-tudomány, 2011, 4. sz. VII-4. <https://docplayer.hu/1737618-Neptorvenyszek-nepbirosag-es-nepbirosagi-jog-magyarorszagon.html> (letöltve 2020.12.15.)

18 Nagy Mihály Zoltán: Adalékok Wass Albert népbírósági bűnperéhez. Korunk, 2005, 7. sz. 102. <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00103/2005honap-7cikk1060.htm> (letöltve 2020.12.15.)

19 Dekrét presidenta republiky ze dne 19. června 1945 o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech. <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-16> (letöltve 2020.12.15.)

A jelen dolgozat szempontjából fontos tudatosítani, hogy Beneš fenti rendelete csupán közvetett módon hatott a népbíróságok szlovákiai működésére, hiszen azok felállítását és működtetését egy másik rendelet, a Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) 1945. május 15-én elfogadott 33. sz. *A fasiszta bűnösök, megszállók, az árulók, a kollaboránsok megbüntetéséről és a népbíróságok létesítéséről* szóló ún. retribúciós rendelete szabályozta.²⁰

Ennek a jogi dualizmusnak a hátterében elsősorban a Szlovák Nemzeti Tanács tagjainak félelmét kell látni, akik attól tartottak, hogy a köztársasági elnök által előkészített tervezet nem veszi majd figyelembe a szlovákiai sajátosságokat.²¹ Ezért gyorsított eljárásban egy külön rendeletet készítettek elő, amelynek munkaverziói (a téma egyik kutatója, Michal Malatinský 8 külön verziót említ)²² a köztársasági elnöki rendelet akkor ismert szövegéből indultak ki. A rendelet elfogadását heves viták előzték meg a SZNT-ben képviselt két párt, a kommunisták és a Demokrata Párt képviselői között, amelyek alapvetően abból fakadtak, hogy Szlovákia Kommunista Pártjának a képviselői szigorúbb és a hagyományos jogi eljárások helyett inkább a forradalmi módszerekre alapozott normát képzeltek el, ami a Demokrata Párt képviselőinek ellenállásába ütközött. A kommunisták többek között a vádlottak védőinek a bizonyítási eljárásba való bevonását, illetve a népbíróságok tagjainak minél erőteljesebb laizációját szerették volna elérni, amely törekvések részben sikerrel is jártak.²³ A 33. sz. nemzeti tanácsi rendelet végleges szövege azonban nem feltétlenül a hosszas egyeztetések eredménye volt. A végül elfogadott szövegbe ugyanis az utolsó pillanatban jelentős mértékben belenyúlt a korszak egyik legbefolyásosabb szlovák politikusa, az akkor a belügyi megbí-

20 Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 33 zo dňa 15. mája 1945 o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdництва. A rendelet szövegét közli Malatinský, Michal: *Pred súdom národa. Retribúcia na Slovensku a národný súd v Bratislava 1915–1947*. Post Scriptum, Bratislava, 2019, 193–199.

21 A külön szlovák retribúciós rendelet megalkotásának okairól és folyamatáról részletesebben lásd Uo. 28–34.

22 Uo. 28.

23 A rendelet előkészítéséről lásd Syrný, Marek: *Retribúcia ako mocensko-politický činiteľ v povojnovom Slovensku*. Acta historica Neosoliensia. Ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2003, č. 6, 137–147.

zotti tisztséget betöltő Gustáv Husák.²⁴ Ennek következtében pedig a szlovák retribúciós jogszabály sok tekintetben eltér a köztársasági elnöki rendelet filozófiájától, és alapvetően a kommunisták szándékait tükrözi vissza.

Összességében a SZNT rendelete szigorúbbnak tűnik, mint a köztársasági elnöki rendelet, hiszen a háborús bűnök körét meglehetősen tágan fogalmazza meg, ráadásul a legtöbb esetben halálbüntetést ír elő. Ám épp a háborús bűnök túlságosan általános meghatározása eredményezte azt, hogy a rendeletet a gyakorlatban nehezebben lehetett alkalmazni, miközben az egyes bíróságok gyakorlatában jelentős eltérések mutatkoztak, sőt mi több, a népbíróságok elé állított személyek nagy részét konkrét vádak hiányában felmentették. Magyar szempontból például nem kis jelentősége volt annak, hogy míg a köztársasági elnök rendelete konkrét bűnöket nevez meg, pl. büntetendőnek nyilvánítja a Szudétanémet Pártban (SdP), vagy a hitleri Német Nemzetiszocialista Munkáspártban (NSDAP) való tagságot, addig a SZNT rendelete a kollaboránsok, árulók, fasiszták, nyilasok magatartásának jogi szempontból nem túl precíz leírását tartalmazza. Ennek köszönhetően pedig, legalább is utólag így látszik, önmagában az Egyesült Magyar Pártban (EMP) vagy épp a Magyar Megújulás Pártjában (MMP) való tagság nem adott okot a büntetésre.

A szlovák retribúciós rendelet öt paragrafusban fogalmazta meg a hatálya alá eső bűncselekményeket.²⁵ Az első paragrafus a fasiszta megszállókra vonatkozott, és ezt kizárólag csak külföldi állampolgárookra lehetett alkalmazni. A második paragrafus a belföldi árulókkal foglalkozott, akikkel kapcsolatban olyan bűncselekményeket sorolt fel, mint Csehszlovákia és a demokratikus államrend szétverése vagy a „Horthy-Magyarország” szolgálatában végzett cselekedetek. A rendelet harmadik fejezete a kollaboránsokkal, a negyedik paragrafus a szlovák nemzeti felkelés elárulóival, az 5. paragrafus pedig az ún. kisebb háborús bűnösökkel foglalkozott.

A rendelet a népbíróságok három szintjét jelölte ki: az országos szintű bűnösökkel foglalkozó pozsonyi székhelyű Nemzeti Bíróságot, valamint a járási

24 Vö. Malatinský, Michal: Slovensko a retribúcia v rokoch 1945–1948. *Securitas Imperii*, 2016, č. 28, 139–140.

25 Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 33 zo dňa 15. mája 1945 o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdництва. A rendelet szövegét közli Malatinský, Michal: *Pred súdom národa*, 193–195.

és a helyi népbíróságokat. És bár a legfontosabb perek a Nemzeti Bíróságon zajlottak (lásd. pl. a Jozef Tiso, Alexander Mach vagy az Esterházy János elleni pert), a tárgyalt perek számát és társadalmi jelentőségét tekintve a legnagyobb szerepet a járási népbíróságok játszották. Ezek tárgyalták a népbíróság elé vitt ügyek döntő többségét.

A járási népbíróságok személyi állományát, amelyet az öttagú szenátus (az elnök és négy ülnök), a vádló (az ügyész) és az írnok alkotott, a Belügyi megbízotti Hivatal nevezte ki az érintett járási nemzeti bizottság javaslata alapján. A szenátus elnöki tisztjét csak hivatásos bíró tölthette be, míg a vádló esetében csak az volt az elvárás, hogy a jogot ismerő személynek kell lennie. Az ülnökök esetében azonban nem volt feltétel a jogi jártasság, csupán az erkölcsi és politikai feddhetetlenség volt előírva.

A népbíróságoknak az ilyen összetétele a kommunista párt által szorgalmazott laizációt erősítette, hiszen a jogi végzettséggel nem rendelkező szenátusi többség könnyedén leszavazhatta saját jogász végzettségű elnökét, aki ráadásul sorrendben utolsóként szavazott, hogy szavazatával ne befolyásolja a „népi ülnököket.” A népbírósági gyakorlat azonban mégis azt mutatja, hogy adott esetben a szenátus elnökének tekintélye sokat nyomott a latban, és a jog medrében tudta tartani a pereket.

A retribúciós rendelet végrehajtása szempontjából kiemelt jelentősége volt a rendelet végrehajtó intézkedésének, amely 55/1945. számmal 1945. június 5-én jelent meg. Ez ugyanis – a népbíróságokat segítő – nem csupán egyfajta értelmezését adta a retribúciós rendeletnek, de bizonyos szempontból pontosította, kiegészítette is azt.²⁶

1945 júniustól Szlovákia összesen 77 járásában alakultak meg a járási népbíróságok, amelyek működését azonban számos nehézség kísérte. Közülük is kiemelkedtek a laikus ülnököket érintő problémák, akik sok esetben indokolatlanul maradtak távol a népbírósági tárgyalásoktól, illetve nem megfelelő módon végezték munkájukat. Leginkább ez tette szükségessé a retribúciós rendelet átfogó módosítását, amelyre 1946 tavaszán került sor. Az SZNT 57/1946. sz. rendelete egyrészt szigorította a feladatait nem megfelelően ellátó ülnökökre kiróható bírságokat, másrészt létrehozta az ún. „mozgó szenátusokat”, amelyeket azokban a járásokban lehetett „bevetni”, ahol a helyi testületek

26 Vö. Malatinský, Michal: Retribučné nariadenie SNR ako právny podklad retribúcie na Slovensku. In Sokolovič, Peter a kol.: *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945–1948*. Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Trnava, 2015, 28.

működése nem volt megfelelő.²⁷ A rendelet meghosszabbította a népbíróságok működésének határidejét, amelyet 1947. december 31-ben szabott meg.

A népbíróságok 1945 júliusában hozták meg az első ítéleteiket, és 1947. december 31-ig működtek. Ez alatt az idő alatt a szlovákiai Nemzeti Bíróság és a járási népbíróságok elé 38 244 vádemelés került, amelyből 27 838 ügyet (72,7%) sikerült lezárni. Az összesen kihirdetett 11 945 ítélet 20 550 személyt érintett, akik közül 8 058 személyt ítélték el (39,2%), 12 495 főt azonban felmentettek (60,8%).²⁸

Mivel a korabeli adatok nemzetiségi vonatkozásokat is tartalmaznak, azt is tudni lehet, hogy abból a valamivel több mint 20 ezer személyből, akik fölött ítéletet mondtak ki a népbíróságok, 13 955 fő, vagyis a 68%-uk magyar nemzetiségű volt. Ez az adat azonban csupán azokat az ügyeket érinti, amelyek a bíróságra eljutottak. A magyarok elleni feljelentések egy jelentős része viszont a bírósági tárgyalás stádiumába már el sem jutott, mivel az ügyész nem találta eléggé megalapozottnak a vádakát.

Különösen megnőtt a magyarok elleni feljelentések száma az 1946. február 27-én aláírt csehszlovák–magyar lakosságcsere egyezmény megkötése után. Annak VIII. cikkelye ugyanis lehetőséget teremtett arra, hogy Csehszlovákia a paritásos csere keretén belül áttelepítetteken kívül egyoldalúan áttelepítse mindazokat a magyarokat, akiket a SZNT 33. sz. retribúciós rendeletének 1–4. §-a alapján ún. nagy, illetve a rendelet 5. §-a alapján ún. kis háborús bűnösnek ítélték el.²⁹ Amely lehetőséget a csehszlovák fél az áttelepítendő magyarok számának növelésére kívánta felhasználni.

Sőt, a lakosságcsere-egyezmény hatása már annak aláírása előtt megmutatkozott, hiszen a pozsonyi Belügyi Megbízotti Hivatal már február 13-án felszólította a Nemzetbiztonsági Testület³⁰ területi szerveit, hogy február 20-ig gyorsított ütemben vádoljanak meg minél több magyar nemzetiségű

27 Uo. 33–34.

28 Az adatokat közli Rašla, Anton: *Ľudové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*. Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 1969, 152–153.

29 Egyezmény Magyarország és Csehszlovákia között lakosságcsere tárgyában. Közli Szarka László (szerk.): *A szlovákiai magyarok kényszertelepítéseinek emlékezete 1945–1948. Visszaemlékezések, tanulmányok, dokumentumok*. MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Komárom, 2003, 217–219.

30 A Nemzetbiztonsági Testület (Sbor národnej bezpečnosti) a volt csendőrség, az államrendőrség és a községi rendőrség állományát ölelte fel és feladatait látta el.

személyt.³¹ Az utasításba az is belekerült, hogy mindez államérvék. Bár szélesebb körű kutatások ez ügyben még nem történtek, a népbírószági anyagokba való véletlenszerű betekintés igazolja, hogy a helyi rendőrsök mindent megtettek a fenti utasítás végrehajtására. Például a csallóközti Balony községben működő rendőrség parancsnoka két nap alatt (február 19-én és 20-án) három vádiratban összesen 127 szapi, 80 patasi és 22 bős lakost jelentett fel háborús bűnök vádjával.³² És ez csupán egyetlen eset volt a sok hasonló közül, így joggal vélhetjük, hogy csupán ezekben a napokban akár több ezer szlovákiai magyart vádolhattak meg háborús bűnökkel.

Miután 1946. február 27-én aláírásra került a lakosságcsere-egyezmény, ez a folyamat még inkább felgyorsult, és belügyi szervek a magyar háborús bűnösök „tömeggyártásába” kezdtek. Vadkerty Katalin kutatásai szerint a Zoboralján található Kolon, Zsére, Gímes és Lédec községek 3 254 magyar lakosából 1 064 férfit, „vagyis szinte mindegyik családfőt” háborús bűnősként jelentették fel, de hasonló esetekről Dél-Szlovákia más régióiban is vannak információink.³³ A csúcstot minden bizonnyal az a kassai per jelenti, amelyben 715 személyt állítottak bíróság elé.³⁴

Abban a memorandumban, amelyet szlovákiai magyar értelmiségiek Gyöngyösi János magyar külügyminiszternek küldtek 1946 márciusában, szintén említésre kerülnek a fenti szlovák törekvések: „... az egyezmény aláírása után a szlovák belügyi megbízottság politikai osztálya blanketta-feljelentések ezreit adta át és adja át a népbíróságnak, és sommásan óhajtja elítélni a magyarság demokratikus múltú és jellemű, antifasiszta magatartású vagyonos vagy jelentékeny tevékenységű tagjait szerte az egész országban. Mivel az egyezmény nem határolta el ezeknek a számát, a szlovák törekvés, főleg ha a magyarországi szlovák propaganda az óhajtottnál kisebb sikerrel jár, az lesz, hogy ezt a számot minél magasabbra srófolják fel. Ma már negyvenezer magyar ellen indult itt meg az eljárás. Ezeket az embereket természetesen a népbíróság elé fogják vinni, habár ok nincs reá.”³⁵

31 Popély Árpád szíves közlése

32 Štátny archív v Trnave, pracovisko Archív Galanta, Sídlo: Šaľa (a továbbiakban ŠA TN, pGa, Ša), fond Okresný ľudový súd v Dunajskej Strede (f. OLS DS), T ľud 54/47, T ľud 56/47.

33 Vadkerty Katalin: Vádak, vádlottak, ítéletek. A szlovák népbíróság történetéből. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2008, 2. sz. 6.

34 Uo. 11.

35 Tóth László (összeáll.): *Hívebb emlékezésül... Csehszlovákiai magyar emlékiratok és*

Miközben az egyéni vagy kiscsoportos vádak – különösen akkor, ha azok a nyilaskeresztes párt tagjai ellen irányultak – konkrét és valós vádpontokat is tartalmaztak, a tömeges vádemelések során megfogalmazott vádak általában meglehetősen általános jellegűek, és nehezen igazolhatók voltak. Visszatérő vádpontként jelent meg bennük a megvádoltaknak az Egyesült Magyar Pártban, illetve a Magyar Élet Pártjában való tagsága, illetve az, hogy az első bécsi döntést követően üdvözölték és kiszolgálták a „megszálló csapatokat”. Mint ahogyan az is, hogy ragaszkodtak a magyar szellemiséghez, illetve támogatták a Horthy Magyarországnak politikai és gazdasági törekvéseit, ami által jelentős károkat okoztak a Szovjetunióknak és szövetségeseinek. Nem egyszer olyan állítólagos titkos földalatti szervezetben való részvétel is bekerült a vádpontok közé, amelynek célja Csehszlovákia szétverése és a dél-szlovákiai területek Magyarországhoz való csatolása volt.³⁶ Azt, hogy pontosan milyen szervezetről van szó, azonban sohasem konkretizálták.

A háborúsbűnös-gyártó gépezetbe azonban homokszem került, és a belügyi intézkedések korántsem hozták meg az elvárt eredményt. Ennek pedig elsősorban az volt az oka, hogy a járási népbíróóságok – meglepőnek tűnő módon – általában ragaszkodni látszottak ahhoz, hogy a feljelentéseket megfogalmazó belügyi szervek bizonyítékokkal támasszák alá a vádakot. Bizonyíték azonban csak a legritkább esetben került elő. A vádat betérjesztő rendőrpáncsnokok szerint a magyar pártok különböző módon összeállított tagsági listái, illetve a vádlottaknak a párttagságot elismerő vallomásai ilyenek számítottak, csakhogy a népbíróóságok vádlói ezeket visszadobták, mivel mint azt az egyik ilyen ügyben a vádló megfogalmazta: „a politikai pártban való egyszerű tagság nem meríti ki a népbíróóságokról szóló rendeletben meghatározott bűnök egyikének a tényállását sem.”³⁷

A tárgyi bizonyítékok előre feltételezett szűkös volta okán népbíróósági bizonyítási eljárás során kiemelt szerepet szántak a tanúvallomásoknak, sőt mi több az Igazságügyi Megbízotti Hivatal 10761/1946. számú utasítása értelmében a „tanú vallomása az esküvel egyenlő”.³⁸ Csakhogy a lakosság a vártnál kevésbé szívesen jelentkezett tanúnak, sőt, mint egy rendőrségi jelentés meg-

egyéb dokumentumok a jogfosztottság éveiből, 1945-1948. Kalligram, Pozsony, 1995, 123.

36 ŠA TN, pGa, Ša, f. OLS DS, T-lud 47/47.

37 ŠA TN, pGa, Ša, f. OLS DS, T-lud 435/46.

38 Idézi Vadkerty: Vádak, 4.

jegyzi, miközben „a lakosság körében nagy az érdektelenség a vádlottak ellen tanúskodni, a védelem a tanúk többszörösét tudja kiállítani.”³⁹ Vagyis a tanúk általában a védelem fegyvereinek bizonyultak. A magyar járásokban lezajlott perek esetében ez még inkább így volt, és a vád a külső hatalommal szemben összezáró lakosság közül rendkívül nehezen vagy alig tudott tanúkat szerezni, mert mint több vádirat is megjegyzi, a magyarok nem szívesen tanúskodtak ezekben az ügyekben. Valódi bizonyítékok és tanúk hiányában pedig a csoportos vádak többségét ejtette a népbíróság.

Református papok a népbíróság előtt

A népbírósági perek a szlovákiai magyar társadalom egészét érintették, így nem kerültek el a református egyház képviselőit sem.⁴⁰ Ami nem is csoda, hiszen a református egyház Prága és Pozsony nézőpontjából márt az első Csehszlovák Köztársaság időszakában is „magyar egyházként”, kvázi a csehszlovák állam ellenségeként volt elkönnyelve, a református lelkészekre pedig a magyar szellemiség egyik megtartójaként néztek. Mindazonáltal az általunk tárgyalt időszakban a Szlovákiai Református Keresztény Egyház sajátos helyzetben volt. Miközben ugyanis a felvidéki reformátusok döntő többsége, a kollektív bűnösség jegyében, a jogfosztottság állapotában volt, az egyházat – a tisiói időszak örökségéeként – a háború befejezését követően továbbra is a tisztán szlovákokból álló ún. Szervező Bizottság irányította.⁴¹ Ez a Ján Tomašula és Andrej Maťašik személye által fémjelzett hatalmi csoportosulás pedig – a hatalma megőrzésének reményében – teljes mértékben kiszolgált a Benešék nemzetállami elképzeléseit, és folytatta a református egyháznak a tisi idő-

39 Idézi Malatinsky: *Pred súdom*, 98.

40 A magyarságot sújtó intézkedéseknek a református egyházra tett hatásairól lásd Somogyi Alfréd: Amikor (kollektív) bűn volt magyarnak lenni a Felvidéken. A kassai kormányprogram és a Beneš-dekrétumok ismertetése és hatása a Szlovákiai Református Keresztény Egyház életére az 1945-48 közötti években. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*. 62 (2017), 1. sz. 140-157.

41 A Szervező Bizottság megalakulásával kapcsolatban lásd Somogyi Alfréd: Adalékok a Szlovákiai Református Keresztény Egyház XX. századi történetéhez. A Szervező Bizottság időszaka a megalakulástól az első választásokig 1939-1942. *Theológiai Fórum*, 2010, 1. sz. 54-72.

szakban megkezdett elszlovákosítását: új szlovák egyházmegyéket hoztak létre, az egyház hivatalos belső nyelvét a szlovákot tették meg, a lelkészek számára kötelezővé tették a szlovák nyelv ismeretét, és támogatták a lakosság-cserét, illetve a reszlovakizációt is.⁴²

Ebben a helyzetben a retribúció nem nyíltan a református egyház, mint intézmény ellen irányult, hanem elsősorban az egyház gerincét képező lelkésztársadalom ellen, akik a hatalom szempontjából vélt vagy valós akadályát jelenthették a Szervező Bizottság által szorgalmazott folyamatoknak. Ezért a református lelkészek nevei gyakran ott szerepeltek a népbíróságok által perbe fogott magyarok listáin, illetve ezzel összefüggésben a lakosságcserere kijelölt személyek listáján is.

Azzal kapcsolatban, hogy hány református papot jelentettek fel és idéztek a népbíróság elé, csupán az összes dél-szlovákiai területi levéltár népbírósági anyagának a gondos átvizsgálása után lehetne érdemben nyilatkozni. Az eddigi, inkább csak véletlenszerű, kutatások azonban azt jelzik, hogy a református lelkészek mindenütt a népbíróságok célkeresztjébe kerültek, bár a nemzetbiztonsági testületek, ill. járási népbíróságok személyi állományától függően nem minden régióban volt egyforma a rájuk irányuló figyelem. A gömöri régióban például kifejezetten magas volt a népbíróság elé állított református lelkészek száma, amely megközelítette az összes ott szolgáló lelkész egyharmadát.⁴³ Más régiókban ez az arány kisebb volt, de így is elmondható, hogy felvidéki református lelkészek felülreprezentáltak voltak a háborús bűnökkel vádolt magyarok között.

A jelen kutatás során a pozsonyi, a vágsellyei, a komáromi és a lévai fióklevéltárakban, illetve a beszercebányai állami levéltárban 16 olyan népbírósági per anyagába volt lehetőségem bepillantani, amelyek vádlottja református lelkész volt. Ők a következők: Csanda Lajos, gömörhorkai, Földes Lajos családközaranyosi, Kis János csilizpatasi, Kóczán Mór csiliznyáradai, Konkoly Thege István jánosi, Kovács Bertalan simonyi, Kovács Károly bori, Kúr Géza

42 A szlovákiai magyar református egyház korabeli helyzetére, különös tekintettel a református gyülekezetek megfogyására lásd Nagy Zoltán: *A csehszlovákiai magyar református gyülekezetek pusztulása, elsorvadási folyamata. Adalékok*. Budapest, 1990, Kézirat. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Szlovákiai Magyar Levéltár (FKI-SZML), Kézirattár.

43 A Feledi, a Rimaszombati és a Tornaljai járás református lelkészei közül tizenketőnek találtuk meg a nevét a népbírósági aktákban.

csicsói, Pető Sándor hontvarsányi, Szabó Béla pozsonyi, Szakall János hanvai, Székely Dezső alsószecsei, Tóth Imre garamlöki, Urbán Károly bátkai, Varga Imre rimaszombati és Zajdó László serkei lelkész.

A 15 esetből 6 esetben csoportos, a maradék 10 esetben pedig egyéni vádemelésről volt szó. A lelkészek (vagy csoportok) elleni feljelentések meglehetősen általánosak voltak. A leggyakoribb annak a vádja volt (a 16-ból 10 lelkész esetében megjelent), hogy az illető lelkész az Egyesült Magyar Párt, a Magyar Élet Pártja esetleg a Magyar Megújulás Pártjának tagja volt. Hasonlóan gyakori vádpontnak az 1938 novemberében rendezett bevonulási ünnepségeken való szerepvállalás számított. Ez a mozzanat a 16 ügyből 8 esetben lelhető fel. Miként több peranyagban megjelent a fasizmus vádja is, amely fogalmat meglehetősen szabadon kezelve, szintén gyakran rásütötték a népbíróságok elé állítottakra.

Az általában a Nemzetbiztonsági Testület helyi vagy körzeti parancsnoka által aláírt feljelentéseket a népbíróság előzetes vizsgálata követte. Ennek során kihallgatták a feljelentett személyeket, és iktatták az ügy kapcsán beérkező tanúvallomásokat, petíciókat stb. Ezek alapján tette meg a népbíróság vádlója a hivatalos vádemelést, esetleg szüntette meg az eljárást. A vizsgált esetek nagy részében a vádló hiába kérte az illetékes rendőri szerveket, hogy feljelentésüket bizonyítékokkal is támasszák alá, azok erre ritkán voltak képesek. Ennek tudható be, hogy a 16 ügyből négy esetben tárgyalás nélkül ejtették a vádat, miközben a maradék 12 eset nagy részében is hiányoztak a terhelő bizonyítékok és tanúvallomások.

A tárgyalás nélkül lezárt mind a négy esetre érvényes, hogy a hatóságok semmiféle konkrét bizonyítékkal nem tudták alátámasztani a vádakait. A négy ügyből három esetben (Kovács Károly bori, Kiss János csilizpatasi és Szabó Béla pozsonyi lelkészek ügyéről van szó) csoportos vádemelés történt.

Közülük a legismertebb, Szabó Béla (1897, Tekeháza – 1991, Budapest) pozsonyi lelkész személye a pozsonyi magyarság elleni általános támadás egyik elemeként került a népbíróság célkeresztjébe. Az ő elítélése majd eltávolítása annak a mestertervnek a része lehetett, amelynek végső célját a pozsonyi gyülekezet elszlovákosítása képezhette.

Annak okát ma persze már csak találgatni lehet, hogy miért egy csoportos per, az Otcoska Rudolf és társai ellen (összesen 30 főről volt szó) 1946 nyarán indított eljárás során vádolták meg a hatóságok szemében szálkát jelentő Szabót. Mindenesetre az 1946. augusztus 9-én megfogalmazott vádirat szerint a

feljelentésben felsorolt személyek mind az Egyesült Magyar Párt tagjai voltak, a Szent István-i Magyarország újratereztésén dolgoztak és Magyarország-hoz akarták csatolni Pozsonyt.⁴⁴

A peranyagban az egyszerű iparosok, munkások, hivatalnokok között szereplő Szabó Béla személyére szabott speciális vádakat is olvashatunk. Így többek között azt, hogy a feljelentés szerint a magyar nemzetiségű és gondolkodású, otthonát is ebben a szellemben vezető Szabó „a gyerekeit magyar iskolába íratta, és csak magyar nyelven prédikált. A szlovák állam idején csak azzal a feltétellel keresztelt meg zsidókat, ha azok vállalták, hogy magyarok lesznek, és belépnek a Magyar Pártba”.⁴⁵

A csoport és a Szabó ellen megfogalmazott vádak az első pillantásra sem állták meg a helyüket, hiszen semmilyen konkrét büntetendő cselekedetre nem utaltak, és a vád tanúkat sem tudott felvonultatni. Nem beszélve arról, hogy Pozsonyban mindenki előtt köztudott volt, hogy Szabó nem csupán a zsidóknak nyújtott segítő kezét,⁴⁶ hanem a Tiso-féle hatalom által üldözött Cseh Testvér Egyháznak is, akik a háború éveiben a pozsonyi református gyülekezet keretein belül folytathatták tevékenységüket.⁴⁷ Így nem meglepő, hogy konkrét vádak és bizonyítékok híján az ügyész 1947. október 6-án kelt javaslatában a büntetőeljárást leállítását javasolta, amelynek a népbíróság eleget is tett.

A büntetőeljárás megszüntetése azonban nem jelentette a Szabó Béla elleni támadások leállítását, hiszen aktív lelkeszi tevékenysége, a belmissziós és evangelizációs munkája továbbra is szálka volt a hatalom szemében. Amikor pedig az 1948. február 28-án előbb a magyar nyelvű evangélikus, majd március első napjaiban a magyar református istentiszteleteket is betiltották, Szabó nyíltan szembefordult ezekkel az intézkedésekkel. Memorandumban tiltakozott, majd a tiltás ellenére továbbra is magyar nyelven prédikált.⁴⁸ En-

44 Štátny archív Bratislava (ŠA Ba), fond Okresný ľudový súd v Bratislave (OĽS Ba), kart. 44, T-ľud 636/46.

45 Uo.

46 Szabó zsidómentő tevékenységéről lásd Búza Zsolt: Szabó Béla. Kézirat. 2022.

47 Bővebben erről lásd a Cseh Testvér Egyház és a pozsonyi magyar református egyház 1945. augusztus 22-én kelt memorandumát. In Tóth László (összeáll.): *Hívebb*, i. m. 67-70.

48 Vö. Popély Árpád: *Fél évszázad kisebbségben. Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2014, 138.

nek következtében beidéztek a pozsonyi rendőrparancsnokságra, ahol, mint ezt saját maga lejegyezte: „...rám förmedtek, hogy mit gondolok én, hogy a rendőrség nem tud elbánni egy pappal?! Vegyem tudomásul, hogy a národná rada⁴⁹ sohasem fogja megengedni, hogy a fővárosban magyarul prédikáljanak. Előbb magyar istentisztelet, aztán a himnusz, végül 'vissza, vissza, mindent vissza...' Ebből már nekik elégük van. Különben is ezennel ki is vagyok utasítva. Ha 3 hónap alatt nem költözöm át önként Magyarországra, átadnak a prágai orosz követségnek, s az majd visszazállít Ukrajnába. Ha még egyszer merek magyarul prédikálni, ez lesz a sorsom...”⁵⁰ A fenyegetések hatására Szabó a Magyarországra való átköltözés mellett döntött, 1948 második felében elhagyta Csehszlovákiát és Debrecenben lelt új otthonra.

A csoportos perek során felmentettek közé tartozik Kovács Károly (1901, Garamvezekény – ???) bori lelkész is, akit 1945 decemberében 7 tegzesborfői szlovák nemzetiségű lakossal együtt jelentettek fel. A vele szemben megfogalmazott vád pedig az volt, hogy a bécsi döntés után Magyarországhoz csatolt bori község lelkészeként arra próbálta rábírní a Szlovákia területén maradt szomszédos Tegzesborfő szlovák nemzetiségű lakóit, hogy kérjék településük Magyarországhoz csatolását.⁵¹ A feljelentés szerint Kovács mindezt a zirci apátságából származó mintegy 200 kg szalonnával kívánta elérni, mégpedig úgy, hogy azoknak, akik aláírták, hogy kérik településük Magyarországhoz csatolását, átlagban 5 kilónyi szalonnát adott. Így 165 kilónyi osztott szét, a maradék szalonnából – mivel az már avasodott – pedig szappant főzött.

A szalonnaosztást ugyan sem az abból részesülők, sem pedig a közben tartóztatott Kovács nem tagadta, azt azonban igen, hogy annak bármi kapcsolata lett volna az államhatárok kérdésével. Vallomását a nála fellelt aláírási ív is igazolta. Ezen ugyanis az volt feltüntetve, hogy ki mennyi szalonnát kapott, amelyet az értintett aláírásával is igazolt, ám az államhatár revíziójára vonatkozó szöveg vagy utalás nem volt a rajta. Mivel a rendőri szerveknek a vád alátámasztására bizonyítékot nem sikerült szerezníük, a lévai járásbíró-ság vádlója 1946. április 27-én a vádak ejtését kérte a népbíró-ság szenátustól, amely ennek eleget is tett.

49 Magyarul: nemzeti tanács

50 Pépely Árpád: Válogatás a prágai és a pozsonyi magyar külképviselet jelentéseiből (1948–1956). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2012, 4. sz. 89–91.

51 Štátny archív v Nitre, pobočka Levice (ŠA Ni, PoLv), fond Okresný ľudový súd v Leviciach (f. OĽS Lv), T-Lud 117/45.

A 12 a bíróság elé került esetből 5 végződött felmentéssel. Csupa olyan ügy, amelyben nem konkrét eseményekre vagy cselekedetre, hanem általános vádakra épült a feljelentés. Ez jellemezte Kovács Bertalan rimasimonyi, Urbán Károly bátkai és Székely Dezső alsószecsei lelkipásztor ügyét is. Kovács, Urbán és Székely esetében a feljelentésben egyaránt helyet kapott a megvádolt személy Magyar Nemzeti Pártbeli, illetve az Egyesült Magyar Pártbeli tagsága, az első két személy esetében pedig a fasizmus vádja is, bár mindkét esetben anélkül, hogy ezt bármivel is alátámasztotta volna a feljelentő.

A párttagság azonban – és ez valamennyi vizsgált esetre érvényes – ritkán bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy bárkit bűnösnek nyilvánítsanak. És nem csak azért, mivel a vádlottak szinte minden esetben tagadták, hogy bármelyik politikai párt tagjai lettek volna, a párttagságukról pedig csak a legkritikább esetben került elő hiteles írásos bizonyíték. A valódi ok inkább az volt, hogy a járási népbíróságok a törvényalkotók szándékaitól ellentétben alapvetően arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a Magyar Nemzeti Párt, az Országos Keresztényszocialista Párt és az Egyesült Magyar Párt a maguk idejében a csehszlovák törvények szerint legalísan működő pártok voltak, így az azokban való tagságot nem lehet büntetni. És hasonlóan viszonyultak a két magyarországi párthoz, a Magyar Élet Pártjához (MÉP) és a Magyar Megújulás Pártjához is. Kivételt a Nyilaskeresztes Pártban való tagság jelentett, amely ha bebizonyosodott, büntetést vont maga után.

A fasizmus vádja, amely több lelkész elleni feljelentésben is előfordul, a legtöbb esetben értelmezhetetlen és minden indok nélküli volt. Vagyis értelmezhető ugyan, de csak a csehszlovák nemzetállam és a kollektív bűnösség korabeli logikájának szempontjából, amely szerint, a ritka kivételektől eltekintve, minden magyar fasiszta. Így gondolkodott többek között a Nemzetbiztonsági Testület rimaszécsi őrsének őrmestere, Ernest Riška is, aki egy bátkai lakos elleni vádiratában ezt úgy fogalmazta meg, hogy „az egész falu, a lakosság 99%-a fasiszta.”⁵²

Az őrmester elvakultságának lett az áldozata többek között Urbán Károly (1915, Pelsőc – 1992, Jóka) bátkai lelkész is, aki rimaszombati segédlelkészkedését követően 1942-ben került Bátkába. Urbánt 1945 júliusában a rimaszécsi csendőrőrs tagjai vették őrizetbe. Mégpedig azzal a Ladislav Durný rimaszombati borbély vallomására alapozott váddal, hogy 1939. március 15-én

52 Štátný archiv v Banskej Bystrici (ŠA BB), fond Okresný ľudový súd vo Feledinciach (f. OLS Fe), T-Ľud 85/45.

egy a magyar–lengyel államhatár visszaállítása alkalmából tartott rimaszombati ünnepségen azt mondta: „Dicsőség Hitlernek azért, hogy megtisztította Európát a bolsevizmus mocskától.”⁵³ A letartóztatott lelkész helyzetét még az is súlyosbította, hogy két – a feljelentők szerint terhelő bizonyítéknak minősülő – levelet találtak nála. Az elsőt a pár héttel korábban letartóztatott és az akkoriban már a tiszolci munkatáborban követ törő Varga Imre rimaszombati református lelkész küldte neki, aki egykori segédlelkésze segítségét kérte. A másik levelet pedig Urbán írta a református egyház vezetésének, hogy beszámoljon Varga sorsáról.⁵⁴

Riška mindezek alapján feljelentette Urbánt a bátkai helyi népbíróság előtt, amely feljelentésben a fenti két vádpont mellé azt is hozzátette, hogy a lelkész megtiltotta a bátkai fiataloknak, hogy azok szlovák nyelvtanfolyamon vegyenek részt. És – tette hozzá Riška – mindezt fasiszta meggyőződésből cselekedte.

Urbán ügye végül nem a bátkai helyi, hanem a feledi járási népbíróság előtt került letárgyalásra, amely négy alkalommal is összeült, hogy ítéletet hozzon. Első ízben 1946. július 19-én. A tárgyalást azonban gyorsan berekesztették majd elhalasztották, mert a vádlott nem jelent meg a bíróság előtt. Urbán távolmaradása feltehetően tudatos volt, július 15-én ugyan kikézbécsítették neki a bátkai parókiára a bírósági idézést, ő azonban ezt nem vette át, majd azonnal elutazott a Jolsván élő szüleihez. Így amikor a tárgyalás reggelén az őt előállítani akaró csendőrök Bátkában megjelentek, nem találták a lelkészt, aki utólag édesanyja betegségével magyarázta távollétét. Másodízben augusztus 3-án került sor a tárgyalásra, amelyen már ott volt a vádlott, és tagadta a feljelentésben szereplő vádakát. Azonban a vád kérésére ezt a tárgyalást is gyorsan felfüggesztették, mivel a vád tanúja, a már említett Durný nevezetű borbély, ismeretlen helyre költözött, és nem jelent meg a tárgyaláson. A következő alkalommal 1947. február 18-án ült össze a feledi járásbíró Urbán Károly ügyében. Csakhogy megint fölöslegesen, mert Durný, akiről közben kiderítették, hogy a Prágától délnyugatra található Beroun városában dolgozik, ismét eltűnt, és nem tudták az ottani bíróság elé idézni, hogy tanúskodjon. Ezt követően hosszadalmas nyomozás kezdődött Durný után,

53 ŠA BB, fond Okresný ľudový súd v Rimavskej Sobote (f. OĽS Rs), T-Ľud 253/47.

54 A két említett levélről és a Varga Imre ellen megfogalmazott vádakról bővebben lásd Simon Attila: A népbíróságtól az állambiztonsági szolgálatokig. Adalékok Varga Imre református püspök életpályájának a megítéléséhez. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2022, 4. sz. 61-76.

akiről tudni vélték, hogy közben már Pilzenbe költözött át, csakhogy amikor az ottani állítólagos címére megérkezett a tanúskodásra felszólító idézés, a címzettet a postás nem tudta megtalálni. A végül, negyedik alkalommal, 1947. október 15-én összeülő járásbíróság belátta, hogy a vád egyedüli tanúja elérhetetlen, és így bizonyíték hiányában felmentette Urbánt.

Mindenesetre a feljelentés komolytalanságát és a rendőri szervek hozzáállását jelzi, hogy a vád fő aduját jelentő Durnýn kívül két év alatt sem sikerült senkit találniuk, aki látta vagy halotta volna Urbánt Hitlerről szónokolni. Már ha egyáltalán keresni próbáltak ilyet. Hiszen egy kis utánajárással ki lehetett volna deríteni, hogy 1939. március 15-én, Rimaszombat főterén nem a lengyel–magyar közös határ miatt tartottak ünnepséget (hiszen arról aznap még nem is lehetett információjuk), hanem az 1848/49-as magyar szabadságharc ünnepe alkalmából. A szónok pedig nem az akkor segédlelkészi pozícióban lévő Urbán volt, hanem a gyülekezetet vezető Varga Imre.⁵⁵ Igaz, Hitlert ő sem dicsérte a beszédében.

Urbán Károly a felmentését követően még három évig maradt Bátkában, majd Kassán, Gömörszkároson és Tornalján szolgált. Nyugdíjas éveit leánya, Mária szolgálati helyén, Jókán élte le. Életéről hálás gyermekeinek köszönhetően 2015-ben *Minden tekintetben kisebbségben* címmel jelent meg egy szép kötet.⁵⁶

Székely Dezső (1910, Alsószecse – 1993, Bátaszék) alsószecsei lelkész pere szintén azt igazolja, hogy az Egyesült Magyar Párt tagsági könyvének birtoklása nem jelentett automatikus büntetést. Az 1936-tól egy év megszakítással (1939 őszétől a következő év nyaráig a kassai Magyar Királyi Horthy Miklós Repülő Akadémia lelkésze volt)⁵⁷ 1947-ig Alsószecsen szolgáló Székelyt 1946 júliusában azzal a váddal jelentette fel a garamkálnai Nemzetbiztonsági Testület parancsnoka, hogy a lelkész „tüzes magyarként belépett a fasiszta Egyesült Magyar Pártba”, Nagy-Magyarországot propagálta, illetve hozzájárult Csehszlovákia szétveréséhez és Dél-Szlovákiának Magyarországhoz való csatolásához.⁵⁸

55 Gömör, 1939. március 19, 4.

56 *Minden tekintetben kisebbségben. Emlékkönyv Urbán Károly református lelkész születésének századik évfordulójára*. Pertium Kiadó, h. n, é. n.

57 Kránitz Zsolt (szerk.): „A késő idők emlékezetében éljenek...” *A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943)*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények 2013, 79-80.

58 ŠA Ni, PoLv, f. OLS Lv, T-Łud 100/46.

A népbíróság vádlója által meglehetősen gyorsan, már 10 nappal később, 1946. július 18-án megfogalmazott vádirat ezen felül azt is tartalmazta, hogy az EMP járási vezetőjeként a Horthy-Magyarország érdekében zajló földalatti revíziós mozgalomban tevékenykedett. Székely augusztus 8-án megfogalmazott védőiratában az EMP tagságot ugyan elismerte, ám tagadta, hogy a párt járási elnöke lett volna, miközben hangsúlyozta, hogy semmiféle aktív politikai tevékenységet nem folytatott, és mindig is demokratikus beállítottságú volt.⁵⁹

Az 1946. augusztus 21-i tárgyalás már sima lefolyású volt, hiszen a vád egyetlen tanút sem tudott felsorakoztatni. Eközben Székely mellett, azt hangsúlyozva, hogy demokratikus gondolkodású és a szlovákok barátja, négyen is tanúskodtak. Mind a négyen szlovák nemzetiségűek. A bíróság ennek is köszönhetően felmentette őt a vádak alól.

Székely sorsán azonban a felmentő ítélet vajmi keveset változtatott, hiszen a tárgyalás időpontjában neve már ott szerepelt az Alsószezséről magyarországi áttelepítésre kijelöltek listáján.⁶⁰ Így 1947-ben el kellett hagyni szülőföldjét és gyülekezetét, és Magyarországra települt át. Ott az eredetileg sváb és katolikus lakosságú Bátaszékre került, ahol a mai napig a helyi református gyülekezet megszervezőjeként őrzik emlékét. Nyugalmat azonban itt sem talált, mivel 1958-ban az 1956-os „ellenforradalmi mozgalmak” felgöngyölítésének keretén belül Bátaszéken is nyomozás kezdődött egy állítólagos ellenforradalmi csoport ügyében, és a hatóságok figyelme Székely Dezsőre is ráirányult. Alkalmasnak találták ugyanis arra, hogy a személyén keresztül mondjanak ítéletet a református egyházon belül 1956-ban indult Megújulási Mozgalom fölött.⁶¹ Így Székelyből nagyon gyorsan fegyveres ellenforradalmárt kreáltak, akit a vádak szerint Svájból (itt tanult a húszas években

59 Ennek igazolásként azt hangsúlyozta, hogy hogy pozsonyi középiskolai és svájci egyetemi tanulmányai során folyamatosan demokratikusan gondolkodó tanárok oktatták és ilyen közegben szocializálódott.

60 Vö. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Szlovákiai Magyar Adatbank, A lakosságcsere keretében magyarországi áttelepítésre kijelölt szlovákiai magyarok névjegyzékei (1946), <https://adatbank.sk/dokumentum/kisovar-garamujfalu-alsoszezce-2/>, (Letöltve: 2022. január 30.)

61 A Székely és csoportja elleni perről lásd Kiss Réka: A bátaszéki összeesküvés. Fejezetek a reformátusokat ért megtorlásokból. In Horváth Miklós (szerk.): *A diktatúra évtizedei. Tanulmányok, esszék, előadások* 5. Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Piliscsaba, 2013. 7–21.

Székely) irányított a nemzetközi reakció. És bár valós bizonyítékok erre sem voltak, az egykori alsószecsei lelkészt 1961-ben fegyveres államellenes összeesküvés vádjával 15 év börtönbüntetésre ítélték.

Az említett joggyakorlatot (vagyis, hogy a párttagság nem volt elegendő a vádlottak elítéléséhez) igazolja Konkoly Thege István (1889, Korompa – 1968, ???) jánosi és rimapálfalai lelkész esete is. A korábban a kárpátaljai Nagypaládon szolgáló és a Rimaszombattól délre fekvő jánosi gyülekezetbe 1928-ban meghívott lelkész ellen 1946 januárjában érkezett az első feljelentés, amelyben azzal vádolták meg, hogy 1938-ig az Egyesült Magyar Párt, a háború éveiben pedig a „fasiszta Imrédy-párt“ tagja, sőt ez utóbbinak helyi elnöke is volt.⁶²

Mintegy fél évvel később, 1946 júliusában újabb feljelentés érkezett Konkolyra a Nemzetbiztonsági Testület feledi őrséről, amely feljelentés feltehetően Rimajánosi Helyi Nemzeti Bizottság titkára és elnöke által a református egyház vagyonának konfiskálása tárgyában a pozsonyi belügyi megbízotti hivatalnak címzett és 1946. június 16-án keltezett jelentésére reflektált.⁶³ A jelentésben ugyanis a községre oktrojált két szlovák nemzetiségű vezető, Ján Kolesár és Michal Stenčík többek között a következőkkel igyekeztek alátámasztani a Rimajánosi Református Egyházközösség vagyonának az elkobzását: „...az biztos, hogy a hívek, vagyis a jánosi egyház tagjai kizárólag magyar nemzetiségűek. Az egyház előljárói és alkalmazottai szó szerint fasiszták, ami vitán felüli, és az egyházközségeen belül sem történtek meg azok a változások, amelyeket a mai idők megkövetelnek. Az egyház kurátora, Samu János magyar, a szlovákok ősi ellensége, a magyar pártok egykori tagja. A lelkész, Konkoly István magyar, először az egykori 'Magyar Nemzeti Párt', később az Imrédy miniszterelnök által vezetett 'Magyar megújított párt' (sic) tagja, a honvédsereg miskolci székhelyű helyőrsége főhadnagya, a Szovjetunió elleni frontkatona, aki a Szálasi Ferenc kormánya által meghirdetett mobilizáció során, kb. 1944. október 17-én berukkolt a hadseregbe és mint tiszt 17 fiatal férfit is magával vitt, akik közül néhányan máig nem tértek haza...”⁶⁴

A feljelentés nyomán a Nemzetbiztonsági Testület feledi őrsé június 25-én őrizetbe vette Konkolyt, amit a fentiekén kívül azzal is indokoltak, hogy

62 ŠA BB, f. OLS Fe, T-Łud 568/45.

63 A jelentés részlete csatolva található Konkoly peranyagában. Uo.

64 Uo.

fennáll a veszélye annak, hogy a vádlott, aki „kemény magyar”, agitálni fog a reszlovakizáció ellen. Az ügyész 1946. július 22-én nyújtotta be a Konkoly elleni vádiratot, amelyben a lelkész MMP tagsága, a hadseregbe való 1944 októberi bevonulása, 17 fiatal bevonulásának kikényszerítése, valamint az is szerepelt, hogy leventeparancsnok volt a községben.

A fenti vádak alapján akár lefutottnak is lehetett volna tekinteni az 1946. szeptember 6-ra kitűzött népbírósági tárgyalást, ám mégsem így történt. A védelem ugyanis meglehetősen sok tanút sorakoztatott fel, jórészt szlovák nemzetiségűeket, akik igazolták azt, hogy Konkoly mindig is demokratikus érzelmű és a szlovákok barátja volt. Illetve 3 olyan zsidó személy is jelentkezett, aki azt igazolta, hogy Konkoly segítette őket vagy családjukat a vészkorszak idején. Így végül az 1946. decemberében üléselő bíróság sem tudott mást tenni, mint megállapítani azt, hogy miközben a vád nem tudja állításait hitelt érdemlő bizonyítékok ill. tanúk által alátámasztani, a védelem számos olyan tanúvallomást vonultatott fel, amelyek ellentétesek a vádakkal. Így Konkolyt a népbíróság felmentette.

A bizonyítható bűn: 1938

Miközben a két háború közötti magyar pártokban való tagság vagy a fasizmus nem konkretizált vádja általában kevés volt a vádlottak elítéléséhez, az, ha valaki aktívan részt vett az 1938 novemberi visszacsatolási ünnepségekben, például beszédet mondott a díszkapuk alatt, többnyire büntetést vont maga után. A 16 vizsgált eset felében találunk utalást a 38-as eseményekre a feljelentésben, amelyből a honvédek fogadásának a „bűne” 6 esetben a vádiratba is bekerült, és a népbíróság mind az 6 esetben (Varga Imre, Szakall János, Zajdó László, Földes Lajos, Kóczán Mór és Tóth Imre ügyéről van szó) bűnösnek mondta ki a vádlottat.

A legismertebb közülük mindenképpen Kóczán Mór (1885, Kocs–1972, Alsógöd), aki gerelyvetőként három olimpián is részt vett. Londonban (1908) és Stockholmban (1912), ahol bronzérmes szerzett, Magyarországot képviselte, az 1924-es párizsi játékokon pedig immár Csehszlovákiát. Kóczán 1914-től volt a csilizközi település, Csilizradvány lelkésze, ahol összesen 34 évet szolgált le, és ahol ma is nagy tisztelettel emlékeznek meg róla.

Kóczán peranyaga nem maradt fenn, csupán a dunaszerdahelyi népbíróság által 1947. április 11-én kimondott ítélet szövege, amely szerint a lelkészt főbüntetésként 3 hónap szabadságvesztésre, mellékbüntetésként pedig polgári jogainak két évre való megvonására és vagyona egynegyedének elkobzására ítélték. Igaz, a börtönbe már nem kellett bevonulnia, hiszen az internálótáborban eltöltött idő alatt bőven letöltötte a büntetést.

Az ítélet szerint a Kóczán elleni vád gerincét az képezte, hogy az első bécsi döntés követően Csiliznyáradon ő fogadta a bevonuló magyar csapatokat, illetve 1939. március 15-én, a magyar nemzeti ünnep alkalmából beszédet mondott, amivel támogatta a megszállást és a kollaboráció bűnét követte el. A bíróság egyébként nem Kóczán beszédének tartalmát kifogásolta, mivel arról nem rendelkezett pontos információkkal, hanem magának az ünnepi szónoklatnak a tényét. Azzal ugyanis – állt az ítéletben –, hogy beszédet mondott a „megszállók” nemzeti ünnepe alkalmából, maga is legitimálta a megszállás tényét.

Az ítéletből nem derül ki, hogy milyen bizonyítékok alapján, de súlyosbító körülményként rótták fel Kóczánnak, hogy állítólag 1945. március 25-én is beszédet mondott a községben, amelyben pozitívan nyilatkozott Szálasi Ferencről. Valamint azt is, hogy jelen volt, és aláírásával hitelesítette a füzespusztai telepések vagyonának lefoglalását.

Ami bizonyos, Kóczán a két világháború között a község lelkészeként és a helyi társadalmi és sportélet szervezőjeként kiemelkedő szerepet játszott a lakosság magyar nemzeti érzéseinek ápolásában. Nem véletlen, hogy a visszacsatolás előtti napokban, 1938 októberében, őt választották meg a helyi Magyar Nemzeti Tanács elnökévé.⁶⁵ Azt is joggal feltételezhetjük, hogy lelkészként és az MNT elnökeként fontos szerepe volt a bevonuló honvédség fogadásában, mint ahogy reálisnak tűnik, hogy 1939. március 15-én beszédet mondott a község lakossága előtt. Mint az MNT elnöke valószínűleg hivatalból ott volt akkor is, amikor a község az 1927-ben a falu kataszterébe telepített és a bécsi döntés kihirdetését követően onnan eltávozó 43 – többségében morva – telepescsalád hátrahagyott birtokát a szétlopást megakadályozandó lefoglalta, és jegyzékbe vette.⁶⁶ Ezért lehetett ott a jegyzőkönyvön Kóczán aláírása.

65 Hangel László (szerk.): *Mit élt át a Felvidék?* Felvidéki volt Politikai Foglyok Országos Érdekvédelmi Szövetsége, Budapest, (é. n.), 450.

66 A két világháború közötti telepítésekről és a füzespusztai telepésekről lásd Simon

Az ítéletben megfogalmazott és 1945. március 25-re datált Kóczán-beszéddel kapcsolatban viszont fellelhető források hiányában nem lehet érdemben nyilatkozni. A peranyag híján nem derül ki, milyen bizonyíték alapján került ez az ítéletbe. Rádásul 1945. március 25-e csupán 5 nappal előzi meg Csiliznyárad felszabadulását. Mindenesetre nehéz elképzelni, hogy ezekben a rendkívül nehéz napokban bármiféle ünnepséget szerveztek volna a községben, illetve az sem tűnik életszerűnek, hogy Kóczán, aki korábban semmiféle jelét nem adta annak, hogy szimpatizálna Szálásival és mozgalmával, ezt épp a szovjet hadsereg megérkezése előtti napokban vallotta volna meg nyilvánosan.

Egy bizonyos, miután 1945 júliusában a falu élére egy a front elvonulása után oda visszatérő füzespusztai telepes személyében szlovák komisszárt neveztek ki, Kóczánt letartóztatták, és a komáromi 2. sz. erődben kialakított internálótáborba hurcolták, ahol társaival követ tört.⁶⁷ Az ítélet szövege szerint a „vizsgálati fogságból” csupán 1946 novemberében szabadult. Ekkor azonban már ott szerepelt a neve a lakosságcsere kijelöltek listáján. Áttelepítésére 1948. szeptember 15. és 25. között került sor, a dunaszerdahelyi járásból azokban a napokban indított 7 transzport egyikével. Az ekkor felvett jegyzőkönyv szerint egy 1942-ben épített házat, 75 gyümölcsfát és 5 ha csalóközaranyosi földterületet hagyott hátra.⁶⁸ A következő 7 évben Csátalján szolgált, nyugdíjba vonulását követően pedig Gödön élt.

Némileg hasonlít Kóczán ügyére Szakall János (1904, Szádudvarnok–1976, Miskolc) hanvai református pap pere is, hiszen az ellene felhozott vádak gerincét is a honvédek 38'-as fogadása és az első szabad március 15-én elmondott beszéde jelentette. Szakall Özörényben, majd 1938-tól Bátkában volt lelkész. Itt azonban a helyi gazdag parasztcsaládokkal való szembenállása miatt csupán három évet töltött el, majd a közeli Hanvára került, ahol nagy megbecsülésben szolgált nyugdíjazásáig.

Attila: *Telepesek és telepesfalvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008.

67 *Kossuth Népe*, 1945. október 3, 1.

68 Varga László: *A megpróbáltatás évei. Deportálás és kitelepítés Csilizradványon 1945–1949 között*. Csilizradványi Önkormányzat, Csilizradvány, 2018, 126–127.

Szakallt 1946 májusában jelentette fel a rimaszécsi csendőrörs parancsnoka fasizmus vádjával.⁶⁹ Feljelentése szerint Szakall a háború idején a gömöri magyar népfelkelők (sic) parancsnoka volt, és egy tanú szerint egy ízben azt nyilatkozta, hogy a környéken ledobott partizánokkal szemben a német segítség megérkezéséig ki kell tartani. És bár Szakall nem volt semmiféle fegyveres szervezet parancsnoka, a környéken pedig semmiféle partizánok nem voltak, ám a szlovák nemzetiségű Ján Lang vallomása valószínűleg önmagában is elegendőnek bizonyult volna ahhoz, hogy az ügyész vádat emeljen Szakall ellen. Csakhogy volt egy súlyosabb vádpont is, mégpedig a Bátkába 1938. november 10-én bevonuló honvédek fogadásakor elhangzott üdvözlő beszéde, amelynek szövegét a lelkész, az 1939. március 15-én elmondott beszédével együtt, a következő évben *Felejthetetlen napok* címmel nyomtatásban is megjelentette.⁷⁰ A vád pedig bőven idézett a füzetecskéből kiragadott szövegrészleteket, amelyeket nem lehetett letagadni.

Szakall egy sor tanút felvonultatott maga mellett, akik igazolták, hogy nem fasiszta érzelmű, és hogy Lang vallomása hamis. Felsorakozott mellette Hanva és a környező falvak lakossága, sőt a helyi szlovákok is, ám mindhiába: az 1946. július 30-án a feledi járásbírószágon lezajlott tárgyaláson nem volt esélye a felmentésre. A *Felejthetetlen napok* c. kiadvány elegendőnek bizonyult a bíróság számára ahhoz, hogy elítéljék. Sőt a tárgyalás jegyzőkönyvébe – mintegy súlyosbító mozzanatot – azt is belevezették, hogy a vádlott „nem jelentkezett szlovák nemzetiségűnek, és kijelenti, hogy most is magyarnak vallja magát,” vagyis nem hajlandó reszlovakizálni. Ezt követően a bíróság bűnösnek mondta ki Szakallt, és három év szabadságvesztésre (ebből 1 év volt a börtön és két év munkatábor) ítélte, valamint elrendelte, hogy 10 évre fosszák meg polgári jogaitól.

Az ítélet magát a lelkészt és a hanvaiakat is megdöbbsentette. Szakall kegyelmi kérvényt adott be, amelyben a büntetés eltörlését vagy legalább mérséklését kérte, hiszen olyan kétgyermekes családfőről volt szó, aki nem csak 1945 után, de előtte is sokszor igazolta, hogy demokratikus gondolkodású. És hiába álltak ismét sokan mellé, az pozsonyi igazságügyi népbiztos elutasította a kérelmet. Pedig még Hanva szlovák komisszárja is Szakall mellett érvelt, aki a felszabadulás után a magyarul nem beszélő szlovák komisszár legfontosabb segítése volt a falusiakkal való kommunikációban. Szakall vé-

69 ŠA BB, f. OLS Fe, T-Łud 451/45.

70 Szakall János: *Felejthetetlen napok*. Rimaszombat, 1939.

gül egy évet ült le a büntetéséből. A helyi emlékezet szerint Illaván tartották fogva,⁷¹ az akkor szintén munkatáborba zárt Duka-Zólyomi Norbert visszaemlékezései alapján azonban bizonyosnak látszik, hogy az Árva megyei Ústie nad Oravou melletti munkatáborban is volt egy ideig.⁷² Hazatérte után Hanván folytatta lelkészi tevékenységét, ahol a lelkipásztori teendői mellett sokat tett a Tompa-kultusz ápolásáért is.

Az 1938-as visszacsatolás szolgáltatott okot a Tóth Imre (1908, Léva-???) garamlöki lelkész elleni perhez is, noha ő mérsékeltőbb büntetéssel úszta meg, mint Kóczán vagy Szakall. Tóth 1934-től volt Garamlök, valamint a annak fiái, Töhöl és Felsőpél lelkipásztora.⁷³ A magát a politikától távol tartó lelkészt 1945. augusztus 8-án tartóztatták le, amit a Nemzetbiztonsági Testület lévai járási parancsnoka által egy hónappal később, szeptember 14-én keltezett feljelentés lényegében három vádponttal indokolt: 1. 1938-ban Tóth fogadta a Garamlőkre bevonuló magyar csapatokat; 2. szlovákellenes magatartást tanúsított; 3. „nagy fasiszta volt”.⁷⁴ A feljelentés ezen kívül minden indoklás és bővebb magyarázat nélkül azt is tartalmazta, hogy Tóth antiszemita, és a felszabadulás után budapesti lapokat terjesztett a lakosság körében.

Tóth letartóztatása feltehetően nagy felzúdulást váltott ki a községben, mivel négy nappal később mintegy 250 fő, közte nem csupán a református egyházközösség vezetői, de kommunista párt helyi szervezetének a képviselői is, írta alá a Tóth szabadon bocsátását szorgalmazó beadványt.⁷⁵ A lévai járási népbíróság szenátusa azonban a szeptember 24-én megtartott ülésén mégis úgy döntött, hogy Tóth továbbra is maradjon őrizetben, amiben feltehetően a vele szembeni tanúvallomások játszhattak szerepet.

Ezek közül a legfontosabbak egy bizonyos Juhász István (az iratokban leginkább csak Štefan Juhás néven) garamlöki gazda, és a falu élére felszabadulást után kinevezett szlovák komisszár, Štefan Sedláček vallomásai voltak. Ők egybehangzóan állították azt, hogy 1938. november elején Tóth tiszteletes fogadta a bevonuló magyar honvédeket, és az ünnepségen beszédet is mondott. Sőt egyikük idézni is tudott Tóth beszédéből, aki a szerinte a következőket is mondta: „Drága testvéreim, nagy örömmel Üdvözlünk titeket, akik

71 Juhász István (Hanva) szíves közlése.

72 Duka-Zólyomi Norbert: *A vörös csillag jegyében*. Kézirat.

73 Kránitz: *A késő idők*, 90. p.

74 ŠA Ni, PoLv, f. OĽS Lv, T-Ľud 51/45.

75 Uo.

felszabadítani jöttetek bennünket, mivel a csehek és szlovákok húsz éven át elnyomtak bennünket, és szívták a magyar vérünket.”⁷⁶

Mindez feltehetően elegendő lett volna Tóth elítéléshez, csakhogy közben egyre többen álltak ki Tóth mellett, és vallottak arról, hogy a lelkész sem fasiszta érzelmű, sem pedig szlovákellenes nem volt. Így tett többek között a Tőhöl községet irányító közigazgatási bizottság és a falu komisszárja, a felsőpéli presbitérium, illetve az ottani közigazgatási bizottság tagjai is. De Tóth mellett nyilatkozott 18 garamlői anya is, akik aláírásukkal igazolták, hogy Tóth mentette meg fiaikat attól, hogy front átvonulásakor azokat a németek és a nyilasok leventeként Németországba hurcolják el.

Másrészt Tóth nem csupán elutasította az ellene felhozott vádakat, de az 1945. december 3-án keltezett tanúvallomásában és későbbi védőiratában azt állította, hogy az ellene valló két személy ellenséges viszonyban van vele. Állítása szerint Juhász és ő első ízben 1934-ben, egy becsületsértési ügy kapcsán kerültek egymással szembe. Majd ugyanabban az évben a módos gazdának számító Juhász pénzt sikkasztott a községi pénztárból, aminek a nyomát egy megrendezett betöréssel próbálta meg eltüntetni, ám tette kiderült és 6 hónap börtönbüntetésre ítélték. Az első bécsi döntést követően azonban Juhász perújrafelvételi kérelmet nyújtott be az immár magyar hatóságokhoz, és arra hivatkozva, hogy őt, mint a magyar pártok támogatóját üldözték a csehszlovák hatóságok, elérte a korábbi ítélet semmissé nyilvánítását.

Tóth a falu komisszárjának, Štefan Sedláčeknek az erkölceit is megkérdőjelezte. Szerinte ugyanis a komisszár hivatalát saját meggazdagodására akarta felhasználni, és eközben szembekerült a falu lakosságával, személyesen vele is. 1945. július 31-én ugyanis Sedláček és egy részeg orosz katona fegyverrel fenyegetődzve több falubelitől is vagyontárgyakat zabráltak el, közte a református lelkész fényképezőgépét is, amiért Tóth feljelentette a komisszárt a rendőrségen. Ezt követően érte el Tóth szerint Sedláček és Juhász, hogy őt letartóztassák.

Tóth állításait feltételezhetően a népbíróság is kivizsgálta, mivel 1945. december 5-én Tóth szabadon bocsátásáról döntött, amit azzal indokolt, hogy a vele szemben felhozott vádakra semmiféle bizonyítékot nem találtak, a két tanú vallomását pedig azok elfogultsága miatt nem lehet figyelembe venni.

Tóth szabadon bocsátása azonban még nem jelentette a felmentését, sőt a népbíróság vádlója 1946. május 16-án újabb vádiratot fogalmazott meg elle-

ne, amelyből a szlovákellenesség és a fasizmus vádja már hiányzott, és amely kizárólag a Tóth által 1938-as bevonuláskor elhangzott üdvözlőbeszéd köré épült. És hogy a vád erősebbnek tűnjön, Sedláček és Juhász mellett két további tanút, František Pinzešt és Jozef Parákot is a bíróság elé idézték.⁷⁷

Így, bár a június 12-én megtartott tárgyaláson Tóth tagadta, hogy a vád tanúi által idézett szavak a magyar csapatok fogadásakor elhangzottak volna, a lévai járási népbíróság bűnösnek mondta őt, és a polgári jogai 5 évre való elvesztésére és pénzbüntetésre ítélte. Az indoklásban a bíróság kimondta, hogy bizonyítottnak látta, hogy Tóth mit mondott, azt viszont, hogy a Tóth által beidézett tanúk igazolták a lelkész antifasiszta beállítottságát, enyhítő körülményként vették figyelembe.

A népbíróság által törvényesen elítélt református papok közül az egyik legnevesebb Kúr Géza (1893, Kulcsod – 1991, Niles) csicsói lelkész volt. Kúr 1920-tól volt a Duna menti kis falu, Csicsó lelkipásztora volt, egyben hely- és egyháztörténettel foglalkozó kutató, aki 1932-ben *Három református egyház története* címmel a kolozsnémai, a füssi és a csicsói református gyülekezet történetét írta meg.⁷⁸ 1937-ben pedig a Komáromi egyházmegye történetének első kötetét adta ki, és ugyanebben az évben jelent meg talán legjelentősebb munkája, a *Cseh–magyar református történelmi kapcsolatok* című kötete.⁷⁹ 1945 elején azonban elhagyta gyülekezetét, és nyugati emigrációba vonult. Az Egyesült Államokban telepedett le, ahol az ottani református magyarok egyik lelkipásztoraként tevékenykedett, és nem mellékesen az etruszk–magyar rokonság egyik lelkes kutatójává és népszerűsítőjévé vált.

Kúr ügyét távollétében, 1947. február 27-én tárgyalta a komáromi járási népbíróság.⁸⁰ A vádirat szerint a református lelkész tagja és tanácsadója volt a Szlovákia Magyarországhoz való visszacsatolását előkészítő titkos szervezetnek, a front átvonulását megelőzően pedig utasításokat adott a körzeti nyilas parancsnoknak, amely alapján az lövészárkokat ásattott a lakossággal. Vagyis

77 A peranyag alapján elmondható, hogy a két új tanú Sedláček lekötöztetettje volt, sőt az egyik nála is lakott.

78 Az eredetileg 1932-ben megjelent munka a Csallóközi Kiskönyvtár sorozatában 2000-ben újból napvilágot látott. Kúr Géza: *Küzdelmeink. Három református egyház története*. Kalligram, Pozsony, 2000.

79 Kúr Géza: *Cseh–magyar református történelmi kapcsolatok. Komárom, 1937.*

80 Štátny archív v Nitre, pobočka Komárno (ŠA Ni, PoKn), fond Okresný ľudový súd v Komárne (f. OĽS Kn), T-Ľud 753/46.

– mondta ki a vádirat – együttműködött a fasiszta megszállókkal, és segítette azokat.

Az így megfogalmazott vád azonban viszonylag gyenge lábakon állt, hiszen a meglehetősen szűkszavú peranyag alapján csupán két tanú volt hajlandó tanúskodni az ügyben. Az egyik a Csicsó élére a csehszlovák államhatalom 1945 tavaszán bekövetkezett visszatérte után kinevezett szlovák nemzeti-ségű komisszár, aki már 1938-ban is a község kataszterébe tartozó tanyán élt, illetve egy másik szlovák lakos. Tanúvallomásuk azonban az általánosság szintjén mozgott, és semmi konkrét Kúrra nézve terhelő adatot nem tartalmazott. Ennek ellenére a népbíróság az „ismeretlen helyen tartózkodó” Kúrt 10 év szabadságvesztésre (ebből 3-at munkatáborban kellett volna letöltenie) és a polgári jogai két évre való felfüggesztésére ítélte.

Csupán a peranyagban olvasható információk alapján az ítélet rendkívül szigorúnak és túlzónak tűnik. Kúr viselkedése, aki lelkésztársaira egyáltalán nem jellemző módon 1945 elején elhagyta a gyülekezetét, és a visszavonuló német hadsereggel együtt először Németországba majd onnan az USA-ba távozott, azonban felveti a kérdést, hogy valójában mit is követhetett el. Menekülése ugyanis arra utal, hogy volt oka tartania a háború utáni felelősségre vonástól. Pedig 1938 előtt még csak nem is volt aktív politikailag, bár az 1943 végén írt rövid életrajzában azt megjegyzi, hogy élete „a cseh uralom alatt a magyarságért való küzdelemben folyt”, amelynek következtében megvonták kongruáját és anyagi nehézségei támadtak.⁸¹ A visszacsatolást követően ugyan az újrászervezett Felvidéki Magyar Párt országos pártvezetőségébe is bekerült, ám egy több mint száz tagú testületről van szó, és komolyabb szerepet továbbra sem kapott a politikában.

Így joggal valószínűsíthetjük, hogy a megtorlástól való férelme ill. a népbíróság általi elítélése a nyilaskeresztes pártban való tagságával és a háború utolsó szakaszában folytatott magatartásával függhetett össze. A helyi emlékezet ugyanis tudni véli, hogy Kúr a háború utolsó szakaszában belépett a Nyilaskeresztes Pártba, és a faluban is több ízben nyilaskeresztes uniformisban mutatkozott.⁸² Az azonban már inkább csak a jelen tanulmány szerzőjének feltételezése, hogy párttagságából és közéleti szerepéből adódóan valamilyen formában szerepe lehetett a csicsói és környékbeli leventék 1944

81 Kránitz: A késő idők, 242.

82 Nagy Amália szíves közlése. 2022. január 14. A Nagy Améliával készült hanganyag a szerző tulajdonában található.

és 1945 fordulóján bekövetkezett elhurcolásában.⁸³ Ez pedig a nyilas párttagsággal egyetemben már elegendő ok lehetett arra, hogy 1945 tavaszán elmeneküljön. Még akkor is, ha a község lakossága a népbíróság előtt nem tanúskodott ellene.⁸⁴

Összességében elmondható, hogy arányaiban sok református lelkészt vádoltak meg háborús bűnökkel, és állítottak népbíróság elé. Részben azért, mivel a lelkészek, akik általában is fontos szerepet játszottak a híveik nemzeti tudatának erősítésében, 1938-ban pedig sok esetben beszédet mondtak a honvédség bevonulásakor, eleve könnyen támadhatóak voltak. De azért is, mivel egy-egy lelkész elítélése szimbolikus erővel bírt, így akkor, amikor háborús bűnökkel vádolták őket, általuk a gyülekezetük egészét is támadták, amelyet így nem kis megpróbáltatás elé állítottak. Talán ezért is volt olyan erős az összezárás, és ezért is állt ki oly határozottan több közösség is lelkipásztora mellett.

A református papok elleni népbírósági perek azonban mégsem hozták meg a hatalom részéről feltehetően elvárt effektust, ami – meglepő módon – részben a maguknak a népbíróságoknak köszönhető. Az egyes járási testületek ugyanis nem mindig váltak automatikusan a „nemzeti bosszú” eszközeivé. A legtöbb esetben konkrét bizonyítékokat vártak el a vád képviselőitől, és ha ilyen nem került elő, felmentették vádlottakat. A református lelkészek ellen folytatott népbírósági perek igazi kudarcát azonban az jelenti, hogy a 16 megvizsgált esetből az önszántából elmenekült Kúr Géza, és a Magyarországra átkényszerített Szabó Béla, valamint Székely Dezső kivételével a többiek a helyükön maradtak, és tovább szolgálták gyülekezetüket és a felvidéki magyarságot.

83 Vö. Nagy Amália (szerk.): *Csicsói örökség. A mindennapok hősei*. Csicsó PT, Csicsó, 2017. 67.

84 Kúr elhatározásában, hogy elhagyja a falut, az is szerepet játszhatott, hogy 1943 nyarán fiatal felnőtt leánya a tiszteletes szeme láttára fulladt bele a Dunába. Joggal feltételezhetjük, hogy a család és Kúr Géza sohasem heverte ki ezt a tragédiát.

A Szervező Bizottság 1939–1951⁸⁵

Somogyi Alfréd

Bevezetés

Az I. bécsi döntés következtében a felvidéki reformátusok jelentős része, visszatérhetett a magyar reformátusság nagy családjához. Az 1938. november 2-án „megrajzolt térkép” készítői azonban nem a trianoni veszteséget adták vissza Magyarországnak, hanem az etnikai revízió elvét érvényesítették. Néhány kivételtől eltekintve, valóban a nyelvhatár lett az ún. „harmincnyolcas határ”.

A magyar reformátusok örömmel fogadták az 1938-as visszacsatolás hírért és tényért. Volt olyan gyülekezet, ahol a halotti anyakönyvbe beírta a helyi lelkipásztor, hogy „Hála a jó Istennek, meghalt a gyötrelmes 20 éves cseh uralom!”⁸⁶ s a szülöttek anyakönyvébe, hogy „Hála Istennek! A gyötrelmes 20 éves cseh uralomnak vége! Dicső katonáink 1938. november 7-én délben vonultak be felszabadításra Apácaszakállásra, az iskola előtt, templomunk terén üdvözlő beszédekkel, örömtől lelkesülve fogadtuk őket. Bejegyezte Nemes Kálmán ref. lelkész.”⁸⁷ Ez az eufória általános és érthető volt.

Az egyházstruktúra kérdése az önálló Szlovákiában

A Szlovenszkói Református Keresztyén Egyház egyházkerületei 1939. január 1-i hatállyal kimondták önmaguk feloszlatását, és az egyházi élet szintje maradéktalanul visszaállt az évszázados történelmi rendbe. Bár volt némi

85 Jelen fejezet a Selye János Egyetemen futó VEGA 1/0083/20 számú, A Református Keresztyén Egyház Szlovákiában a szocializmus éveiben (1948–1989) című kutatási projekt keretében készült.

86 Nt. Nemes Kálmán református lelkipásztor bejegyzése az Apácaszakállasi Református Egyházköztség 1891. évtől vezetett halotti anyakönyve 75. oldalán, a 17/1938. számú rendes anyakönyvi bejegyzést követően.

87 83. lapján, a 18/1938. számú rendes anyakönyvi bejegyzést követően.

szervezési fennakadás, hiszen pl. a történelmi Dunántúli egyházkerület felvidéki része, vagyis a Dunáninneri egyházkerület pénze egy pozsonyi bankban volt, s mivel Pozsony nem került vissza Magyarországhoz, ezért jelentős nehézségek mutatkoztak 1939-ben a Dunáninneri Egyházkerület Közgyűlése megtartásának anyagi részével.⁸⁸

Az 1938-as határok északi oldalán maradt néhány olyan város, ahol magyar református gyülekezet is élt. Nem került vissza Magyarországhoz Pozsony, Nyitra, és Zólyom. Mindhárom városban, élő református gyülekezet volt.⁸⁹

88 Lásd részletesen Szabó Antal: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története – I. rész. Regio, 1990, 3. sz. 136-137.

89 A vonatkozó évi névtárak adatai szerint: Pozsonyt az 1894. évi névtár, frissen alakult missziói gyülekezetként tartja nyilván, a somorjai lelkipásztor gondozása alatt. 1899-ben, a még mindig missziós egyházban már 525 református lelket tartanak számon. 1906-ban 600 lelkes a missziós gyülekezet, amelyik 1913-ban szentelte fel első templomát. 1937-ben a pozsonyi anyaegyházban 1427 lelket tartottak nyilván. A pozsonyi – ma már kétnyelvű, magyar és szlovák reformátusokból álló – gyülekezet saját nyilvántartása szerint megközelíti a 400 főt.

Lévának már 1592-ben lelkésze volt Gyöngyössi Gondán András személyében. Majd egy évszázaddal később már anyaegyházként tartották számon. A XIX–X. század fordulóján 1300 lelkes volt a református gyülekezet. 1906-ban 1450 személyt tartottak nyilván a lévai egyházközségben. Az 1937. évi adatok szerint 1439 fő alkotta a református anyaegyházat, amelyhez Berekalja, Garamkelecsény, Garamszentkereszt és Garamújfalú tartozott szórványként, 4-6 kilométeres körzetben. Ma a gyülekezet lélekszáma megközelíti az 500 főt.

Zólyomban 1908-ban alakult meg a missziós gyülekezet. Az 1930. évi népszámlálási adatok szerint – amelynek hitelességében nem ok nélkül kételkedhetünk – csupán 36 reformátust találunk Zólyomban. Ám az 1937. évben az egyház, a saját nyilvántartásában 403 lélekről beszél, s közülük 269-en magyar reformátusok. A gyülekezet temploma a II. világháborúban oly mértékben megrongálódott, hogy az 50-es évek elején lebontották. A templom „elmúlása” jelentősen hozzájárult a református gyülekezet megszűnéséhez. Ma már nincs élő református közösség Zólyomban.

Horhi 1899-ig Hontvarsány fiókegyháza volt, majd ettől az évtől kezdve leányegyházként jegyzik a régi névtárak. Temploma 1869-ben épült. A gyülekezet lélekszáma ekkor alig haladta meg a 80 főt. 1906-ban 62 lelkes református közösség él a magyar többségű, de szlovákok által is lakott faluban. 1937-ben ismét fiókegyházi besorolással találjuk az akkor 40 lelkes református gyülekezetet, amelyben átlagosan 15 úrvacsorázó volt ezekben az években. Horhi ma már szórványa hajdani

A három nagyobb város református gyülekezete mellett még egy kis magyar gyülekezet is az önálló szlovák állam területén maradt: a Lévától északra fekvő Horhi, amely Hontvarsány leányegyháza volt. Ezek voltak a Szlovákiához került magyar gyülekezetek. Összesen 25 református anyaegyházközség maradt a Szlovák Köztársaság területén⁹⁰ és további 4 leányegyházközség. A többségében szlovák nyelvű egyházközségek az ország keleti felében, Kassától keletre éltek életüket. Valójában tehát 29 gyülekezet alkotott volna egy országos egyházat, ez azonban kevés volt ahhoz, hogy hagyományos református egyházstruktúrát hozzon létre, tartson fenn és működtessen. A református hívek száma 12 739, s a népszámlálási adatok szerint ebből 9 152 szlovák és 3 617 magyar nemzetiségű református volt. Egyfelől a lélekszám, másfelől a földrajzi szétszórtság okán sem volt reális alapja annak, hogy megmaradjon az 1918 és 1938 közötti egyházstruktúra: vagyis a három egyházkerület, konventi igazgatással.

A Szlovák Kálvinisták Szövetsége

A szlovák lelkészek, Csehszlovákia 1918-as létrejötte és a trianoni impériumváltás után, csak 1928-ban kezdtek szervezkedni, egy Amerikából hazatért ifjú és jó képességű lelkész, Ján Tomašuľa⁹¹ nemzeti elkötelezettségének

anyaegyházának. Horhit mára „bekebelezte” Léva városa. A hajdan külön álló falu ma már csupán egy városrésze, a 12%-ban magyarok lakta Lévának.

90 Hromaník, Michal: Reformovaná kresťanská cirkev na Slovensku. In Halás, Juraj (ed.): *Kalendár biblickej výchovy a vzdelania reformovaných kresťanov na rok 1997*. Združenie Reformovaných Duchovných na Slovensku, Košice, é.n., 69-72.

91 Ján Tomašuľa (1892–1961). Református lelkész, esperes, a Szervező Bizottság elnöke, a Szlovákiai Református Egyház Zsinatának lelkészi elnöke. Tizenkét éves korában maradt árván, s nagybátyjával kivándorolt Amerikába. Gyári munkásként dolgozott, s így, munka mellett végezte el Pittsburghben a presbiteriánus egyház teológiai akadémiáját. 1923-ban tért haza, s lett segédlelkésze, majd lelkipásztor a bánóci gyülekezetnek. Megalapítója és vezetője a Szlovák Kálvinisták Szövetségének, majd a református egyházat vezető Szervező Bizottságnak. 1939-től gyakorlatilag a Szlovák Köztársaság területén élő reformátusság lelkészi vezetője püspöki szerepkörben, de nem püspöki tisztségben. 1951-ben az újjáalakuló zsinat lelkészi elnökévé választotta. Miután megvádolták, hogy a nyugati nagyhatalmakkal kollaborál, 1953-ban vonult vissza az egyházi közéletől.

köszönhetően. Tomašuľa, csupán ötévnyi lelkészi szolgálattal a háta mögött, létrehozta a Szlovák Kálvinisták Szövetsége Szlovákiában⁹² nevű szervezetet, melynek székhelye az általa pásztorolt gyülekezetben, Bánócon volt. A szervezet megalakításához nagyban hozzájárult a konvent 1925. szeptember 8-án, Losoncon hozott határozata, hogy minden gyülekezetben jöjjön létre a „Kálvin Szövetség”. A szlovák reformátusok körében ez a szervezkedés néhány évvel később vett csak lendületet. Ján Tomašuľa a maga gyülekezetében 1928. szeptember 2-án tartotta meg az alakuló gyűlést, amelyen 19 személy vett részt, majd szeptember 6-án a második tanácskozás alkalmával, már 56-an voltak jelent. Ezt a második összejövetelt tartják a Szlovák Kálvinisták Szövetsége megalakulásának. Itt fogadták el az alapszabályt, és választották meg a vezetőséget: Ján Tomašuľa elnök, Michal Kirnág alelnök, Michal Barbarič titkár, Pavel Kostrej pénztáros összetételben. Az alapszabályt a pozsonyi tejhatalmú minisztérium 1930. február 26-án hagyta jóvá, s ezzel a szervezet államilag elismert és bejegyzett jogi személy lett.⁹³

A szervezet célja a Csehszlovákia területén élő szlovák reformátusok érdekképviselése és missziós szolgálata volt. Ez a szervezet adta ki a *Slovenské kalvinské hlasy* c. lapot, amelynek az első száma 1930. március 6-án jelent meg.

Az I. bécsi döntés után kialakult új politikai helyzetben ez volt az egyetlen szervezet, ami református térfélen megmaradt és működött Szlovákia területén. A szervezet összetartó ereje nemcsak a református kegyességből, hanem erőteljesen a szlovák nyelvi és kulturális identitásból is fakadt. Teljesen érthető, hogy az első Szlovák Köztársaságban a szlovák nemzetiségű reformátusok lettek a református egyház meghatározó tényezői. Mivel a Szlovákiához került 29 református gyülekezet nem alkotott semmilyen egyházstruktúrát, nem volt legitim képviselése a reformátusságnak.

Nyugdíjasként, visszavonultan élt 1961-ben bekövetkezett haláláig. Életrajzát lásd részletesebben: Tardy, Michael – Mikloš, Juraj; Nezabúdame na Jána Tomašuľa. In *Reformovaný kalendár 1994*. Združenie reformovaných duchovných na Slovensku, Košice–Bratislava, é.n. 52–53.

92 A szervezet eredeti megnevezése szlovákul: *Zväz slovenských kalvínov na Slovensku*. A szervezet túlélte a II. világháborút is, csak a kommunista államhatalom szüntette meg.

93 Lásd részletesen Hromaník, Michal: Ján Tomašuľa 1892-1961 generálny senior. In *Kalendár biblickej výchovy a vzdelania reformovaných kresťanov na rok 2001*. Združenie reformovaných duchovných na Slovensku, Košice, 2000. 20-70.

A Szlovák Kálvinisták Szövetsége erőteljes nemzeti jelleggel és küldetés-tudattal bírt. Ez tette elfogadhatóvá a politika és az államvezetés számára a szlovák reformátusságot. A római katolikusság egyeduralmát hirdető Andrej Hlinka-féle ideológia és a történelmi reformátusság csak a szlovák nemzeti sorsközösségben és magában a szlovák nemzeti voltában található közös nevezőt. Hitéleti és lélektani szempontból is érdekes ez a helyzet, amelyben a felekezeti, dogmatikai és teológiai szembenállás a nemzeti szempontok alá rendelődt. Ugyanakkor ki kell mondanunk: tévedés lenne úgy értékelni ezt a helyzetet, hogy a nemzeti radikalizálódás a szlovák reformátusság vezetői számára kényszerpálya lett volna a katolicizmussal szembeni öndefiniálás és megmaradás érdekében. Ez nem így van! A szlovák reformátusok számára is öröm volt az évszázados magyar többségű egyházstruktúra után önállóvá válni és döntéshozatali helyzetbe kerülni. Számukra is öröm volt az önálló szlovák állam létrejötte, még akkor is, ha ez egy fasiszta bábállam volt. 1938 előtt nem volt látványos és hangos egyházpolitikai élet a szlovák gyülekezetekben. S ez is érthető, hiszen elenyésző kisebbségben voltak a magyar többségű református egyházon belül. A szlovák reformátusság élete visszahúzódott a gyülekezetekbe. 1939-től viszont az önálló államban, önálló egyházként jelenhetett meg a szlovák reformátusság. Ráadásul olyan helyzetben, hogy többséget is alkotott a négy magyar gyülekezettel szemben.

Az önálló Szlovákia kikiáltása utáni hetekben megindult a Szlovákiai Református Egyház létrehozásának megszervezése. A munkának és a szervezkedésnek a Szlovák Kálvinisták Szövetsége biztosította a hátterét. Ez a szervezkedés azonban mellőzött minden református egyházi szokást, törvényességet és legitimitást. Valójában a Szlovák Kálvinisták Szövetségének, vagyis egy egyházi jellegű, de mégis társadalmi szervezetnek a hordozóereje és szervezeti köteléke, valamint hírneve lett az egyházstruktúra szervezésének kiindulási alapja.

A Szervező Bizottság megalakulása

1938. december 18-án került sor az első tanácskozásra, amelyen a „hogyan tovább” kérdésre keresték a választ a Szlovákiában maradt reformátusok. A nagymihályi járási hivatal épületében megtartott találkozót Ján Tomašula vezette. Ezen a tanácskozáson egy hattagú testületet választottak a jelenlévők,

amely testületnek a református egyház újjászervezése lett a feladata. Ján Tomašuľa, Ján Baláz, Böszörményi Sándor voltak a lelkészi és Štefan Štunda, Michal Kirnag és Pavel Hudák a világi tagjai ennek a testületnek. A tanácskozáson olyan határozatot hoztak, hogy ez a hattagú testület akkor kezdi meg az egyház-újjászervezői munkáját, ha a rangidős egyházmegyei tanácsbírák nem kezdenék meg a szervezkedést, és ha 1939. január 20-ig nem hívják össze az egyházmegyei közgyűlést.

A visszacsatolás után a Tiszáninneri egyházkerület hivatalban lévő püspöke, Dr. Magda Sándor, 1938. december 22-én, Nagykaposon kelt levelében megbízta Böszörményi Sándor homonnai lelképásztort, egyházmegyei tanácsbírárt, hogy „*a Tiszáninneri egyházkerület Szlovákiában maradt részében az ottani önálló szervezkedésig az Egyházi Törvényekben megállapított püspöki teendőket ellátni szíveskedjék. Kérem a tanácsbíró urat, hogy ezen rendelkezésemet az érdekelt gyülekezetekkel haladéktalanul közölje*”⁹⁴. Böszörményi megbízását nem fogadta el a szlovák állam, így volt egy rövid időszak, amikor kettős vezetése volt a szlovákiai területeken élő reformátusságnak. Volt egy püspöki megbízott, akit nem fogadott el az állam és a Szlovák Kálvinisták Szövetsége sem, és volt a Szlovák Kálvinisták Szövetségének vezérkara, akiket nem bízott meg egyházi képvisellel a hivatalos református egyház, és nem egyházi választásokon nyerték megbízásukat. Viszont őket elfogadta az állam.

Az első szembetűnő tény tehát az, hogy az önálló Szlovákia reformátuságának vezetői nem választások útján nyerték el megbízásukat. Valójában azért kerülhettek meghatározó és vezetői szerepkörbe az egyházban, mert a Szlovák Kálvinisták Szövetségében kifejtett tevékenységük révén ismert emberek voltak a szlovák reformátusok között.

Bár volt próbálkozás arra is, hogy választások útján történjen a rendezés. Az ungi egyházmegye 1939. január 17-én tartotta meg rendkívüli egyházmegyei közgyűlést. Kilenc anyaegyházközség és a hozzájuk tartozó leányegyházak képviselői voltak jelen. Kimondták, hogy megalakítják a szlovák egyházmegyét. Megtartották az egyházmegyei tisztújítást is, ám a titkos szavazatok kibontására és az összesítésre nem került sor, mert Egyed Béla, jenkei lelképásztort arra utasították, hogy még ne számolják össze a szavazatokat.

94 A Sárospataki Református Kollégium Levéltára (SRKL), A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület püspöki iratai, PF 27. doboz, 1938. Dr. Magda Sándor püspök Böszörményi Sándor homonnai lelképásztornak, egyházkerületi tanácsbírárnak címzett, 1938. december 22-én kelt 927/1938 ikt.sz. leveléből.

A Felső-zempléni egyházmegye 1939. február 8-án tartotta meg rendkívüli közgyűlését. Az itt megjelent alkotótagok többsége azonban úgy határozott, hogy az újjászervezés kérdésével még ne foglalkozzanak, hanem várják meg, amíg véglegessé válik a Magyarország és Szlovákia közötti határvonal.

A Szlovák Kálvinisták Szövetségének vezetői nem értettek egyet a Felső-zempléni egyházmegye közgyűlésének véleményével, vagyis, hogy a szervezkedés megkezdésével várják meg az államhatár definitív meghatározását. A Szövetség 1939. március 3-ra, egy lelkész-presbiteri konferenciát hívott össze Nagymihályba. A résztvevők – az egyházközségek képviselőiben 75 aláíró – elfogadtak egy határozatot, amelyben az aktuális helyzettel kapcsolatos álláspontjukat és igényeiket fogalmazták meg. A határozatot beterveztették Pozsonyba a szlovák kormányhoz.

Az 1939 márciusában lezajlott tanácskozások és meghozott határozatok utóéletét azonban érthető módon nagyban befolyásolta, hogy március 14-én létrejött az önálló Szlovákia, amelynek államformáját a nemzetgyűlés köztársaságként kiáltotta ki. Röviddel ezután a magyar hadsereg bevonult Kárpátaljára és a kelet-szlovákiai régióban a Szobránci és a Sznyinai járás területére. A magyar katonai jelenlét okán módosult a szlovák-magyar határvonal is, ezáltal az Ungi egyházmegyéből szlovák ajkú gyülekezetek kerültek még Magyarország területére: 4 anyaegyházközség, 8 leányegyházközség és több szórvány.

A pozsonyi iskolaügyi minisztérium 1939. április 19-én tájékoztatta arról Ján Tomašula bánóci lelképásztort, hogy a minisztérium nem fogadja el Böszörményi Sándor püspöki megbízását, és nem tekinti őt a szlovákiai részekben maradt reformátusok képviselőjének. A minisztérium érvelése szerint az egyházi törvények csak az adott állam illetékességi területén érvényesek. Tekintettel arra, hogy a püspöki hivatal Nagykaposon van – ami Magyarországhoz került – így nem lehet illetékessége Szlovákia területén. Vagyis a magyarországi püspök megbízása nem érvényes Szlovákiában, ezért a szlovák állam nem fogadja el Böszörményi Sándor megbízását.

Így valóban már csak a Szlovák Kálvinisták Szövetsége maradt, amelyik a szlovák állam felé tárgyalóképes partner volt a reformátusság térfeléről. Tomašula és Ján Baláz május 3–4-én tárgyalt is Pozsonyban az iskolaügyi minisztériumban, ahol Štefan Štunda miniszteri tanácsos volt az egyik tárgyalópartnerük. De tárgyaltak Ján Šimkovič tanácsossal és az egyházügyi tanácsossal is. Innen hazatérve, a Szövetség nevében hívtak össze egy találkozót ismét Nagymihályba, május 30-ra.

1939 májusában – még a nagymihályi találkozó előtt – a Szlovákia területén élő gyülekezetek egy szlovák nyelvű körlevelet kaptak Böszörményi Sándor és Dr. Mertens Alfréd aláírásával. Az aláírók, mint a Tiszáninneni egyházkerület megbízott vezetői arra szólították fel az anyaegyházközségek presbitériumait, hogy 1939. június 2-ig ejtsék meg az egyházkerületi tisztségekre történő választást. A körlevélben leírják, hogy a szlovák állam okkal nem ismerte el a nagykaposi székhelyű püspöki hivatal megbízását, hiszen az egy másik állam fennhatósága. Viszont a szlovák állam – a minisztérium 1939. április 4-én kelt 25.168/39 számú iskolaügyi minisztériumi rendeletével – elismerte a református egyház alkotmányát. Az elismert egyházi törvénytár 66.§-a pedig kimondja, hogy – az adott helyzetben – a rangidős tanácsbíra, valamint gondnok jogosult az akadályoztatott püspök és főgondnok helyettesítésére. Vagyis, ha nincs is érvényes megbízása a Magyarország területén lévő püspöktől, akkor is Böszörményi Sándor az egyházi törvény szerinti illetékes lelkészi és Dr. Mertens Alfréd a világi egyházvezető a szervezkedés megkezdésére. A levél a Szlovák Kálvinisták Szövetségének illetékességéről szólva leszögezi, hogy ez a szervezet egy belmissziós szervezet, amely ugyancsak az egyházkerület fennhatósága alá tartozik, tehát nem járhat el az egyházkerület nevében. Ennek a levélnek azonban nem volt különösebb hatása a Szervező Bizottság nagymihályi megalakulására.

Május 30-án Nagymihályban a 25 anyaegyházközségből 13-nak a képviselője megjelent, és ott volt még három leányegyházközség küldötte is, de ők csak tanácskozási joggal. A küldöttek a nagymihályi tanácskozás lelkészi elnökévé Rácz József felsőröcsei lelkipásztort, világi elnökévé Dr. Mertens Alfréd jogászt, jegyzőivé pedig Ján Baláz lasztoméri lelkészt és Pánthy Béla világi jegyzőt választották.

Dr. Mertens Alfréd még megpróbálta elmagyarázni az egyházi törvények szerinti illetékesség kérdését, de a jelenlévők nem fogadták el érvelését, így elhagyta a tanácskozás helyszínét. A jelenlévők megszavazták Ján Baláz előterjesztését a Szlovákiai Református Egyház újjászervezéséről, és hogy két egyházmegyét alakítsanak ki: egy szlovákot és egy magyart. A tanácskozás résztvevői átnevezték önmagukat alakuló közgyűléssé, és az imént említett célok megvalósítása érdekében – teljes egyhangúsággal – egy hattagú ún. Szervező Bizottságot választottak, amelynek az volt a dolga, hogy végrehajtsa a nagymihályi találkozón (alakuló közgyűlésen) elfogadott határozatokat. 1939. május 30-tól ez a testület – vagyis a Szlovákiai Református Egyház

Szervező Bizottsága – lett a szlovákiai reformátusság legfelsőbb képviseleti, egyházigazgatási és egyben végrehajtó szerve.

Így született meg a Szervező Bizottság, amely másfél évtizedre meghatározó vezető testülete lett a református egyháznak. Lelkészi elnökké Ján Baláž lasztoméri lelkész, világi elnökké Štefan Štunda miniszteri tanácsost választották. A Szervező Bizottság lelkesi tagja lett Ján Tomašula bánóci lelképásztor és Könyves István petőszinyei lelképásztor, világi tagja pedig Bikfalvy Jenő bánóci községi jegyző és Pánthy Béla szokolcsi⁹⁵ községi jegyző.

A Szervező Bizottság 1939. július 26-án Lasztomériben tartott tanácskozásán indította el a szlovákiai református egyház állami elismertetésének folyamatát. A kérelmet eljuttatták a pozsonyi Iskolaügyi és Közművelődési Minisztériumba, s csatolták hozzá a nagymihályi alakuló közgyűlés vonatkozó határozatát is. A szlovák állam részéről az Iskolaügyi és Közművelődési Minisztérium 1939. szeptember 24-én, maga a szlovák kormány pedig 1939. november 10-én kelt határozatával tudomásul vette a Szlovákiai Református Keresztény Egyház megalakulását,⁹⁶ és – a nagymihályi alakuló közgyűlés döntésével összhangban – elfogadta a Szervező Bizottságot, mint az egyház képviseleti szervét. Ezzel az állami – kormányzati – jóváhagyással tulajdonképpen érvényesült a „ius supremae inspectionis” elve, vagyis az államnak az egyházzal szembeni főfelügyeleti joga, s a 29 gyülekezetből álló református egyház, államilag elfogadott egyházként működhetett az első Szlovák Köztársaságban.

A Szervező Bizottsággal párhuzamos elképzelés kudarca

Sor került az elrendelt egyházkerületi választásokra is, amelyeket Böszörményi Sándor homonnai lelkész mint megbízott püspökhelyettes és Dr. Mertens Alfréd mint rangidős világi egyházvezető rendelt el. 1939. június 8-án a választási bizottság megállapította, hogy 7 egyházközség nem szavazott. 13

95 Szokolcs község ma már nem létezik. A lipitói víztározó kialakításakor, 1972-ben elárastották.

96 Részletesen lásd Hromaník, Michal: Jozef Ráč, prvý senior Užsko-laboreckého seniorátu. In *Kalendár biblickej výchovy a vzdelávania reformovaných kresťanov na rok 1995*. Združenie reformovaných duchovných na Slovensku, Košice, 1995, 36-38.

egyházközség szavazott arra, hogy Böszörményi Sándor legyen a püspök, három szavazatot kapott Szakál István és kettőt Ján Baláž.⁹⁷ Az eredmények ismeretében június 23-án, a Homonnai Református Lelkészi Hivatal, mint Püspöki Adminisztráció, hivatalosan tudatta a szlovák iskolaügyi miniszteriummal és a pozsonyi megbízotti hivatallal az egyházi választások eredményét. Az állami válasz két héten belül megérkezett: az egyházi törvények alapján nem lehet sem egyházkerületi hivatalt, sem konventi hivatalt vezetni a Szlovákiai Református Egyházban. Az állam az egyházi törvényt úgy értelmezte, hogy az akadályoztatott püspököt a rangidős egyházi tisztviselő csak abban az esetben – és csak átmenetileg – helyettesítheti, amely eseteket a törvény tételesen felsorol. Mivel az egyházi törvény nem rendelkezett arról, hogy ha államhatár-módosítás miatt püspök nélkül marad egy egyházrész, akkor ki az illetékes helyettese a püspöknek, ezért – az állami értelmezés szerint – Böszörményi Sándor nem veheti át sem az egyházkerület püspök-elnöki, sem a konvent lelkész-elnöki jogköreit.⁹⁸

Az államilag elfogadott református egyház

1939 után tehát a Szervező Bizottság elfogadott egyházkormányzói és egyház-képviseleti testület lett a szlovák államvezetés szemében. A II. világháború időszakában, s az azt következő években tehát a Szlovákia területén élő reformátusság életében, s az egyházi közéletet meghatározó döntésekben nem érvényesülhetett a zsinat-presbiteri elv. A Szervező Bizottság összetétele csupán a paritás elvének megtartását mutatta. A Szervező Bizottság legitimitása közvetlenül a szlovák református gyülekezetektől fakadt, s ezt a legitimitást a szlovák állam vezetése elfogadta.

Ebben az időszakban a Szlovákiai Református Egyháznak nem volt egy saját „eredeti” egyházalkotmánya. A „jogelőd”, vagyis a Szlovenszkói és Kárpátjai Egyetemes Református Egyház Alkotmányát ugyanis nem fogadta el

97 Hromaník, Michal: Ján Tomašuľa 1892-1961 generálny senior. In *Kalendár biblickej výchovy a vzdelania reformovaných kresťanov na rok 2001*. Združenie reformovaných duchovných na Slovensku, Košice, 2000, 39.

98 SZRKE-PHI, f. 1. 1939, A Pozsonyi Kerületi Hivatal 1939. július 7-én kelt, 152.908/6-1939 ikt. sz. levele a Homonnai Református Lelkészi Hivatalnak, a püspöki adminisztráció étvételének tárgyában.

a csehszlovák vezetés, így az 1923-ban, a lévai alkotmányozó zsinaton elfogadott törvénytár nem számított hatályosnak Csehszlovákiában. Ám ez nem is okozott gondot a Szervező Bizottságnak. Hiszen az 1923-as törvénytár éppen azért volt szálla a csehszlovák államhatalom szemében, mert formálisan az 1904–7. évi törvénytár előírásait alakította a csehszlovák állam viszonyaihoz és a lévai zsinat nem teljesítette a csehszlovák államhatalom azon követelését, hogy hozzon létre a református egyház egy szlovák egyházmegyét. Vagyis, ha a Szervező Bizottság az 1923. évi egyházi törvénytárhoz nyúlt volna a Szlovákiai Református Egyház közigazgatásának kialakításakor, akkor egyfelől egy csehszlovák viszonyokhoz igazított törvénytárból kellett volna kiindulnia, másfelől viszont egy magyar egyházstruktúrát rögzítő jogi dokumentumot vett volna alapul. Egyik megoldás sem hatott volna jól az akkori önálló Szlovákiában. És a szlovák nemzeti érzelmű Szervező Bizottság tagjai önmagukra nézve sem tartották volna helyesnek és méltónak, hogy erre az alapra állítva végezzék egyházszervezői munkájukat. Így hát vissza kellett nyúlni az utolsó érvényes református törvénytárhoz, vagyis az 1904-7. évi református egyházalkotmányhoz és törvényekhez.

Végül is az állami jóváhagyás megtörtént, és a Szlovákiai Református Egyház állam által elfogadott képvisellete a Szervező Bizottság lett.

Az egyházstruktúra kialakítása

A Szervező Bizottság elnöksége 1939. június 19-én kelt körlevélben tudatta a református lelkészi hivatalokkal, hogy megkezdte a gyülekezetek egyházmegyékbe való besorolását és az általános választások előkészítését.

Említettük, hogy Szlovákia területén 25 református anyaegyházközség (ebből 21 rendes és 4 missziós) és 4 leányegyházközség volt. A református hívek száma 12 739, s a népszámlálási adatok szerint ebből 9 152 szlovák és 3 617 magyar nemzetiségű református volt.

A Szervező Bizottság Elnöksége 1939. június 29-én Nagymihályban tanácskozott. Az anyaegyházközségeket – a hozzájuk tartozó leány- és szórványokkal együtt – két egyházmegyébe sorolták be, a népszámlálási adatok alapján. A szlovák egyházmegyéhez került: Felsőőröcse, Lúcska, Pályin, Szeretva a Magyarországhoz került Bajánháza leányegyházával, Lasztomér a Magyarországhoz került Deregnő itt maradt leányegyházával Slavkóccal,

Bánóc, Tussa, Málca, Migléc, Kazsó és Barancs, Magyarizsép, Brezina Kolbásával, Gálszécs Petőszinye és Vajkóc. A magyar egyházmegyébe lett besorolva: Pozsony, Nyitra, Zólyom, Magyarböd, Szalánc, Lasztóc és Hardicsa. A missziós egyházak besorolását az elnökség a törvényhozó zsinatra hagyta, mivel kérdéses volt, hogy ez a kis létszámú reformátusság fenn tud-e tartani négy missziós egyházat.

A Szervező Bizottság Elnöksége átvette az egyház teljes adminisztrációját, amit az államnak is bejelentett. A kiírt választásokat elhalasztotta mindaddig, amíg az állam el nem fogadja az elnökséget az egyház legitim képviselőének. Ez alatt az idő alatt az elnökség lehetőséget adott a magyar gyülekezeteknek, hogy Böszörményi Sándor javaslatára egy külön bizottságot hozzanak létre, amely a Szervező Bizottsághoz fog tartozni. Az elképzelés az volt, hogy a két szervező bizottság, mintegy konventi rendszerben működjön. A magyar gyülekezetek a zsinat megalakulásáig 4 képviselőből álló bizottságot alkothatnak, s így a szlovák-magyar nemzetiség 6:4 arányban, arányosan lesz képviselve.

A Szervező Bizottság 1941. november 1-i ülésén született meg a határozat, hogy az 1904–7 évi református egyházalkotmány I. fejezetének 48-49.§⁹⁹ alapján a Szervező Bizottság létrehoz két egyházmegyét. Így kezdte meg működését 1942. január 1-i hatállyal az Ung-Laborvidéki¹⁰⁰ és a Felső-Tarca-völgyi¹⁰¹ Egyházmegye.

Bár a Szervező Bizottság az 1904. évi törvénytár idézett paragrafusaira hivatkozva hozta meg határozatát, az mégsem tekinthető teljesen törvényesnek. Hiszen a szabályozás egyértelműen megfogalmaz három feltételt, amelynek egyidejűleg kell teljesülnie ahhoz, hogy változás állhasson be az egyházmegye-

99 „48.§. Több egyházközségnek az egyházi közigazgatás, kormányzás és rendtartás céljából egy felsőbb hatósággá egyesülése alkotja az egyházmegyét. 49.§. Az egyházmegyék mostani beosztása törvényesnek tekintetik. Jövőre azonban minden változás, valamint új egyházmegyék alakítása, az egyházmegyék indokolt előterjesztésére, esetleg a közvetlen felsőbb hatóságot képező egyházkerületek kezdeményezésére, az érdekelt egyházmegyék meghallgatása mellett, az illető egyházkerületi közgyűlés határozatával történik.” Egyházi törvények a Magyarországi Református Egyházban. Az 1904. év november havának tizedik napján megnyílt második budapesti országos református zsinat által alkotott kilencz törvényczikk. A Magyarországi Református Egyház hivatalos kiadványa. Debreczen sz.kir. város Könyvnyomda vállalata, 1906.

100 Szlovák megnevezése: Užsko-laborecký seniorát.

101 Szlovák megnevezése: Ondavsko-torysský seniorát.

gyék törvényesnek tekintett történelmi rendjében. Ez a törvényi feltételrendszer az alábbiak szerint néz ki:

1. a változtatást az egyházmegyének kell indoklással előterjesztenie, vagy az egyházkerület kezdeményezheti a változást;
2. a tervezett változtatásról meg kell hallgatni az érintett egyházmegyék véleményét;
3. a változtatást az egyházkerületi közgyűlés mondhatja ki.

A vonatkozó határozatról tudjuk, hogy a Szervező Bizottság hozta meg, vagyis nem az érintett egyházmegyék kezdeményezték és nem is az egyházkerület. Igaz, ilyen strukturái és szervei nem is voltak az első szlovák állam területén élő reformátusoknak. Az még lehetséges, hogy az érintett gyülekezetek egyetértettek a két szlovák egyházmegye kialakításával, ám a törvény nem a gyülekezetek véleményéről, hanem az egyházmegyék véleményéről beszél. S ami a legszembetűnőbbben eltér a törvényben foglaltaktól, hogy a végső döntést nem az egyházkerület közgyűlése, hanem egy hattagú testület: a Szervező Bizottság mondta ki. Vagyis a Szervező Bizottság fenntartotta a törvényesség látszatát, és hivatkozott az 1904–7. évi református egyházi törvénytár vonatkozó előírásaira, de a gyakorlatban mégsem tartotta magát az abban leírtakhoz. Ebből a történetből egyértelműen megmutatkozik az, hogy a Szervező Bizottság eljárása – éveken keresztül – a szervezett egyház törvényes eljárásának csupán a látszatát tartotta fenn. Ehhez azonban a Szervező Bizottságnak egyszer úgy kellett viselkednie, mintha egyházkerületi elnökség lenne, másszor mintha egyházkerületi közgyűlés volna, s az egyes döntéseknél mindig éppen a megfelelő döntéshozói, ill. végrehajtói jogosítvánnyal rendelkező egyházi testület jellegét kellett önmagának tulajdonítania. Ez pedig csak akkor lehetne igazolható, ha a Szervező Bizottság egy meghatározott időre szóló jogosítványt kapott volna. Egy olyan átmeneti időszakban, amelynek a lezárása egy strukturálisan működő, egyházszerkezeti formákat működtető református egyház megalakítását jelenti, ezzel nem is lett volna baj. Itt azonban egy időhatár nélküli „átmeneti időszak” hivatalosan érvényesítendő rendelkezéseit látjuk. A Szervező Bizottság másfél évtizedes egyházkormányzói időszaka nem nevezhető átmenetinek, még akkor sem, ha abból öt év háborús körülmények között telt el. Leginkább pedig azért nem tekinthető átmeneti időszaknak, illetve átmeneti strukturának, mert maga a Szervező Bizottság sem tekintette és definiálta önmagát átmenetinek, nem is ideiglenes testületként tevékenykedett.

A Szervező Bizottság tehát egyházi (gyülekezetektől származó) megbízással és állami elismertséggel végezte az egyházi élet szervezését. Úgy működött, mint egy teljes szervezettségű egyház-közigazgatási rendszer eleme, s ez számára megfelelő és elégséges volt. A Szervező Bizottság lelkeszi elnöke végzett exmittációs szolgálatot,¹⁰² a Szervező Bizottság tartotta a lelkészképesítő vizsgákat,¹⁰³ vagyis olyan döntéseket is hozott, amely egy szervezett református egyházban kizárólag a Zsinat vagy a Zsinat által megbízott testület jogköre. Már említettük, hogy 1941. november 1-én, a Szervező Bizottság egy határozattal létrehozott két egyházmegyét, s egy évvel később, 1942. november 24-i határozatával, általános választásokat írt ki a két egyházmegyékben.

Közben személyi változások is történtek a Szervező Bizottságban. 1942. január 14-én elhunyt Ján Baláž, addigi lelkeszi elnök, így helyére – maga a Szervező Bizottság tagjai és már nem a gyülekezetek küldöttei – 1942. március 9-én, megválasztották Ján Tomašula bánóci lelkipásztort. A bizottság irodájának vezetésével pedig Ján Turnský, pályini lelkipásztort bízták meg. Mivel Tomašula korábban is tagja volt a Szervező Bizottságnak, így helyére kellett egy újabb személy. A bizottság – választások nélkül – egyszerűen kooptálta Kozár Sándor tárcavajkóci lelkipásztort, akit azonnal meg is bízott a Szervező Bizottság jegyzői teendőinek ellátásával. Három póttagot is kineveztek: lelkeszi térfélről Rácz József felsőröcsei és Nyitrai Dezső tussai lelkészt, világi térfélről pedig Dr. Michal Barbarič lett a Szervező Bizottság póttagja.

Egyházi választások

Az 1942. év nemcsak a bizottságban, hanem a két egyházmegyében – gyakorlatilag az egyházban – is a választások éve volt. A november 24-én meghirdetett választások három hét alatt lezajlottak. A Szervező Bizottság által kinevezett választási bizottság¹⁰⁴ 1942. december 18-án, Nagymihályban összesítette a gyülekezetekből beérkezett szavazólapokat. Így lett – válasz-

102 Lásd pl. Túróczy István (az 1945. évben kérelmezett névváltoztatását követően Štefan Turnský) kibocsátását Pályinban 1940. augusztus 1-én

103 Pl. Túróczy István I. lelkészképesítő vizsgáját 1940. augusztus 24-én tette le, a II. lelkészképesítő vizsgáját pedig 1941. november 1-én abszolválta

104 A választási bizottság tagja volt: Ján Tomašula elnök, Kozár Sándor és Könyves István tagok. Mindhárman lelkészek voltak.

tás útján – az Ung-Laborvidéki Egyházmegye esperese Rácz József felsőröcsei lelkipásztor és egyházmegyei gondnoka Štefan Štunda, az Iskolaügyi és Művelődésügyi Minisztérium pozsonyi referátusának főtanácsadója. A Felső-Tarca-völgyi Egyházmegye esperesévé Ján Tomašulát, egyházmegyei gondnokává pedig Jozef Matta, morvai tanítót választották. A választások végeredményét is a Szervező Bizottság hagyta jóvá, az 1943. január 29-én, Bánócon megtartott tanácskozásán. Mindebből látszik, hogy a Szervező Bizottság valóban úgy járt el, mintha zsinati jogosítványokkal bírna, vezetői pedig püspöki-főgondnoki jogkörökkel végezték a munkájukat.

A béke első hónapjai¹⁰⁵

Az 1938-ban megszűnt Csehszlovákia déli részeit, 1944–45-ben a szovjet csapatok szabadították föl. A szovjetek kezére játszó szlovák nemzeti felkelés révén, s a szláv összefogás természetességéből fakadva, a hónapokkal korábban még fasiszta Szlovákia a győztesek oldalán fejezte be a II. világháborút. Köszönhető volt ez Eduard Beneš elnök magatartásának is, aki Londonból elfogadta a baloldaliak Moszkvával való közösködését is, csakhogy visszaállhassanak az 1938 előtti állapotok: újjáélezhető legyen Csehszlovákia.

A II. világháború vége és a béke első napjai a magyar közösségeket jobban megviselték, mint a szlovákságot. Ez a református egyház történetében is megragadható. A kelet felől lassan felszabadult területeken máris megkezdődött a szervezkedés. A szlovák gyülekezetek lelkészei már 1945. május 1-én tanácskozásra gyűltek össze, és lefektették az alapjait egy olyan memorandumnak, amelyet majd a református egyház nevében az új államhatalom vezetőinek – utalásokból tudjuk, hogy a Szlovák Nemzeti Tanácsnak – kívántak beteterjeszteni.

A Szlovák Nemzeti Tanács Iskolaügyi és Népevelési Megbízotti Hivatala 1945. május 4-én, Kassán hozott rendelete megerősítette a Szervező Bizottságot egyházképviselési jogállásában. Ez a rendelet kimondta, hogy a Szervező Bizottság illetékes a református egyház ügyeinek intézésében. Ez a megbízás mindaddig érvényben volt – az állam akarata szerint – amíg a református

105 A fejezet a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Püspöki Hivatala Irattára – Komárom (SZRKE-PHI), Fond 1. IOV1 – Organizačný výbor / Szervező Bizottság (1945) levéltári anyagának felhasználásával készült.

egyház újjászervezése meg nem történik az egyházigazgatás minden szintjén.

1945. május 8-án a német hadsereg kapitulált, Európában gyakorlatilag ezzel véget ért a II. világháború. Általános harangzúgás hirdette a békét, s az emberek félelemtől felszabadultan jöttek elő a pincékből, búvóhelyeikről. Május 9-én Edvard Beneš elnök rádiónyilatkozata már egyértelműen jelezte, hogy itt csak „egyeseznek” jött el a béke. Kimondta, hogy „a jövőben már nem lesznek az első világháborút követő rendszer szelleme szerinti kisebbségi jogok, s a németek és magyarok túlnyomó részének el kell távoznia Csehszlovákiából”¹⁰⁶.

Két héttel a békét hirdető harangzúgás után, 1945. május 24-én, Kassán ülésezett a Szervező Bizottság. Ez volt az első ülés a béke napjaiban. Négy rendelet született ezen a tanácskozáson. Az első a református gyülekezetek egyházmegyékbe való besorolását mondta ki. „Szlovákia felszabadított területein” – így fogalmaz a rendelet – megállapítja az egyes egyházmegyéket az akkori nemzetiségi viszonyok figyelembevételével, megszabja azok határát és az egyes gyülekezetek egyházmegyékhez való besorolását¹⁰⁷. Ennek értelmében jött létre az

1. Ung-Laborcvidéki Szlovák Egyházmegye
2. Ungi Magyar Egyházmegye
3. Felső-Zempléni Szlovák Egyházmegye
4. Dél-Zempléni Magyar Egyházmegye
5. Tarca-völgyi Szlovák Egyházmegye
6. Abaúj-Tornai Magyar Egyházmegye
7. Gömöri Magyar Egyházmegye
8. Barsi Magyar Egyházmegye
9. Komáromi Magyar Egyházmegye¹⁰⁸

106 Popély Árpád: A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006, 59.

107 A Szervező Bizottság 1945. május 24-i ülésének jegyzőkönyve alapján. SZR-KE-PHI, Fond 1. IOV1 – Organizačný výbor / Szervező Bizottság (1945).

108 Pontos megnevezésük szlovákul és magyarul: 1. Užsko-laborecký – slovenský = Ung-Laborcvidéki Szlovák; 2. Užský maďarský = Ungi Magyar; 3. Ondavsko-zemplínský slovenský = Felső-Zempléni Szlovák; 4. Zemplínský maďarský = Dél-Zempléni Magyar; 5. Toryšský slovenský = Tarca-völgyi Szlovák; 6. Abaujský maďarský = Abaúj-Tornai Magyar; 7. Gemerský maďarský = Gömöri Magyar; 8. Baršský maďarský = Barsi Magyar; 9. Komárňanský maďarský = Komáromi Magyar Egyházmegye.

Az Ung-Laborvidéki Szlovák Egyházmegyéhez sorolta be a Szervező Bizottság rendelete az alábbi egyházközségeket, leány- és fiókegyházaikkal, szórványaikkal együtt:¹⁰⁹ 1. Bajánháza, 2. Nagyszeretva, 3. Pályin, 4. Felsőrőcse, 5. Vámoslucska, 6. Sárosmező, 7. Ungpinkóc, 8. Bező, 9. Jenke, 10. Nagymihály, 11. Homonna, 12. Lasztomér

Az Ungi Magyar Egyházmegyéhez került:¹¹⁰ 1. Tiszaásvány, 2. Bátfa, 3. Bés, 4. Ungcsepely, 5. Csicsér, 6. Csap, 7. Iske, 8. Nagykapos, 9. Mokcsamogyorós, 10. Ungnyárad, 11. Palágykomoróc, 12. Gállocs, 13. Kistrát, 14. Nagyszelmenc, 15. Szürte, 16. Tizasalamon, 17. Vaján, 18. Vajkóc, 19. Deregyő, 20. Kistráska, 21. Nagyráska, 22. Abara.

A Felső-Zempléni Szlovák Egyházmegyéhez került:¹¹¹ 1. Bánóc, 2. Málca, 3. Tusa, 4. Miglész, 5. Gálszécs, 6. Kisazar, 7. Magyarizsép, 8. Lasztóc, 9. Kolbása, 10. Bodzásújlak, 11. Kazsó, 12. Magyarsas, 13. Legenye, 14. Alsómihályi, 15. Gercsely, 16. Hardicsa, 17. Nagytoronya.

A Dél-Zempléni Magyar Egyházmegyéhez került:¹¹² 1. Ladmóc, 2. Zemplén, 3. Kisbári, 4. Szöllőske, 5. Csarnahó, 6. Bacska, 7. Kiszgérés, 8. Nagygérés, 9. Királyhelme, 10. Kiskövesd, 11. Perbenyik, 12. Szomotor-Vécs, 13. Örös, 14. Kistárkány.

A Tarca-völgyi szlovák egyházmegyéhez került:¹¹³ 1. Petőszinye, 2. Győr-

109 Akkori szlovák megnevezésük: 1. Bajany, 2. Stretava, 3. Palín, 4. Vyšné Revištia, 5. Lúčky, 6. Blatná Polianka, 7. Pinkovce, 8. Bežovce, 9. Jenkovce, 10. Michalovce, 11. Humenné, 12. Lastomír.

110 Akkori szlovák megnevezésük: 1. Ašvaň, 2. Batva, 3. Beša, 4. Čepel', 5. Čičarovce, 6. Čop, 7. Ižkovce, 8. Veľké Kapušany, 9. Mokča-Krišov, 10. Nárád, 11. Palad-Komárovce, 12. Galoč, 13. Malé Ratovce, 14. Veľké Slemence, 15. Surty, 16. Šalamúnová, 17. Vajany, 18. Vajkovce, 19. Drahňov, 20. Malé Raškovce, 21. Veľké Raškovce, 22. Oborín.

111 Akkori szlovák megnevezésük: 1. Bánovce nad Ondavou, 2. Malčice, 3. Tušice, 4. Miglešov, 5. Sečovce, 6. Malé Ozorovce, 7. Uhorský Žitov, 8. Lastovce, 9. Kolbás, 10. Ujľak pri Trebišove, 11. Kožucho, 12. Jastrabie, 13. Legiňa, 14. Michalany, 15. Gerčeľ, 16. Hardište, 17. Veľká Toroňa.

112 Akkori szlovák megnevezésük: 1. Ladmovce, 2. Zemplín, 3. Malá Bara, 4. Seleşka, 5. Černichov, 6. Bačka, 7. Malý Gyreš, 8. Veľký Gyreš, 9. Kráľovský Chlmec, 10. Malý Kevežď, 11. Perbenik, 12. Somotor-Več, 13. Strážne, 14. Malý Tarkaň.

113 Akkori szlovák megnevezésük: 1. Svinica, 2. Ďurkov, 3. Bidovce, 4. Barca, 5. Bohdanovce, 6. Vajkovce, 7. Byster, 8. Nádošť., 9. Čaña, 10. Košice, 11. Slanec, 12. Skároš, 13. Ždaňa, 14. Prešov.

ke, 3. Magyarböd, 4. Bárca, 5. Garbócbogdány, 6. Vajkóc, 7. Beszter, 8. Abaújnadas, 9. Hernádcsány, 10. Kassa, 11. Nagyszalánc, 12. Eszkáros, 13. Hernádsadány, 14. Eperjes – missziós gyülekezet.

Az Abaúj-Tornai Magyar Egyházmegyéhez nyert besorolást:¹¹⁴ 1. Barka, 2. Migléc, 3. Csécs, 4. Szeszta, 5. Tornagörgő, 6. Körtvélyes, 7. Nagyida, 8. Jablonca, 9. Szepsi, 10. Felsőlánc, 11. Péder, 12. Abaújszina, 13. Vendégi, 14. Szádellő.

A Gömöri-, Barsi- és Komáromi Egyházmegyével kapcsolatban a rendelkezés megállapítja, hogy addig az időig maradnak egyben ezek az egyházmegyéek, amíg megállapítást nem nyer, hogy ott is ki kell alakítani egy szlovák egyházmegyét¹¹⁵. Ezt a besorolást kizárólag a Szervező Bizottság elnöksége változtathatta meg.

Az új egyházmegyéek kialakításával, szükség volt az egyházi adminisztráció biztosítására is. Eltérve az évszázados rendtől, a Szervező Bizottság megbízott espereseket nevezett ki olyan lelkészek személyében, akik bírták a szlovák nyelvet. A Szervező Bizottság elrendelte azt is, hogy a hivatalos kapcsolattartás nyelve a szlovák. Nemcsak az állami hivatalokkal szemben, hanem a Szervező Bizottsággal való kapcsolattartásban, vagyis az egyház belső kommunikációjában is az államnyelvet tette hivatalossá. A rendelkezés egyértelműen megtiltotta a kétnyelvű levelezést az egyházi hivatalok között is. A rendelkezés az elfogadása napján, vagyis 1945. május 24-től lépett érvénybe.

A második szabályrendelet a lelkészek államnyelvtudásáról rendelkezett.¹¹⁶ A Szervező Bizottság kötelezővé tette a szlovák nyelv elsajátítását minden lelkész és segédlelkész számára, ki a Csehszlovák Köztársaság területén él. Az államnyelv elsajátítása és használata (mind szóban mind írásban) feltétele volt annak, hogy a lelkész vagy segédlelkész lelkészi szolgálatot végezhesen. Az idősebb lelkészek három évet, a fiatalabbak és a segédlelkészek két évet kap-

114 Akkori szlovák megnevezésük: 1. Bôrka, 2. Miglec, 3. Čečejoyce, 4. Cestice pri Moldave nad Bodvou, 5. Hrhov, 6. Hrušov, 7. Veľká Ida, 8. Jablonca, 9. Moldava nad Bodvou, 10. Vyšný Lánc, 11. Péder, 12. Seňa, 13. Vendégi, 14. Zadiel.

115 Az egyházközségek egyházmegyéekbe való besorolásának leírása a Szervező Bizottság 1945. május 24-i ülésének jegyzőkönyvéből való. Forrása: Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinati Levéltára, Komárom (SZRKE-ZSL).

116 A Szervező Bizottság 1945. május 24-i ülésének jegyzőkönyve alapján. SZRKE-PHI Fond 1. IOV1 – Organizačný výbor / Szervező Bizottság (1945).

tak arra, hogy megtanuljanak szlovákul. A rendelkezés szerint a nagypapi¹¹⁷ vizsgára készülő segédlelkészek ezek után csak államnyelven teheték le ezt a vizsgájukat. Azokat a lelkészeket, akik nem teljesítik a rendelkezés feltételeit, a nyelvtanulási haladék lejárta után fegyelmi eljárással eltávolítják a református egyház szolgálatából – fogalmazott a rendelkezés. A Szervező Bizottság két lelkészi és két világi tagból vizsgabizottságot hozott létre, amely bizottság előtt a lelkészeknek és segédlelkészeknek számot kellett adniuk a szlovák államnyelv határidőn belüli elsajátításáról. A Szervező Bizottság lehetőséget adott ebben a rendeletben arra is, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács iskolaügyi és művelődésügyi megbízottja – vagyis az állam – további két képviselőt delegáljon ebbe az „egyházi nyelvvizsga-bizottságba”. Az előző rendelkezéstől eltérően, ennek a másodiknak az érvényessége a Szervező Bizottság jóváhagyásának napjától számított. A végrehajtásáért a Szervező Bizottság Elnöksége és a püspöki hivatalok voltak a felelősek – fogalmazott a rendelkezés.

A harmadik rendelkezéssel¹¹⁸ a Szervező Bizottság az új egyházmegyék élére kinevezte azokat a megbízottakat, akik – bírván az államnyelvet – adminisztrátorként irányították az egyházmegyéket. Megbízásuk – a rendelkezés szerint – csak ideiglenes volt. Így lett egyházmegyei adminisztrátor: Rácz József addigi esperes az Ung-Laborvidéki Szlovák Egyházmegyében; Újlaky Sándor, bajánházi lelkész az Ungi Magyar Egyházmegyében; Pavel Horovčák, magyarizségi lelképásztor a Felső-Zempléni Egyházmegyében; Dobos Sándor, ladmóci lelképásztor a Dél-Zempléni Magyar Egyházmegyében; Könyves István, petőszinyei lelképásztor a Tárca-völgyi Szlovák Egyházmegyében; Simon József szesztaei lelképásztor az Abaúj-Tornai Magyar Egyházmegyében – róla azonban kiderült, hogy nem tud szlovákul, s a megbízást nem is vállalta. Így lett helyette Batta Pál, szádélői lelképásztor az egyházmegye megbízott adminisztrátora; Lenkey Lajos rimaszécsi lelképásztor a Gömöri Magyar Egyházmegyében; Szabó Béla pozsonyi lelképásztor a Komáromi Magyar Egyházmegyében és Szirmai János, nagysallói lelképásztor a Barsi Magyar Egyházmegyében lett adminisztrátor a Szervező Bizottság megbízása révén.

A negyedik rendelkezés az istentiszteletek nyelvéről szólt.¹¹⁹ A Szervező

117 A nagypapi vizsga a 2. lelkészképesítő vizsgának felel meg.

118 A Szervező Bizottság 1945. május 24-i ülésének jegyzőkönyve alapján. SZR-KE-PHI Fond 1. IOV1 – Organizačný výbor / Szervező Bizottság (1945).

119 A Szervező Bizottság 1945. május 24-i ülésének jegyzőkönyve alapján. SZR-KE-PHI Fond 1. IOV1 – Organizačný výbor / Szervező Bizottság (1945).

Bizottság ezzel a rendelkezésével példátlan módon avatkozott bele a presbitériumok jogkörébe, s a gyülekezetek évszázados történelmi önrendelkezési jogát semmibe véve meghatározta, hogy a szlovák egyházmegyékhöz sorolt gyülekezetek mindegyikében azonnal át kell térni a szlovák nyelv használatára minden istentiszteleten. Amennyiben nagyon elkerülhetetlen, úgy idővel lehet magyarul is istentiszteletet tartani – áll a rendelkezésben, amely megszabta azt is, hogy hol milyen gyakorisággal végezhetnek magyar istentiszteletet. Ennek értelmében az Ung-Laborvidéki Szlovák Egyházmegyében, Bajánházán minden második vasárnap szlovákul, Nagyszeretván csak szlovákul, Pályinban csak szlovákul, Homonnán és Nagymihályban is csak szlovákul lehet végezni az istentiszteleteket. A Felső-Zempléni Szlovák Egyházmegyében Málcán, Gálszécsben, Kisazaron, Kolbásán, Magyarsason és Gercselyben kizárólag csak szlovákul, míg Lasztóc, Legenye és Hardicsa gyülekezeteiben, valamint Kolbása leányegyházában, Bistén minden második vasárnapon lehet magyarul is istentiszteletet tartani.

A Tarca-völgyi Szlovák Egyházmegyében: Petószinyén csak szlovákul, Györkén minden 4. vasárnapon lehet magyarul is, Magyarbödön minden 2. vasárnapon lehet magyarul, Bércán minden 3. vasárnapon lehet magyarul, Garbócbogdányban minden 4. vasárnapon lehet magyarul, Vajkócon csak szlovákul, Beszterben minden 3. vasárnapon lehet magyarul, Abaújnádason minden 2. vasárnapon lehet magyarul, Hernádcsányban minden 4. vasárnapon lehet magyarul, Kassán minden vasárnap szlovákul is és magyarul is, Nagyszaláncon minden 2. vasárnapon lehet magyarul, Eszkároson csak szlovákul, Hernádsadányban minden 4. vasárnap lehet magyarul, Eperjessen pedig minden 2. vasárnapon lehet magyarul istentiszteletet tartani. A rendelkezés azt is kimondja, hogy azokat a lelkészeket, akik nem eszerint a rendelkezés szerint járnak el, azonnal áthelyezik magyar gyülekezetbe, vagy nyugdíjazzák. S egy érdekes szabályt fogalmaz meg a rendelkezés 3. paragrafusa: azokat az egyháztagokat, akik ellenállnak ennek a rendelkezésnek, vagy bojkottálják a szlovák istentiszteleteket, az állam ellenségének tekintik.¹²⁰

A Szervező Bizottságnak, a megváltozott helyzetben szembesülnie kellett saját legitimitásának kérdésével is. A szlovák lelkészek egy rezolúciót fogalmaztak meg, amelyre a Szervező Bizottságnak választ kellett adnia. 1945. jú-

120 A 3. § szó szerint így szól: „Cirkevní členovia, ktorí tomuto nariadeniu budú odporovať, alebo bojkotovať slovenské služby Božie v týchto cirkevných sboroch budú považovaný za nepriateľov štátu”.

nus 15-én, Kassán a Szervező Bizottság tanácskozásán a jelenlévők: Ján Tomašula lelkészi elnök, Könyves István, Pánthy Béla, Kozár Sándor jegyző, a szlovák lelkészek rezolúciójára válaszolva a Szervező Bizottság – Pánthy Béla javaslatára – úgy határozott, hogy a Szervező Bizottságot a gyülekezetek választották meg, így csak a gyülekezetek mondhatják ki annak megszűnését is. A megválasztott tagok mellett, egyedül Kozár Sándor jegyző volt a Szervező Bizottság által kooptált tagja a testületnek. A lelkészi elnök bejelentette, hogy Kozár Sándor lemondott a tisztségéről, és javasolta, hogy helyére a Szervező Bizottság kooptálja Túróczy István pályini lelképásztort. A javaslatot a szervező bizottság tagjai egyhangúlag elfogadták.

A Szervező Bizottság jóváhagyta szlovák énekeskönyv kották nélküli változatának kinyomtatását. A feladat ellátásával Könyves Istvánt bízták meg.

A Szervező Bizottság általános gyűjtést hirdetett azokban az egyházközségekben, amelyek nem szenvedtek el háborús károkat. A gyűjtéssel a háborús károkat szenvedett gyülekezeteket szándékoztak támogatni.

A Szervező Bizottság határozatot hozott az istentiszteletek liturgiájáról is, az alábbiak szerint: ajánlja a szlovák gyülekezeteknek, hogy lehetőség szerint az alábbi liturgiát vezessék be az istentiszteleteken:

1. Gyülekező ének
2. Fennálló ének
3. Igeolvasás
4. Közének
5. Fohász és imádság – Miatyánk nélkül
6. Textus
7. Igehirdetés előtti ének vagy énekkar éneke
8. Igehirdetés
9. Imádság a Miatyánkkal
10. Áldás
11. Adakozásra való felhívás és hirdetések
12. Ének
13. Csendes imádság
14. Záróének

A Szervező Bizottság foglalkozott a büntetlenül letartóztatott református lelkészek ügyében való közbenjárás kérdésével is. A közbenjárással az SZB nevében Könyves Istvánt bízták meg.

A tárgyalási jegyzőkönyv 6. pontjában két mondatot találunk: Mit lehet majd tenni azokkal a gyülekezetekkel, amelyekből a magyar hívek áttelepülnek?¹²¹ Ezzel a kérdéssel a Szervező Bizottság előzetesen még nem foglalkozik, mert ez még nem időszerű. Vagyis a jegyzőkönyv tanúsága szerint a szlovák református vezetők, 1945. június 13-án több mint sejtés alapján hozták szóba tárgyalásukon az áttelepülés kérdését.

Itt kell megemlíteni, hogy az időközben Kassára költözött Ján Tomašuľa 1945-ben, rövid ideig állami tisztséget, közhivatalt is ellátott. Május 1-je és augusztus 8-a között, az Iskolaügyi és Népművelői Szlovák Nemzeti Megbízotti Hivatal kassai irodájában dolgozott mint egyházügyi előadó. Az ő hatáskörébe tartozott az evangélikus, a református és a pravoszláv egyház ügye.

1945. augusztus 23-án, Kassán rendkívüli ülést tartott a Szervező Bizottság.¹²² Jelen volt: Ján Tomašuľa, lelkészi elnök, Dr. Ludovit Halaša, világi elnökhelyettes, Pavol Horovčák, magyarizségi lelkész, Ján Čontofalský, lasztoméri lelkész, Štefan Turnský pályini lelkész képviselőjében, Andrej Maťašík, lucskai lelkész, Rác József esperes képviselőjében, Juraj Jenčík, az Ung-Laborvidéki Egyházmegye tanácsbírája, Michal Tomáš pénzügyi biztos képviselőjében, Jozef Matta, az Ondava-Zempléni Egyházmegye gondnoka, Ozo-rovszky Béla képviselőjében. Ez a jelenlet már egy új összetételű testületet mutat fel előttünk. Itt választották meg jegyzővé – a szlovák lelkészek rezolúciójával kapcsolatosan lemondott Kozár Sándor helyett – Ján Čontofalskýt.

Az elnök egy javaslatot terjesztett elő: kérte, hogy a Szervező Bizottság határozatával összhangban, javítsák ki a magyar nemzetiségű hívek képviselőinek arányát a paritás elve szerint 3:3 arányban. Ez megtörtént. A Szervező Bizottság azonban úgy határozott, hogy ez az arány csak a Szervező Bizottság tagjaira vonatkozzon, vagyis az elnökségben nem kell ezt az arányt megtartani. Az aránymódosítás miatt szükség volt tehát új tagokra. A testület úgy döntött, hogy a következő ülésre a Szervező Bizottságba egy lelkészi s egy világi szlovák tagot kell kooptálni.

Egyhangúlag elfogadták a református lelkészek és világi képviselők 1945. július 26-i kassai tanácskozásán hozott javaslatot, hogy a Szervező Bizottság

121 A Szervező Bizottság 1945. június 13-i ülésének jegyzőkönyve alapján. SZRKE-PHI Fond 1. 1OV1 – Organizačný výbor / Szervező Bizottság (1945).

122 A leírás a Szervező Bizottság 1945. augusztus 23-i ülésének jegyzőkönyve alapján készült. SZRKE-PHI Fond 1. 1OV1 – Organizačný výbor / Szervező Bizottság (1945).

rendes tagjai közé kooptáltasson a lelkészi kar részéről Pavol Horovčák magyarizsépi és Štefan Turnský pályini lelkész, valamint világi részről Michal Tomáš, kassai pénzügyi főbiztos. Póttag lett Ján Čontofalský lelkészi és Juraj Jenčík világi részről. A nevezett jelöltek kooptálását elvégezte a Szervező Bizottság. Tekintettel arra, hogy a magyar hívek nem neveztek meg delegáltjait, így az ő kooptálásukat nem tudták elvégezni.

A lelkészi elnök – a rendkívüli helyzet diktálta események kapcsán, s a pozsonyi Szlovák Nemzeti Tanács Megbízotti hivatalával történt egyeztetés nyomán az alábbi jelentést tette: „Testvéreim. Egyházunk mai állapota és a Szlovák Nemzeti Tanács iskolaiügyi és népnevelői megbízotti hivatalában folytatott tárgyalásaim, arra készítetett minket világi elnöktársammal együtt, hogy összehívjuk ezt a mai rendkívüli tanácskozást. Már a tanácskozás programjából megállapíthatják, hogy nagyon komoly dolgokról van szó. Az iskolaiügyi megbízotti hivatal evangélikus referense azt kéri tőlünk, hogy bízunk meg valakit Pozsonyban, aki képviselné és megtárgyalná a református egyház minden fontos és halaszthatatlan ügyét. Fontos, hogy az a memorandum, amelyről már korábban is tárgyaltunk, s amelyet vár tőlünk a Szlovák Nemzeti Tanács Iskolaiügyi és Népművelői Megbízotti Hivatala, minél hamarabb össze legyen állítva és elküldve a megfelelő helyekre. A memorandumba most javaslom beépíteni a mi igényünket is, hogy a SZNT engedélyezze egyházunk zsinatának összehívását, annak a kérelemnek az alapján, amelyet 1943. májusában nyújtottunk be a minisztériumba. Ez a zsinat az egyházunk keretalkotmányát vitatná meg. Azon a véleményen vagyok, hogy előzetesen meg kell kezdenünk az adminisztrációs életünket vagyis egyházi közigazgatásunkat egy keretalkotmány alapján, s csak utána dolgozhatunk ki egy részletesebb egyházi alaptörvényt, mondjuk olyan részletesebbet, mint amilyen az első Csehszlovák Köztársaság idején került a csehszlovák kormány elé betervezésre. Meg kell tárgyalnunk a magyar nemzetiségű lelkészek kongruájának és nyugdíjügyének kérdéseit is. Továbbá hasonlóan fontos dolog a majd Pozsonyban tanuló teológusaink elhelyezésének, elszállásolásának kérdése. Ha a lelki munkára jól kiképzett lelkészeket szeretnénk, gondoskodnunk is kell róluk.

További fontos kérdés az egyházi vagyont kezelő bizottság megválasztása. Itt egy olyan bizottságról van szó, amelyik azon gyülekezetek egyházi vagyonát fogja kezelni, amely gyülekezetekből ki fogják telepíteni a magyar nemzetiségű híveket. Ez egy nagyon komoly dolog. Valószínűleg még talán Önök közül sem tudatosítja mindenki, hogy itt az egyházi vagyon megmentéséről

van szó, amelyet szeretnének kisajátítani vagy a járási nemzeti bizottságok vagy a helyi nemzeti bizottságok vagy a SZNT Mezőgazdasági Megbízotti Hivatala. Nem engedhetjük meg azt, hogy az egyházi vagyont valaki más kezelje és ne mi. Míg egyetlen református lélek is lesz egy református gyülekezetben, addig a gyülekezet vagyona nem szabad, hogy átkerüljön egyetlen más egyház használatába sem. Nekünk minden darab földre szükségünk van, hogy megjavíthassuk a kárt szenvedett templomainkat, parókiáinkat, és ezen kívül szükségünk van minden megszerezhető fillérre ezek után a földek után, hogy lelkészeinket kántortanítóinkat képezhessük és egyéb belmissziói céljainkat megvalósíthassuk. Már idén ősszel el kell kezdenünk minden gyülekezetben az intenzív egyházi tevékenységet. Szerveznünk kellene közös evangelizációs alkalmakat mind a fiatalok, mind az idősebbek részére. Evangelizációs istentiszteleteink jelszava lehetne: Hálaadás a háború befejezéséért és kérés az igazságos békéért minden nemzet részére. Javaslom, hogy erről gondolkozzunk el, és a mai ülésünkön határozzunk, hogy nem volna-e jó ez a mi egyházi közösségeinknek. Törődnünk kell a mi ifjúságunk vallásos nevelésével is és ugyancsak az iskolás korosztály vallásos nevelésével. A SZB meg kell, hogy követelje az összes lelkésztől, hogy rendszeren oktassák a hittant, aszerint a tanrend szerint, amelyre a SZB már elfogadott. Az egyházunkban sok alázatos és hasznos munka folyik, az a legfontosabb, hogy ezt úgy végezzük, ahogy azt elvárja tőlünk a mi Urunk.”¹²³

Az egyházi vagyonnal kapcsolatban a Szervező Bizottság ezen az ülésén megállapította, hogy a magyar nemzetiségű hívek is egy egységes és oszthatatlan Szlovákiai Református Egyházhoz tartoznak, és minden gyülekezet vagyona az egyetemes református egyház kezelése alá tartozik, és senki másnak nincs hatásköre arra, hogy ezt a vagyont a gondozásába vegye és még kevésbé arra, hogy kisajátítsa. Ezt az álláspontot az egyház vezetése a SZNT tudomására kell, hogy hozza, és szükség esetén a Csehszlovák Köztársaság kormányának a tudomására is kell hozni, hogy a világi vezetés részéről ne kerüljön sor egyházunk autonómiájának megsértésére – olvasható a gyűlés jegyzőkönyvében.

A világi alelnök azt a javaslatot tette, hogy hozzon létre az egyház egy olyan bizottságot, amely a Szervező Bizottság megbízása alapján, a SZNT megbízotti hivatalával folytatott mindennemű egyházi tárgyaláson képviseli majd a

123 A Szervező Bizottság 1945. május 24-i ülésének jegyzőkönyve. SZRKE-PHI Fond 1. IOV1 – Organizačný výbor / Szervező Bizottság (1945), (a szerző fordítása).

református egyházat. Ezt a bizottságot létre is hozta az egyház, az alábbi összetételben: Dr. Ľudovít Halaša elnök, Ján Tomašuľa, Andrej Maťašík, Pavol Horovčák, Dr. Michal Barbarič és Ján Barlog tagok.

Ezen az ülésen tárgyaltak még néhány kérdéstről. Például Tomašuľa elnök hozta fel, hogy a *Kostnické jiskry* cseh egyházi lap híradása szerint Andrej Maťašík lucskai lelkész, meglátogatta a Cseh Testvér Egyház zsinati esperesét, Dr. Jozef Krenko urat mint a mi egyházunk hivatalos képviselője, holott erre senkitől nem kapott megbízást. A jelenlévő Andrej Maťašík azzal védekezett, hogy minden bizonnyal csak újságírói tévedéséről lehet szó, mert ő ezt a látogatást magánemberként tette meg Csehországban.

Döntöttek arról is, hogy a gyülekezetek számára készül egy írásos tájékoztató¹²⁴ anyag. Pavol Horovčák javasolta, hogy hagyják meg a már elkészített eredeti szöveget, csak néhány kisebb javítást kell rajta végrehajtani. Ezzel a feladattal a javaslattevő Horovčákot bízta meg a Szervező Bizottság. Ebből a tájékoztató füzetből „nőtte ki magát” később a *Káľvinista Szemle*, ami máig a Szlovákiai Református Keresztény Egyház hivatalos lapja.

A tanácskozáson szóba került az egyház állam általi elfogadásának, regisztrációjának kérdése is. Juraj Jenčík javasolta azt, hogy kérvényezze az egyház a SZNT megbízotti hivatalától egy keretalkotmány elfogadását. Ez azért lett volna fontos, mert az újjáalakult Csehszlovákia azonnal elfogadta volna a református egyházat, holott a viszonyok még nem konszolidálódtak. Ezért is szólt Jenčík javaslata csupán egy keretalkotmányról. Ennek a tárgypontnak a kapcsán találkozunk a jegyzőkönyvben azzal, hogy „egyházunk egy fájdalmas és nehéz átalakuláson megy át, s hogy értékeinknek, pilléreinknek jó őrizői lehessünk, ezért várni kell a végleges alkotmány kidolgozásával. Dolgozni kell azonban egy keretalkotmányon, amely a fő részeit megadná a végleges alaptörvénynek”.¹²⁵ A keretalkotmány kérdésében nem volt egységes állásponton a Szervező Bizottság. Míg Tomašuľa elnök támogatta az indítványt, addig Pavol Horovčák erősen ellenezte. Azzal érvelt, hogy ez egy teljesen fölösleges munka volna, hiszen van egy érvényes és hatályos alkotmánya a református egyháznak, amely egy új alkotmány hatályba lépéséig nyugodtan használható. Mivel nem sikerült ebben a kérdésben dűlőre jutni, ezért a napirend további megvitatását elnapolták.

124 Eredeti címe: Ohlas pre cirkevné sbory – szó szerinti fordításban: Visszhang a gyülekezeteknek

125 A Szervező Bizottság 1945. augusztus 23-i ülésének jegyzőkönyve. SZR-KE-PHI Fond 1. IOV1 – Organizačný výbor / Szervező Bizottság (1945).

Figyelemre méltó tárgypontról volt a magyar lelkészek és lelkészözvegyek állami támogatásának kérdése. Ján Čontofalský számolt be a kongrua- és nyugdíjügyéről. Idézte a kongruáról szóló 122. számú törvényt, amelyet még 1926. június 26-án fogadtak el, az államilag elfogadott egyházak lelkészeinek állami fizetéséről. Az 1.§ 4. bek. kimondja: a lelkésznek akkor van joga a kongruára, ha csehszlovák állampolgár. A 124. számú, 1928. július 17-én kelt kormányrendelet 13.§ 1. bekezdése kimondja, hogy az állampolgárság elnyerése előtti időszak lelkészi szolgálata nem számít bele a szolgálati évekbe. A 2. bek kimondja, hogy azoknak a lelkészeknek, akik megkapták a csehszlovák állampolgárságot, az állampolgárság előtti időszakra nézve nem lehet igénye az államsegély visszamenőleges kifizetésére. Az özvegyek nyugdíjáról a 46.§ 2. bek. 3. pontja rendelkezik, s kimondja, hogy nem lehet nyugdíjigénye annak, aki a nyugdíjintézet engedélye nélkül külföldön tartózkodik, vagy a 4. pont szerint elveszítette csehszlovák állampolgárságát. A lelkészi elnök idézi a Szlovák Nemzeti Tanács Iskolaiügyi és Népművelői Megbízotti Hivatalának 20050 számú, 1945. június 4-én kelt rendeletét, valamint a 44. számú SZNT törvényt, amellyel leállították az államsegélyek és nyugdíjak kifizetését a magyar és német nemzetiségű lelkészeknek és özvegyeknek. Čontofalský javasolta, hogy – mivel a törvény szerint csak azoknak folyósítható a kongrua és a nyugdíj, akik csehszlovák állampolgárok – a Szervező Bizottság lehetőségeihez mérten segítse az állampolgárság megszerzésében azokat a magyar és német nemzetiségű lelkészeket és özvegyeket, akik „politikailag nem exponáltak magukat”, mert csak így nyernek jogosultságot az államsegélyre, és kaphatnak csehszlovák állampolgárságot. Az indítványt elfogadta a Szervező Bizottság.

Čontofalský (Štefan Turnský megbízása alapján) beszámolt a lelkészképzés helyzetéről is. Javasolta, hogy a kezdő teológusok és azok, aki már megkezdtek tanulmányaikat Magyarországon, folytassák a tanulmányaikat Prágában a Husz-fakultáson, mivel hitvallásaink tekintetében az áll legközelebb hozzánk. A Pozsonyban tanuló teológusok, fejezzék be tanulmányaikat a pozsonyi evangélikus teológián, azzal a kitételrel, hogy aki a második év végén leteszi az alapvizsgát, utána a harmadik évet, de legalább egy szemesztert a prágai Husz-fakultáson kell, hogy tanuljon. Ezt azzal indokolta, hogy egyházunknak nincs oktatója a pozsonyi evangélikus teológián, aki a református hallgatókkal külön foglalkozva szavatolná a hitelvi különbségek elsajátítását vagyis a református szellemben való nevelést.

Továbbra is rezonált a lelkészek államnyelvismeretének a kérdése. A májusi tanácskozás után augusztusban is foglalkoztak ezzel az üggyel. Horovčák terjesztette elő a szlovák nyelvből történő vizsga ügyét, méghozzá abban az összefüggésben, hogy a lelkészek milyen életkorig kell, hogy letegyék ezt a vizsgát. A Szervező Bizottság megerősítette a májusi döntését, miszerint a segédlelkészek szolgálatba lépésükkor kell, hogy vizsgázzanak, az 50 év alatti lelkészek két éven belül, az 50 és 60 év közötti lelkészek pedig három éven belül kell, hogy államnyelvből vizsgát tegyenek.

És egy kis „érdekesség” a jegyzőkönyvből. Meg kellett választani a pénzügyi bizottságot és szokásjog alapján ennek a testületnek az elnöke mindig a Szervező Bizottság világi elnöke volt. „Tekintettel arra, hogy Štefan Štunda a minisztériumi tanácsos úr sorsa egyelőre ismeretlen a számunkra, s az ő helyettesítésével Ludovit Halaša van megbízva, vegye át ő mint megbízott helyettes a pénzügyi bizottság elnökségének tisztjét” – olvasható a jegyzőkönyvben. Mindez azt mutatja, hogy 1945 augusztusában a református egyház vezetői még semmit nem tudtak Štefan Štunda sorsáról, aki a Szervező Bizottság lelkészi elnöke volt. Csak később derült ki, hogy Štundát 1945 tavaszán a visszavonuló németek elfogták, magukkal vitték, és '45 áprilisában életét vesztette a mauthauseni koncentrációs táborban.

S végül egy furcsa napirendi pontot találunk a jegyzőkönyvben, szűkszavúan dokumentálva. Andrej Maťašík javasolta, hogy egy bizottság revideálja a Szervező Bizottság eddigi összes rendelkezéseit és jegyzőkönyveit is, amelyek a felszabadulás óta készültek. Hogy ezt a „revideálást” mi indokolta, és milyen szempontok szerint kell revideálni a korábbi határozatokat és jegyzőkönyveket, arról nem szól ez a jegyzőkönyv. Mivel az előterjesztést elfogadta a Szervező Bizottság, ezért jelenleg nem tudható, hogy a most hozzáférhető iratok 1945 májusától augusztusig, az eredeti okmányok-e vagy a „revideált” dokumentumok kerültek a püspöki levéltárba?

Személyi kérdésekről is döntött a Szervező Bizottság. A májusi ülésen kinevezték az egyházmegyei megbízottakat. Az volt a szempont, hogy a viszsza került magyar egyházmegyékben is olyan személy legyen az egyházmegyei megbízott, aki tud szlovákul. Az Abaúj-Tornai Egyházmegye adminisztrátort is kinevezték. Ő volt Simon József szesztai lelképásztor. Az augusztusi ülésen Ján Tomašuľa elnök számolt be arról, hogy időközben megállapították, hogy Simon József végképp nem beszéli az államnyelvet, sőt őrizetbe is vette

őt a csehszlovák rendőrség¹²⁶, mert a háború idején, a „magyarok alatt” aktív szerepet vállalt a leventeképzésben. A neki elküldött egyházi iratok visszatértek a Szervező Bizottsághoz. Simon személye tehát nem volt jó választás. Ugyanakkor az elnökség megállapította, hogy nagyon szépen beszél szlovácul Batta Pál, szádélói lelkész, akinél már érdeklődtek is, hogy elvállalná-e az adminisztrátori megbízást, s ő kész elfogadni ezt a megbízást. A Szervező Bizottság tehát megbízta Batta Pált az Abaúj-Tornai Egyházmegye adminisztrátori teendőinek ellátásával.

A csehszlovák nemzetiségi politika lecsapódása a református egyházban

A csehszlovákiai országos politikában megszületett a kassai kormányprogram és a magyartalanítás forгатókönyve.

Edvard Beneš elnök – bár 1938. október 5-én önként lemondott a köztársasági elnöki tisztről és 6-án családjával együtt ki is költözött a prágai várból, sőt október 22-én az országot is elhagyta – a háború alatti párizsi és londoni emigrációja során is elnökként lépett fel. Az emigrációban létrehozott csehszlovák kormányt még 1940. július 21-én elismerte a brit kormány. Három nappal később Beneš üzenetet küldött Prágába, amelyben – kormánya nemzetközi elismerése mellett – arról is szólt, hogy a háború végeztével vissza fogják állítani a Csehszlovák Köztársaságot. A Szovjetunió is elismerte Beneš kormányát, igaz, pontosan egy évvel a brit parlament után, 1941. július 21-én. Mindebből egyértelműen látszik, hogy a háború végeztével – nagyhatalmi támogatással – Csehszlovákia ott folytathatta a létezését, ahol 1938 novemberében abbahagyta.

A Szlovák Nemzeti Tanács 1945 februárjában megjelent Manifesztuma jelezte, hogy milyen elképzelések fogalmazódtak meg a magyarokkal és németekkel kapcsolatban. „A magyarosítás és a feudális fasiszta rendszer exponenseinek, akiket a pesti kormány 1938 után küldött Szlovákia megszállt területére, vissza kell menniük oda, ahonnan jöttek. Az itteni magyar polgárok helyzete attól válik függővé, miként viszonyulnak majd a szlovák nemzethez, az új Cseh-

126 A jegyzőkönyvben „nemzetbiztonság” (národná bezpečnosť) szerepel, de a rendőrséget értjük alatta.

szlovákiához és azok demokratikus és szláv orientációjához. A demokratikusan gondolkodó magyarok kötelesek lesznek felszámolni minden fasiszta, szlovákellenes és hungarista elemet. Az elmagyarosított szlovák származású polgároknak lehetővé teszik, hogy beilleszkedjenek a szlovák nemzet életébe.”¹²⁷

De nemcsak a Beneš-féle „demokratikus” vezetés gondolkodott így, hanem az erősödő baloldal: a kommunisták sem látták másként a magyar kérdést. 1945 februárjában, Kassán, a Szlovák Kommunista Párt konferenciáján hangzott el, hogy „a magyarok az utóbbi hat esztendőben súlyos bűncselekményeket követtek el a szlovák nemzet ellen. Mindazokat a magyarokat pedig, akik üdvözölték és támogatták Szlovákia területének Magyarországhoz való csatolását és a fasiszta magyar katonaság általi elfoglalását, továbbá mindazokat a magyarokat, akik jogsértő és erőszakos cselekményeket követtek el ezeken a területeken a szlovák nép ellen stb. el kell ítélni és meg kell büntetni, mint a szlovák nemzet, a szlávság és a demokrácia ellenségeit.”¹²⁸

A jogfosztottság előszeleként, 1944. szeptember 6-án, a Szlovák Nemzeti Tanács rendeletet fogadott el, hogy a Szlovákiában megszüntet minden magyar és német iskolát – az 1938. október 6-ig létesített népiskolák kivételével –, s egyidejűleg megtiltotta, hogy az egyházak, amelyeket az állam elismert, magyar, ill. német nyelven tartsák istentiszteleteiket ott, ahol azokat a jelzett dátum után vezették be.¹²⁹ A kassai kormányprogram mind ezt meg is valósította. Ennek értelmében közel 800 magyar iskolát zártak be és több mint 100 ezer magyar diák nem tanulhatott az anyanyelvén. Az iskolabezárás természetesen érintette az egyházi – így a református – iskolákat is. Losoncon percek alatt zárták be a magyar református iskolát. Egy visszaemlékezés szerint 1945 májusában, a háború befejeződése után, alig két-három hete járhattak újra iskolába a gyerekek, amikor – május végén – „két fontos-

127 Gyönyör József: A kassai kormányprogramtól a jogtípró „beneši dekrétumokig”.

In Kövesdi János (szerk): *Edvard Beneš elnöki dekrétumai*. Pannónia Könyvkiadó, Pozsony, 78.

128 Uo.

129 Lásd: a Szlovák Nemzeti Tanács 1944. szeptember 6-i, 6/1944 Zb. sz. rendeletét, a német és magyar kisebbség iskoláinak és istentiszteleti nyelvének megváltoztatásáról. Internet: https://sk.wikisource.org/wiki/Nariadenie_Slovenskej_n%C3%A1rodnej_rady_%C4%8D._6/1944_Zb._n._SNR_zo_6._septembra_1944_o_%C3%BAprave_%C5%A1kolstva_a_bohoslu%C5%BEovnej_re%C4%8Di_nemeckej_a_ma%C4%8Farskej_n%C3%A1rodnostnej_men%C5%A1iny (2023.07.03.)

kodó arcú férfi jött be az iskolába, és valami papírt mutogatott Lenke néni-
nek,¹³⁰ aki elfehéredett, aztán összeszedette velünk a tanszereinket, és kikísért
minket a kapuig. Azt mondta, most egy darabig nem kell jönnünk iskolába,
de ha majd újra iskolapadba ülünk – esetleg egy másik iskolában – ott is szó-
fogadó, szorgalmas diákok legyünk. A losonci magyar iskolák kapui hosszú
időre zárva maradtak, azaz nagyon is gyorsan megnyitáltak, de már más nyelvű
iskolaként.”¹³¹

1945. április 5-én, a szlovák kormány nyilvánosságra hozta programját, a
Kassai Kormányprogramot, amely 1945 márciusában, Moszkvában készült.
Ez a dokumentum volt a közös nevező a moszkvai kommunista emigráció és
az Edvard Beneš köré csoportosuló körök között. Azt, hogy a politikai jobb-
és baloldal számára is elfogadható volt, azt az erőteljes a nemzeti hangvitele
és irányvonala biztosította. A kormányprogram VIII. fejezete a kollektív bü-
nösség elvét alkalmazta minden magyar és német emberre, kivéve azokat, akik
aktív antifasiszta ellenállók (a gyakorlatban: partizánok) voltak, és kilátásba
helyezte a teljes német és magyar lakosság csehszlovák állampolgárságtól való
megfosztását. Háborús bűnösnek bélyegezték, és kiutasították mindazokat,
akik az 1938. november előtti Magyarország területéről költöztek csehszlo-
vák területekre. A magyarokat és a németeket kizárták az államigazgatásból:
nem viselhetek állami tisztséget, nem állhattak állami alkalmazásban, nem
lehettek tagjai a megalakuló nemzeti bizottságoknak, és megvonták szavazati
jogukat. A kormányprogram rendelkezett arról is, hogy az ilyen „háborús bü-
nösök” vagyonát konfiskálni kell. A földreform alapelve az volt, hogy amit a
magyaroktól és németektől elvettek, azt csehek, szlovákok és ukránok között
kell szétosztani.

Mivel magyar ember nem lehetett tagja egyetlen nemzeti bizottságnak
sem, így belügyi rendelkezés szólt arról, hogy a magyar többségű települé-
seken, ahol a szlovák lakosok aránya nem éri el a 33%-ot, nem lehet nemzeti
bizottságot létrehozni. Oda a Belügyi Megbízotti Hivatal biztosokat küldött
ki az államigazgatási feladatok ellátására.

A hontalanság éveinek nevezett időszak, a jogfosztottság évei, a kommu-
nista párt 1948 februárjában bekövetkezett hatalomra jutásáig tartottak. Eb-
ben az időszakban hiába volt magyar többségű a református egyház, nem vol-
tak általános választások, és a Szervező Bizottság intézte a református egyház

130 Jeszenszky Lenke, a losonci református iskola tanítónője volt.

131 Somogyiné Sörös Márta: *Őrizték a varázsigeiket*. Fülek, 2012. Magánkiadás, 36.

ügyeit. A jogfosztottság éveinek elmúltával a Szervező Bizottság status quo-ja továbbra is megmaradt. A magyar gyülekezeteket érintő deportálások, kitelepítések és a lakosságcsere nyomán, a magyar református közösség is visszahúzódtan próbált túlélni. Nem volt kezdeményezés arra nézve, hogy az egyházban tartsanak általános választásokat. Egy ilyen lépést a magyar reformátusság nem is mert volna megtenni abban az időben. Másfelől pedig a gyülekezetekből – a szülőföldjükről – elüldözöttek helyére is új gondnokokat és presbitereket, egyházmegyei képviselőket kellett volna választani. Ebben az időszakban még azt sem lehetett tudni, hogy ha a református egyház újjáalakul Csehszlovákiában, az hogyan fog kinézni? Úgy, mint 1918 és 1938 között: több egyházkerülettel, vagy egyetlen egyházkerület lesz? S a választásokat, közgyűléseket, zsinatot már csak azért sem lehetett elképzelni ezekben az időkben, mert a református egyház többségének – a magyaroknak – nem volt állampolgárságuk. Az állam nem fogadta volna el a választások végeredményét.

Az igaz, hogy a Szervező Bizottság 1946 decemberére és 1947 januárjára általános tisztújítást hirdetett, és a választásokat le is bonyolították. Az eredményt 1947. március 20-án, Kassán megtartott ülésén hirdette ki a Szervező Bizottság. Az egyház vezetésében a lelkészi tisztviselők megmaradtak. Vagyis a Szervező Bizottság szlovák tagjai kaptak újra megbízást. A világiak közé bekerült néhány magyarosan csengő név – Batta Pál, Nyitrai Dezső, László Béla –, de igazából a magyar lelkészek és világiak nem is vehettek részt a tisztújításban, mivel nem volt állampolgárságuk. A Szervező Bizottság ennek a választásnak a végeredményét érvénytelenítette, és minden maradt a régiiben.

A kommunista hatalomátvétel után, 1949-ben jelent meg az egyházak működéséről szóló jogszabály, amelyből már érezhető volt, hogy itt nagy változások lesznek az állam és az egyházak kapcsolatában. A kommunista egyházpolitika ugyancsak évekkal hátráltatta a református egyház újjászerveződését Csehszlovákiában.

1951-re érett meg a helyzet arra, hogy meg lehessen tartani a református egyház újjáalakuló zsinatát. Ennek előzménye volt, hogy 1949 tavaszán felállítottak egy zsinat-előkészítő bizottságot, amelyiknek a dolga egy keretalkotmány elkészítése lett volna. Ezzel a feladattal Czeglédy Pál, akkori lévai lelkész bízta meg. Ő a munkát el is végezte, és év végén a keretalkotmány szövegét összegyűjtött vitára bocsátották. 1950 elején az egyház több meghatározó embere – például Andrej Maťašík – is úgy nyilatkozott, hogy vége van az átmeneti időszaknak, és egy új egyház jön létre egy teljesen új egyházstruktúrával.

A pozsonyi zsinat

Hosszas előkészületek után, 1951. augusztus 3-án nyílt meg a pozsonyi alkotmányozó zsinat. A református egyház legfőbb törvényhozó testülete már nem dönthetett szabadon. A kommunista egyházpolitika rányomta bélyegét a zsinat szabadságára is. Talán ezért (is) történhetett a zsinat megnyitása úgy, ahogy azt a jegyzőkönyvben találjuk. Újlaki Sándor ungi esperes az alábbi szavakkal nyitotta meg a pozsonyi zsinatot: „Hálás szívvel ismerjük el, hogy sokat köszönhetünk a népi demokráciának, azonban legyen szabad kifejezést adni abbéli meggyőződésünknek is, hogy népi demokráciánk is sokat köszönhet a reformációnak! Hiszen ez volt a minden embert testvérnek tekintő, mindenkit egyenlő joggal felruházni óhajtó krisztusi eszményeken alapuló demokráciáért folytatott harcnak zászlóbontója, s mind máig meg nem hátráló harcosa! Ezért szakadt rá az inkvizíció borzalma, gályarabság, máglya, vérpad, és börtön mártíriuma: Mindent a néppel és a népért! [...] Tisztelettel és szeretettel üdvözlöm a Zsinatunk alkotó tagjait, úgyszintén kedves vendégeinket, és törvényhozó zsinatunkat az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében megnyitom!”¹³²

Az itt elfogadott alkotmányt és szabályrendeleteket, amelyeket „az Egyházi Ügyek Szlovákiai Hivatalának 1951. október 22-én kelt 2.288/51 számú átiratával hagyott jóvá ... a Zsinati Elnökség 1951. november 6-án Kassán hirdette ki”.¹³³

Valóban egy teljesen új egyházstruktúra jött létre. Már nem éledt újjá a korábbi két egyházkerület: az egykori Dunáninnnei és Tiszáninneni egyházkerület területén egyetlen „egyházkerület” jött létre. Bár ezt az egyházi formációt – egyházjogi szempontból – nem is lehet egyházkerületnek nevezni. A pozsonyi zsinat egy olyan református egyháztestet hozott létre, amelyhez hasonló jelenleg sincs a magyar reformátusság soraiban. A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház ugyanis egy országos egyház, amelyet egyházmegyék alkotnak. Máshol az egyházmegyék egyházkerületekbe tömörülnek, és a kerületek alkotják az országos egyházat. Vagy ahol nincs több egyházkerület, ott maga az egyház nevezi önmagát kerületnek. Ez a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház esetében nincs így. Itt az egyházmegyék – képviselőik

132 Az 1951. évi augusztus 3-4-én Pozsonyban megtartott zsinat jegyzőkönyve.

133 *A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Alkotmánya és szabályrendeletei*. Rimaszombat, 1964. Egyházi kiadvány belső használatra.

keresztül – hozzák létre a zsinatot. Pozsonyban megtörtént az új egyházi köz-igazgatás kialakítása is. A történelmi nagy Komáromi egyházmegyét kettéválasztották, így létrejött a Pozsonyi egyházmegye és a Komáromi egyházmegye, valamint átnevezték az egyházmegyéket. Így jött létre a Dél-nyitrai és az Észak-nyitrai egyházmegye, a Besztercebányai egyházmegye, a Nyugat-kassai és Kelet-kassai egyházmegye, valamint az Eperjesi egyházmegye.

A zsinat – saját kebeléből – megválasztotta az egyház új püspökét Ján Tomašula személyében. A püspök világi partnere, a főgondnok Vojtech Ozorovský lett. Vagyis a Szervező Bizottság legfelsőbb vezetőségéből lett az egyház legfelsőbb vezetése. Mellettük püspökhelyettessé választották Varga Imre rimaszombati lelkipásztort. S ezen a ponton a Szervező Bizottság időszakának véget kellett volna, hogy érjen. Erről határozott is a zsinat, ám mégsem így történt. S mivel a Szervező Bizottság és a Zsinat – mint párhuzamosan működő egyházvezetés – nem állhatott fenn sokáig. Ehhez jelentős mértékben hozzájárult az is, hogy Ján Tomašula – politikai értelemben – „kegyvesztett” lett. A kommunista államhatalomnak nem lehetett jó egy olyan ember, aki a „burzsoázia” időszakát és a terhes közelmúlt emlékét hordozza. Hiszen Tomašula jó volt az önálló – klérofasiszta – szlovák állam idején, megfelelt a beneši években, sőt a népi demokrácia első éveiben is ő volt az állami hivatalok tárgyalópartnere a református egyház részéről. Ez a harmadik korszak – az 1948 utáni – is csak azért tarthatott néhány évig, mert Tomašula szlovák érzelmű egyházvezető volt, de ez az ötvenes évek elejére már kevésnek bizonyult.

A Szervező Bizottság vége

A református egyház háború utáni áldatlan helyzete, igazából a kommunista hatalomátvétel után kezdett változni. Az 1951-es pozsonyi zsinat ki mondta, hogy a református egyház visszaállt a zsinati rendszerre, vagyis a Szervező Bizottság időszaka véget ért, és maga a Szervező Bizottság 1951. augusztus 6-án – a zsinat döntése nyomán – jogilag megszűnt.

Az érintettek, a Szervező Bizottság lelkészi és világi elnöke, – úgy tűnik – nem vették komolyan a zsinat határozatát. Tomašula és Ozorovský továbbra is eljárta a Szervező Bizottság nevében is. Ez erős ellenérzéseket váltott ki az egyházban és a zsinatban is. 1952-ben a Szervező Bizottság „nagy emberei”

lemondtak a zsinati vezetői tisztségükről. Így lett Tomašula helyett Varga Imre – akkor még – főesperes és Vojtech Ozorovsky helyett Csáji Bertalan, főgondnok.

Tomašuláék lemondása és Varga Imréék helyzetbe kerülése lehetőséget teremtett a Szervező Bizottság időszakának átvilágítására is. Az egyház új vezetői, miután tájékoztak, egyházon belül is találtak jócskán olyan ügyeket, amelyek indokolták tették, hogy a lemondott egyházvezetőket elszámoltassák. Mivel az 1951. évi pozsonyi zsinat határozata alapján nem történt meg a vagyónátadás – a Szervező Bizottság át kellett volna, hogy adja az egyház teljes vagyongazdálkodását a Zsinati Elnökség kezelésébe –, egyházi fegyelmi eljárás indult az érintettek ellen. 1953. augusztus 4-én és 5-én ülésezett Pozsonyban a Szlovenszkói Református Keresztyén Egyház rendkívüli bírósága, Ján Tomašula és Vojtech Ozorovsky fegyelmi ügyében. Tomašula ellen 14 vádpont fogalmazódott meg, négyben felmentették, tizben vétkesnek találták. Ozorovsky ellen 12 pontban emeltek vádat, öt alól felmentették, de hét pontban kimondták a bűnösségét.

Az ítélet és annak indoklása¹³⁴ alapján Ján Tomašula panaszlottat az egyházi bíróság vétkesnek mondta ki az alábbi vádpontokban:

1. Mint a Szervező Bizottság lelkeszi elnöke nem gondoskodott arról, hogy idejében és szabályszerűen elkészüljön az egyház zárszámadása az 1945, 1946, 1947, 1948, 1949 és 1950-es évről.
2. Nem gondoskodott arról, hogy az Egyház vagyónáról idejében rendes leltár és nyilvántartás készüljön.
3. Nem gondoskodott az Egyháznak juttatott különféle természetbeni adományoknak pontos nyilvántartásáról és elszámolásáról.
4. A Szlovák Kálvinisták Szövetségének elnökeként elmulasztotta a szövetség gazdasági ügyeinek felügyeletét, ami miatt a szövetség gazdálkodása áttekinthetetlen, s a szövetség feloszlatajánál a vagyoni helyzet megállapíthatatlan volt.
5. Több éven át nem gondoskodott a *Kalvínske hlasy* egyházi hivatalos lap előfizetési díjhátralékainak begyűjtéséről, ami miatt az egyháznak tetemes vagyoni kára keletkezett.
6. Nem vezetett pontos nyilvántartást az Egyháznak juttatott fekete ruha- és palástanyagról, és elmulasztotta az anyag ellenértékéért befizetett összegek ellenőrzését, ami miatt nem lehetett megállapítani még azt

134 A leírás a fegyelmi eljárás jegyzőkönyve alapján készült. SZRKE-PHI Fond 1.

sem, hogy az egyháznak mekkora kára származott ebből a mulasztásból.

7. A Szervező Bizottság lelkészi elnökeként az 1945-51 közötti időszakban elmulasztotta az egyházi közvéleményt tájékoztatni az egyház vagyoni állapotáról, vagyonkezeléséről és pénzügyi helyzetének ellenőrzéséről, ami miatt teret engedett az egyházzal szembeni gyanúnak és bizalmatlanságnak.
8. Nem hajtotta végre az 1951. évi zsinat 24. sz. határozatát, ami a Szervező Bizottság megszüntetését, és az egyházi ügyvitel Szervező Bizottságtól való zsinati átvételét mondta ki.
9. Bár az 1951. évi augusztusi zsinat kimondta Szervező Bizottság megszűnését, 1951. november 2-án, Kassán, ülést tartott a Szervező Bizottság, ahol Tomašula mint a SZB lelkészi elnöke, megengedte, hogy ott az Egyház anyagi érdekeibe vágó kérdéseket tárgyaljanak, és azokban határozatokat hozzanak. Ezzel ellenszegült a zsinati határozatban foglaltaknak.
10. A kántor-katechéta intézet számára érkező dollársegély Darex-utalványaival, többszöri felszólítás ellenére sem számolt el, vagyis ellenszegült az egyházi hatóság által kiadott törvényes rendelkezésnek.

Vojtech Ozorovskyt az alábbi pontokban mondta ki vétkesnek az egyházi bíróság:

1. Mint a Szervező Bizottság világi elnöke nem gondoskodott arról, hogy idejében és szabályszerűen elkészüljön az egyház zárszámadása az 1945, 1946, 1947, 1948, 1949 és 1950-es évre.
2. Nem gondoskodott arról, hogy az Egyház vagyonáról idejében rendes leltár és nyilvántartás készüljön.
3. Bár a Szervező Bizottság pénzügyi albizottságának is elnöke volt, és a gazdálkodásban mutatkozó szabálytalanságokat szóvá is tette, de nem intézkedett arról, hogy az észrevételezett szabálytalanságok megszűnjenek, holott ez nemcsak joga, hanem kötelessége is lett volna.
4. A Szervező Bizottság világi elnökeként az 1945-51 közötti időszakban elmulasztotta az egyházi közvéleményt tájékoztatni az egyház vagyoni állapotáról, vagyonkezeléséről és pénzügyi helyzetének ellenőrzéséről, ami miatt teret engedett az egyházzal szembeni gyanúnak és bizalmatlanságnak.

5. Több éven át nem gondoskodott a *Kalvínske hlasy* egyházi hivatalos lap előfizetési díjhátralékainak begyűjtéséről, ami miatt az egyháznak tetemes vagyoni kára keletkezett.
6. Nem hajtotta végre az 1951. évi zsinat 24. sz. határozatát, ami a Szervező Bizottság megszüntetését, és az egyházi ügyvitel Szervező Bizottságtól való zsinati átvételét mondta ki.
7. Bár az 1951. évi augusztusi zsinat kimondta Szervező Bizottság megszüntetését, 1951. november 2-án, Kassán, ülést tartott a Szervező Bizottság, ahol Ozorovsky mint a SZB világi elnöke megengedte, hogy ott az Egyház anyagi érdekeibe vágó kérdéseket tárgyaljanak, és azokban határozatokat hozzanak. Ezzel ellenszegült a zsinati határozatban foglaltaknak.

Az ítélet Ján Tomašula I. rendű panaszlott esetében az egyetemes esperesi állásából való elmozdítás, valamint a per rá eső 1896 koronás eljárási költségének a megfizetése; Vojtech Ozorovsky II. rendű panaszlott esetében az egyetemes gondnoki állásából való elmozdítás, valamint a per rá eső 947 koronás eljárási költségének a megfizetése volt.

Az ítélet után Tomašula lemondott lelkészi állásáról is, és mindketten visszavonultak az egyházi közélettől.

„Ha még egyszer merek magyarul prédikálni...”

A pozsonyi református egyházközség
és a szlovákiai református egyház (1945–1953)¹³⁵

Popély Árpád

Az 1938-ban Magyarországhoz csatolt felvidéki területek 1945-ben ismét a csehszlovák állam részévé váltak. A református egyházközségek számára ez egyúttal azt is jelentette, hogy a magyarországi református egyházból és egyházkerületekből kiszakítva a szlovákiai református egyház fennhatósága alá kerültek, amelyet a még a szlovák állam idején kinevezett, de az új hatalom támogatását is élvező, szlovák lelkészek és világiak vezetése alatt álló Szervező Bizottság irányított.

A Ján Tomašula lelkészi és Vojtech Ozorovský világi elnök által vezetett Szervező Bizottság már 1945. május 24-én ún. szabályrendeletek sorát adta ki. Az egyházmegyéket újjászervezve, a két világháború közötti hétről kilencre növelt egyházmegyéek közé három ún. szlovák egyházmegyéet is beiktatott. A 6 „magyar” egyházmegye a Komáromi, Barsi, Gömöri, Abaúj-Tornai, Dél-Zempléni és Ungi, a 3 „szlovák” egyházmegye pedig a Tárcavölgyi, Felső-Zempléni és Ung-Laborcvidéki lett. Az egyes egyházmegyéek élére ideiglenes adminisztrátorokat nevezett ki, a szlovákot nyilvánította az ügyintézés nyelvéné nemcsak az állami hivatalokkal, hanem a Szervező Bizottsággal való kapcsolattartásban is, azokba a „szlovák jellegű” gyülekezetekbe pedig, amelyekben az istentiszteleteket magyarul tartották, elrendelte a „szlovák államnyelvet” bíró lelkészek kinevezését. A lelkészek számára kötelezővé tette a szlovák nyelvvizsgát, s még a segédlelkészek kinevezését is a politikai megbízhatóság és a csehszlovák állampolgárság igazolásától tette függővé.¹³⁶

135 Jelen fejezet a Selye János Egyetemen futó VEGA 1/0083/20 számú, A Református Keresztyén Egyház Szlovákiában a szocializmus éveiben (1948–1989) című kutatási projekt keretében készült.

136 Popély Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006, 61.; a szabályrendeleteket közli Szabó Antal: *A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története – I. rész*. Re-

A Szervező Bizottság nem sokkal ezt követően, 1945. július 26-án felhívást intézett a református hívőkhöz és a szlovák nemzethez, amelyben – az egyház korábbi állítólagos magyarosító törekvéseire utalva – leszögezte, hogy az egyház a jövőben nem kíván az elnemzetietlenítés eszköze lenni. Amint azt a Szervező Bizottság felhívása megfogalmazta: aki a református hívők közül szlováknak érzi magát, azt soha többé nem fogja akarni elmagyarosítani, aki pedig magyar, azt soha nem fogja akarni elszlovákosítani.¹³⁷

Az újra berendezkedő csehszlovák államhatalom ugyanakkor több alkalommal is kísérletet tett nemcsak a református, hanem a katolikus és evangélikus gyülekezetek istentiszteleti nyelvének szlovákká változtatására is. Kísérlet történt erre többek között Pozsonyban is, ahol a városi nemzeti bizottság 1945. szeptember 1-jei hatállyal betiltotta a magyar istentiszteleti nyelv használatát. Ez ellen már 1945. augusztus 11-én szót emelt a pozsonyi Cseh Testvér Egyház Gustáv Sadloň lelkész által aláírt memoranduma, amely emlékeztetett arra, hogy amikor a szlovák állam hatóságai 1940. szeptember 12-én betiltották a pozsonyi Cseh Testvér Egyházat, a magyar reformátusok az üldözött cseheket testületileg befogadták a református egyházba, s azt is lehetővé tették számukra, hogy egyházi szertartásaikat anyanyelvükön végezzék.¹³⁸

A pozsonyi református gyülekezet irattárában megtalálható annak a presbitériumi gyűlésnek a jegyzőkönyve, amely annak idején a Cseh Testvér Egyház csatlakozási kérelmét megtárgyalta. Az 1940. október 8-i gyűlés jegyzőkönyve eyebek mellett a következőket tartalmazza:

„Nt. Szabó Béla lelkészi elnök bejelentette, hogy a helybeli Cseh Testvérek Uniójának (Sbor Jednoty Českobratské) vezetősége, a szeniori testület és tagjaival való egyetértésben, elhatározta az állam által elismert azon egyházhoz való csatlakozását, mely hitvallásuk s a bibliai tanítás szellemében hozzájuk legközelebb áll, és utalván a magyar református egyház azon nemes lelkű támogatására, melyben a türelmi pátens kihirdetése idejében az akkor üldözött csehországi protestánsokat részesítette, azt a kérelmet terjesztették egyházunk elnöksége és a presbyterium elé, hogy a testvéri együttműködés szellemében vegyük őket be egyházunk kebelébe, illetőleg kötelékébe. [...] A kérelem részletes megvitatása után [...] Szabó Béla lelkészi elnök elő-

gio 1990, 3. sz. 139–147.

137 *Kalvínske hlasy*, 1946. március 28. 3–4. Ohlas.

138 Slovenský národný archív, Bratislava (a továbbiakban: SNA), f. Povereníctvo školstva (a továbbiakban: PŠ), k. 1., Memorandum

terjesztette a következő határozati javaslatot: A bratislava-pozsonyi magyar református egyház presbyteriuma keresztyéni és testvéri szeretettel fogadja a helybeli Cseh Testvérek Uniója vezetőségének s tagjainak egyházunk kötelékébe való belépésükre vonatkozó elhatározását, és kész kérelmüknek a következő feltételek mellett eleget tenni: [...]

b) azon célból, hogy az egyházunk tagjai sorába lépett cseh testvérek hitéletüket gyakorolhassák, hozzájárul a presbyterium ahhoz, hogy az elnökség engedélye és felügyelete mellett az egyházközség által rendelkezésükre bocsájtott megfelelő helyiségben, saját anyanyelvükön istentiszteletet, valamint egyéb vallási tárgyú összejöveteleket tarthassanak, melyek vezetésével Sadloň Gusztáv egyháztagot bízva meg [...]

A presbyterium ezen határozati javaslatot egyhangúlag elfogadta, és ennek folytán az elnöklő nt. Szabó Béla lelkész azt határozattá nyilvánította.¹³⁹

Az 1945. augusztus 11-i emlékiratot követően a pozsonyi református és Cseh Testvér Egyház augusztus 22-én immár egy közös és az előzőnél jóval terjedelmesebb memorandummal fordult Ladislav Novomeský oktatás- és népművelésügyi megbízotthoz. Ebben, rámutatva a magyar reformátusok és a cseh testvérek múltbeli együttműködésére, s a csehtestvéreknek nyújtott segítségre, amiért Szabó Béla lelkészt a szlovák állam hatóságai meg is hurcolták, azt kérték a címzettől, tegye lehetővé, hogy a pozsonyi magyar református gyülekezet továbbra is megtarthassa magyar nyelvű istentiszteleteit.¹⁴⁰ Novomeský megbízott először ígéretet tett a kérelem teljesítésére, végül azonban azt személyi titkára a Cseh Testvér Egyházhoz intézett szeptember 24-i válaszában elutasította. Az indoklás szerint a cseh–szlovák nemzetállam építésének alapelve megkívánja, hogy az istentiszteleteket a pozsonyi református egyházközségben is szlovákul végezzék, a magyar nemzetiségű lelkészt pedig csehszlovák állampolgárságú, politikai és nemzeti szempontból megbízható szlovák lelkésszel váltsák fel.¹⁴¹

139 A Pozsonyi Református Gyülekezet Irattára (PRGyI), A pozsonyi református keresztyén egyház presbyteri jegyzőkönyvei 1939–1966. 72–74. Jegyzőkönyv az 1940. október hó 8-án a bratislava-pozsonyi magyar református egyház presbyteriumának az egyházközség tanácsstermében megtartott rendes gyűlésén.

140 SNA, f. PŠ, k. 1., Memorandum Jednoty Československej a maďarskej ref. cirkvi helv. v. v Bratislave; magyar fordításban közli Tóth László (összeáll.): „Hívebb emlékezésül...” *Csehszlovákiai magyar emlékiratok és egyéb dokumentumok a jogfosztott-ság éveiből 1945–1948.* Kalligram, Pozsony, 1995, 67–70.

141 SNA, f. PŠ, k. 1. Sbor Jednoty Československej; vö. Tóth: „Hívebb emlékezésül...”

A pozsonyi református gyülekezetben a magyar istentiszteleti nyelv ugyan továbbra is megmaradt, s 1948-ig Szabó Béla lelkészt is megtűrték, tény ugyanakkor, hogy az istentiszteleti nyelv számos református gyülekezetben magyarról szlovákra változott. A szlovákiai református egyház Kalvinske hlasy című hivatalos lapjában 1948. május 15-én közzétett adatok szerint 1945 óta a magyar istentiszteleti nyelvet a református egyház 14 gyülekezetében „önként”, Kassa környékén pedig további 11 gyülekezetben a Szervező Bizottság utasítására változtatták szlovákra.¹⁴² Pozsonyban tehát továbbra is megtartották a magyar nyelvű istentiszteleteket, amelyek betiltására 1948 kora tavaszán, közvetlenül a kommunista hatalomátvétel után történt újabb kísérlet.

1948 tavaszán gyakori jelenség volt, hogy a hatóságok, különösen a Nemzeti Front járási ún. akcióbizottságai – a reszlovakizációra hivatkozva – számos településen elrendelték a magyar nyelvű katolikus, református vagy evangélikus istentiszteletek beszüntetését, s csak szlovák nyelvű istentiszteletek megtartását engedélyezték. Pozsonyban az Oktatás- és Népművelésügyi Megbízotti Hivatal előbb 1948. február 28-án a magyar nyelvű evangélikus, majd március elején a magyar nyelvű református istentiszteleteket tiltotta be. Ján Tomašula, a Szervező Bizottság lelkészi elnöke, kormánytényezőkre hivatkozva, a pozsonyi református egyházközséghez intézett március 5-i levelében szintén felszólította Szabó Béla esperest a magyar nyelvű istentiszteletek beszüntetésére.¹⁴³

Mindez arra készítette a pozsonyi református és az evangélikus gyülekezetet, hogy 1948. március 8-án közös emlékiratban tiltakozzanak a magyar nyelvű istentiszteletek újbóli betiltása ellen. „Megrendülve és keserű szívvel vettük a hírt, hogy egyházi főhatóságunk intézkedésére ezentúl nem imádkozhatunk az Úristenhez édes anyanyelvünkön, s nem hallgathatjuk az Isten igéjét ezen a nyelven abban a két templomban, amelyet elődeink építettek a protestáns keresztyén hit erős házainak ebben a városban. [...] Arra kérjük e

i. m. 304–305.

142 *Kalvinske hlasy*, 1948. május 15. 3. Dnešný stav Reformovanej cirkvi na Slovensku.

143 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (a továbbiakban MNL OL), f. Külügyminisztérium TŰK-iratai, Csehszlovákia (a továbbiakban KÜM-TŰK), 49. d., 222/pol/res/1948, Magyar nyelv megtiltása protestáns egyházi cselekményeknél.

sorok olvasóját, hasson oda, hogy a pozsonyi református és evangélikus magyar istentiszteletet megtiltó intézkedés visszavonassék, és az Isten igéje az említett két egyház templomában a mi épülésünkre, az állam biztonságára, Isten dicsőségére változatlanul hirdethessék” – állt többek között a reformátusok és evangélikusok közös emlékiratában.¹⁴⁴

A Pozsonyban történekről, valamint a tudomására jutott hasonló esetekről a Wagner Ferenc által vezetett pozsonyi magyar főkonzulátus több alkalommal tájékoztatta Budapestet, ennek nyomán pedig Bolgár Elek prágai magyar követ 1948. április 1-jén a csehszlovák külügyminisztériumhoz eljuttatott jegyzékben tiltakozott a magyar nyelvű istentiszteletek betiltása ellen.¹⁴⁵

A pozsonyi magyar nyelvű református istentiszteletek betiltásával 1948. március 18-án a Szervező Bizottság is foglalkozott, s – noha korábban maga Ján Tomašula utasította a pozsonyi gyülekezetet a magyar nyelvű istentiszteletek beszüntetésére – ezúttal leszögezte, hogy az istentiszteleti nyelv megválasztása az egyház alkotmánya szerint az egyházközségekre tartozik.¹⁴⁶ A Szervező Bizottság elnökségének egy későbbi, 1948. július 15-i állásfoglalása ugyancsak elutasította a Nemzeti Front akcióbizottságainak beavatkozását az istentiszteleti nyelv kérdésébe. Az elnökség szintén leszögezte, hogy az istentiszteleti nyelv megválasztása az illetékes egyházközségekre tartozik, ezért az istentiszteleteket, hacsak másként nem határoznak, továbbra is az addig használatos nyelven kell tartani.¹⁴⁷

Miután a két pozsonyi gyülekezetben a tilalom ellenére továbbra is megtartották a magyar istentiszteleteket, a két gyülekezet lelkészét szeptember folyamán a pozsonyi rendőrpáncsnokságra is beidéztek, ahol letartóztatással és templomaik bezárásával fenyegették meg őket, a kárpátaljai születésű Szabó Bélát pedig megfenyegették, hogy amennyiben három hónapon belül nem települ át „önként” Magyarországra, a Szovjetunióba fogják toloncolni. Szabó esperes minderről a következő összefoglaló jelentést készítette a magyar külügyminisztérium számára:

144 MNL OL, f. Prágai Nagykövetség TÜK-iratai, 29. d., 37/pol-1948, Magyar istentiszteleti nyelv betiltása Pozsonyban; közli Tóth (összeáll): i. m. 239–241.

145 MNL OL, f. KÜM-TÜK, 50. d., 1240/pol-1948, Bolgár Elek prágai követ jegyzéke a csehszlovák kormányhoz a magyar nyelvű istentiszteletek betiltása miatt.

146 *Kalvínske hlasy*, 1948. május 15. 7–8. Poslovenčenie služieb Božích a naše cirk. sbory.

147 MNL OL, f. KÜM-TÜK, 50. d., 3041/pol-1948.

„Amint már egyszer jelentettem, szeptember 4-re beidéztek bennünket, pozsonyi ev. és ref. magyar lelkészeket a rendőr-igazgatóságra, ahol kérdőre vontak, hogy hogyan merünk magyarul prédikálni, holott az Pozsonyban el van tiltva. Majd kategorikusan újból megtiltották azt a számunkra s felszólítottak, hogy írjunk alá egy nyilatkozatot, mely szerint további intézkedésig nem tartunk magyar nyelvű istentiszteletet, és nem fogunk e betiltás ellen lázítani. Aláírtuk, mert azzal fenyegettek meg, hogy letartóztatnak, és bezárják a templomot.

Hálás köszönettel vettük dr. Wagner Ferenc konzul úr közbelépését, aki még ugyanazon napon telefonon felhívta dr. Okáli belügyi povereníket,¹⁴⁸ aki néhány órával később közölte velem, hogy a 3 protestáns lelkész nyugodtan megtarthatja magyar nyelven az istentiszteleteket. Az egyik ev. lelkésztestvérünk e jó hír tudomásulvétele után tanácsot kért az esperestől, aki telefonon érdeklődött a rendőrségen az ügy mikénti elintézése felől, ahonnan azonban mindnyájunk nagy meglepetésére negatív választ kapott. A rendőrség utasítása szerint továbbra is fennáll a tilalom. Szombat délután lévén a kérdést már nem lehetett elintézni. Közbejött akadályok miatt csak szept. 15-én kerülhetett sor arra, hogy dr. Wagner Ferenc konzul úr személyesen is felkereshette a belügyi povereníket, aki előszóval újból kijelentette, hogy szerinte semmi akadály sincs a magyar nyelvű istentiszteletek megtartásának. Arra a megjegyzésre, hogy az elmúlt vasárnapokon is detektívek leskelődtek a templom körül, azt mondta a povereník, hogy ez ne izgasson bennünket, hiszen ő a rendőrség feje, ő majd intézkedik, ha valami baj történne.

Ezek után elhatároztuk, hogy szept. 19-én valamennyien meg is tartjuk az istentiszteletet. Én 16-án körlevélben szólítottam fel a híveimet jelezve benne, hogy a közbejött akadály, mely miatt már kétszer nem tarthattunk összejeövetelt, elhárult, s vasárnap örömmel jöhetünk fel ismét az Isten házába és a bibliaórákra.

Másnap, 17-én azonban már korán reggel detektív jelent meg a lakásomon, aki bekísért a rendőrségre, ahol felmutatták előttem a saját körlevelemet mint bűnjelt, s kérdőre vontak, hogy milyen alapon adtam ezt ki, s hogy mertem ez által a becsületszóra fogadott tilalmat áthágni akarni. Én hivatkoztam a povereník engedélyére, de ők írást követeltek tőlem, amit természetesen nem tudtam felmutatni, mivel Okáli azt a konzul úr egyenes kérésére se adott ki, csak megígérte, hogy szükség esetén azt is ad, de előbb ezt is, mint általában az

148 Daniel Okáli belügyi megbízottról van szó.

engedély ügyét neki meg kell tárgyalnia a kormánykörökkel. Kértem a kihallgatóimat, hogy tudakozzák meg a povereníknél, hogy igazat állítok-e, vagy sem. Ezt meg is tették, s ennek alapján durva hangnemen kiabálva rám förmedtek, hogy nem mondtam igazat, mert a povereník nem adott ki semmiféle rendeletet, de amikor megkérdeztem őket, hogy személyesen beszéltek-e a povereníkkal, bevallották csendesebb hangnemen, hogy a povereníkot nem találták az irodájában, de a titkárnője semmit se tud a dologról. Erre felszólítottak, hogy írjak alá újból egy nyilatkozatot, hogy másnap nem fogom megtartani az istentiszteletet. Erre én a leghatározottabban kijelentettem, hogy ezt nem teszem, meg fogom tartani az istentiszteletet, ha egyszer a povereník nekem erre engedélyt adott. Ez sértés lenne rá nézve is, ha nem bíznék benne. Inkább vállalom a lezáratást. Ezt meg is ígérték, de hosszabb várakoztatás és újabb felszólítás után mégis úgy határoztak, hogy hazaengednek, de másnap, vasárnap délelőtt jelentkezniem kell a rendőrségen, ahol délig letartóztatásban leszek, hogy meg ne tarthassam az istentiszteletet. Ez valóban meg is történt. Dicséretükre legyen mondván, őrizet alatt tartottak, de rendesen viselkedtek velem szemben.

Végül még megjegyzem a következőket: Amikor látták, hogy nem boldogulnak velem, bár én határozottan, de igen alázatosan viselkedtem, rám förmedtek, hogy mit gondolok én, hogy a rendőrség nem tud elbánni egy pap-pal?! Vegyem tudomásul, hogy a národná rada¹⁴⁹ sohasem fogja megengedni, hogy a fővárosban magyarul prédikáljanak. Előbb magyar istentisztelet, aztán a himnusz, végül »vissza, vissza, mindent vissza...«. Ebből már nekik elégük van. Különben is ezennel ki is vagyok utasítva. Ha 3 hónap alatt nem költözöm át önként Magyarországra, átadnak a prágai orosz követségnek, s az majd visszaszállít Ukrajnába. Ha még egyszer merek magyarul prédikálni, ez lesz a sorsom. Ezzel az utasítással szabadon engedtek.”¹⁵⁰

Az ügyet folyamatosan követő, arról Budapestet többször is tájékoztató Wagner Ferenc konzul, amint az az idézett összefoglalóból is kiderül, a szlovák hatóságoknál is megpróbált közbenjárni Szabó Béla ügyében. Igyekezete azonban nem járt eredménnyel, s 1948. október 20-án már azt volt kénytelen jelenteni a magyar külügyminisztériumba, hogy Szabó Béla esperes a zakla-

149 Nemzeti tanács. Az utalás valószínűleg a Szlovák Nemzeti Tanácsra vonatkozik.

150 MNL OL, f. KÜM-TÜK, 50. d., 3338/pol-1948. Magyar nyelvű istentiszteletek letiltása.

tások hatására a Magyarországra való áttelepülés mellett döntött, és még a tél beállta előtt el akarja hagyni Pozsonyt.¹⁵¹ Szabó Béla a pozsonyi református egyházközség 1948. szeptember 30-i presbiteri gyűlésén jelentette be, hogy a pozsonyi rendőrség felszólította a három hónapon belüli elköltözésre,¹⁵² elbúcsúztatására pedig a november 28-i rendkívüli presbiteri gyűlésen került sor. Ekkor előbb Kovács Alajos főgondnok – a presbiteri gyűlés jegyzőkönyvének megfogalmazása szerint – „költői lendületű” szavakkal méltatta Szabó esperes közel tízéves munkáját „az igaz keresztyén hit lélekbeplántálása és az egyházközség hitéletének elmélyítése körül”, amely tíz év „méltán mondható az egyházközség legszebb és eredményekben leggazdagabb szakaszának”, majd a testvéri evangélikus egyház nevében a neves nyelvész, Mayer Imre köszönte meg példás lelkipásztori tevékenységét.¹⁵³

Szabó Bélát még ugyanazon a napon, 1948. november 28-án áttelepítették Magyarországra, a magyar nyelvű istentiszteletek kérdése azonban azt követően, hogy a magyar lakosság túlnyomó többsége visszanyerte csehszlovák állampolgárságát, kedvezően rendeződött. Az 1949. március 10-i presbiteri gyűlés jegyzőkönyve szerint a gyülekezet küldöttsége eljárt az Oktatás- és Népművelésügyi Megbízotti Hivatalban, ahol azt a felvilágosítást kapta, hogy „az istentiszteletek magyar nyelvű megtartásának semmi elvi akadályja nincsen”, de kérjék ki a Belügyi Megbízotti Hivatal állásfoglalását is.¹⁵⁴ A Belügyi Megbízotti Hivatal állásfoglalása szintén kedvező lehetett, mivel a magyar istentiszteletek tilalmának kérdése a későbbiekben már nem került terítékre.

Miután a nyugati nagyhatalmak a felvidéki magyar kisebbség egyoldalú kitelepítéséhez sem a háború folyamán, sem pedig az azt követő potsdami konferencián nem járultak hozzák, a cseh–szlovák nemzetállam megteremtésének legfőbb eszközévé a Magyarországra rákényszerített lakosságcsere

151 MNL OL, f. KÜM-TÜK, 50. d., 0124/pol-1948. Magyar nyelvű istentiszteletek letiltása.

152 PRGyI, A pozsonyi református keresztyén egyház presbyteri jegyzőkönyvei 1939–1966, Jegyzőkönyv felvétel a bratislavai ref. egyházközség 1948. szept. 30-án megtartott presbiteri gyűléséről. 139.

153 PRGyI, A pozsonyi református keresztyén egyház presbyteri jegyzőkönyvei 1939–1966, Jegyzőkönyv felvétel a bratislavai ref. egyházközség 1948. nov. 28-án megtartott rendkívüli presbiteri gyűléséről. 148–149.

154 PRGyI, A pozsonyi református keresztyén egyház presbyteri jegyzőkönyvei 1939–1966, Jegyzőkönyv felvétel 1949. március 10-én a bratislavai ref. egyházközség presb. gyűlésén. 153.

vált. Csehszlovákia az 1946. február 27-én aláírt lakosságcsere-egyezmény értelmében annyi magyart telepíthetett át Magyarországra, amennyi magyarországi szlovák önként jelentkezett a Csehszlovákiába való áttelepülésre, ezen túlmenően pedig áttelepíthette a szlovák népbíróságok által háborús bűnösnek minősített magyarokat is.¹⁵⁵

A Csehszlovákiából Magyarországra áttelepíteni szándékozott magyarok kiválasztását a Szlovák Telepítési Hivatal (SZTH) irányította, amely az áttelepítendőek kijelölésénél a vagyoni, területi és politikai kritériumok mellett figyelembe vette a vallási szempontokat is. Az még nincs számszerűsítve, hogy az áttelepítésre kijelöltek, illetve a ténylegesen áttelepítettek között mennyi volt a reformátusok száma és aránya, mindenesetre tény, hogy a református vallásúak magasan felülreprezentáltak voltak mind az áttelepítésre kijelöltek, mind pedig az áttelepítettek között. Mindebben a református egyház „magyar egyházként” történő elkönyvelése mellett nyilván szerepet játszott az is, hogy a reformátusok számos településen módosabbak voltak a más hitfelekezethez tartozóknál. Ami az áttelepítési szándékozott lelkészek számát illeti, a csehszlovák államhatalom összesen 275 magyar papot és lelkészt akart áttelepíteni Magyarországra. Közülük 126 volt római katolikus, 93 református, 17 evangélikus, 1 baptista, 38 pedig konkrétan meg nem jelölt felekezetű.¹⁵⁶

Több lelkészt ugyanakkor már 1945-ben, a lakosságcsere-egyezmény aláírása előtt elüldöztek szolgálati helyéről, illetve kiutasítottak Csehszlovákiából. Ez ellen a magyar kormány 1945. július 25-én szóbeli jegyzékben tiltakozott a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál, s kérte, járjon el a csehszlovák kormánynál, hogy a csehszlovák hatóságok szüntessék be a magyar nemzetiségű papok kiutasítását.¹⁵⁷ Bár az említett jegyzék még csupán a római katolikus papok kiutasítása miatt tiltakozott, a kiutasított papok között számos református

155 A csehszlovák–magyar lakosságcsereére lásd pl. Vadkerty Katalin: *A belső telepítések és a lakosságcsere*. Kalligram, Pozsony, 1999; Molnár Imre – Szarka László (szerk): *Ott hontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, Komárom, 2007; Szederjesi Cecília (összeáll. és szerk.): *„Vonatok északnak és délnek” A második világháborút követő szlovák–magyar lakosságcsere története és következményei*. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 2010.

156 Somogyi Alfréd: Amikor (kollektív) bűn volt magyarnak lenni a Felvidéken. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Theologica Reformata Transylvania* 2017, 1. sz. 154.

157 MNL OL, f. Külügyminisztérium – Béke-előkészítő osztály, 44. d., 108/res/Be/1945.

lelkész is volt. A magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kimutatásai szerint Szlovákiából – az 1946. május 30-ig beérkezett jelentések alapján – 196 magyar papi személyt utasítottak ki, köztük 121 római katolikus, 51 református, 16 evangélikus és 8 görögkatolikus lelkészt. További 30 papi személy a hatósági zaklatás miatt önként távozott az országból; közülük 15 volt római katolikus, 7 evangélikus, 6 református, 2 pedig görögkatolikus.¹⁵⁸

1946. április 5-i kassai ülésén a református egyház Szervező Bizottsága is foglalkozott a lakosságcsere kérdésével. A Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) Elnöksége elé terjesztett határozatában egyetértését fejezte ki a magyar lakosság kitelepítésével, illetve a csehszlovák–magyar lakosságcserevel, azt kérte ugyanakkor, hogy a kitelepítendő magyarok kiválasztásánál ne legyen mérvadó a vallási hovatartozás, mivel szerinte már nem állja meg a helyét az a tétel, miszerint a református vallásúak mind magyar nemzetiségűek is. A Magyarországról áttelepülő esetleges református vallású szlovákokkal kapcsolatban egyúttal megfogalmazta azt a kérést, hogy a kompakt református lakosságú falvakban telepítsék le őket.¹⁵⁹

A Szervező Bizottság a lakosságcsere 1947. április 12-i megindulása előtt, április 9-én üzenetet is intézett a Magyarországra áttelepítendő református magyarokhoz. Ebben a cseh–szlovák nemzetállam létrehozására irányuló törekvéseket erkölcsileg megalapozottnak nevezte, az áttelepülőket pedig olyan eszköznek, akik hozzájárulnak a közép-európai béke megteremtéséhez.¹⁶⁰

Az 1930. és az 1950. évi népszámlálás településszintű adatainak összevétele arról tanúskodik, hogy a lakosságcsere számos településen gyökeresen átalakította nemcsak azok etnikai, hanem vallási összetételét is. Kiemelten érvényes ez a Garam mente jórészt református lakosságú, s a lakosságcsere által nagymértékben érintett településeire, amelyek magyar és református lakosságának aránya egyaránt gyakran a korábbi töredékére esett vissza.

158 MNL OL, f. KÜM-TÜK, 33. d., 1348/pol-1946. Trianoni határokon túlról jött egyházi személyekről kimutatás.

159 *Kalvínske hlasy*, 1946. 7–8. sz. 3–4. Rezolúcia.

160 *Kalvínske hlasy*, 1947. április 20. 2. Na rozlúčku. Spoluveriacim, presídleným do Maďarska.

1. táblázat: A lakosságcsere következményei néhány Garam menti település példáján¹⁶¹

Település	Magyarok százalékos aránya		Reformátusok százalékos aránya	
	1930	1950	1930	1950
Alsószecse	82,4	16,0	74,9	16,7
Felsőszecse	84,5	35,7	75,2	30,4
Garammikola	90,8	38,2	61,1	25,4
Garamvezekény	94,9	46,4	61,1	19,0
Hontfüzesgyarmat	91,8	49,2	74,2	31,6
Kiskálna	76,6	25,0	46,3	19,0
Kisóvár	87,3	36,1	84,4	28,5
Marosfalva	86,9	42,0	81,3	34,9
Nagypeszek	88,2	38,9	58,5	27,5
Nagysalló	80,7	29,1	52,3	24,0
Szodó	78,6	39,7	54,2	23,1

A lakosságcsere mellett a szlovákiai magyarság számának csökkentését célozta a magyar lakosság közmunka ürügyén végrehajtott csehországi deportálása is. Amíg az 1945 őszén végrehajtott első deportálási hullám közel 10 ezer, addig az 1946 novembere és 1947 februárja közötti második hullám több mint 40 ezer személyt érintett. A két deportálási hullámot leginkább az különböztette meg egymástól, hogy az elsőben „csupán” munkaképes férfiakat köteleztek csehországi munkára, akik az év végén ráadásul haza is térhettek az otthonaikba, a második azonban már szisztematikus kitelepítési akció volt, amely során egész családokat, nőket, gyermekeket és öregeket szállítottak embertelen módon, fűtetlen tehervagonokban a cseh országrészekbe.¹⁶²

161 Štatistický lexikon obcí v republike Československej III. Krajina Slovenská. Orbis, Praha, 1936; Gyurgyík László: Szlovákia lakosságának községsoros nemzetiségi és felekezeti összetétele az 1950. évi népszámlálás adatai alapján. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2021.

162 A csehországi deportálásra lásd pl. Molnár Imre – Varga Kálmán: *Hazahúzott a szülőföld... (Visszaemlékezések, dokumentumok a szlovákiai magyarság Csehországba deportálásáról, 1945–1953)*. Püski, Budapest, 1992; Vadkerty Katalin: *A deportálások. A szlovákiai magyarok csehországi kényszerközmunkája 1945–1948*

Az egyes szlovákiai egyházak, köztük a református egyház 1947 elején Csehországba küldték papjaikat a deportált magyarok lelki gondozásának az ellátására. A református egyházban Tóth Kálmán komáromi missziói lelkésznek jutott az a feladat, hogy megtalálja és felkeresse a kitelepített reformátusokat. Amint az a Szervező Bizottság számára készített jelentéseiből kiderül, Tóth 1947. január 1-jén kezdte el tevékenységét, amelyhez nagy segítséget és támogatást kapott a templomait és gyülekezeti termeit rendelkezésére bocsátó Cseh Testvér Egyháztól. Megbízatása alatt nemcsak istentiszteleteket, hanem kereszteleket, konfirmációkat, esketéseket és temetéseket is tartott a deportáltak számára.¹⁶³ 1947. szeptember 1-jén csatlakozott hozzá a szlovák nemzetiségű Štefan Turnský pályini missziói lelkész is. Az ő egyik – *Kalvín-ske hlasy*ban is megjelent – beszámolójából tudjuk, hogy Tóth Kálmán 1947 folyamán összesen 46 istentiszteletet, 57 keresztelest, 19 esketést és 10 temetést végzett, mindeközben pedig kereken 60 ezer kilométer utat tett meg.¹⁶⁴

A Csehországba deportált magyarok felekezeti hovatartozásáról nem készült kimutatás, így a deportált reformátusok számáról sincsenek pontos ismereteink. Tóth Kálmán egyik, 1947. május 13-án kelt jelentésében 6000 fölöttire, Štefan Turnský említett, 1948. március 14-i beszámolójában ennél jóval magasabbra, 11.000 körülire becsülte a számukat.

A csehszlovák államhatalom a déli országrészek elszlovákosításának szolgálatába állította az 1946. június 17-én meghirdetett reszlovakizációs kampányt is. A reszlovakizáció hivatalosan megfogalmazott célja az volt, hogy a múltban elmagyarosodott vagy elmagyarosított szlovákok számára lehetővé tegyék visszatérésüket az „anyanemzet” soraiba, gyakorlati végrehajtása során azonban a magyarlakta területek elszlovákosításának egyik eszköze lett belőle.¹⁶⁵

A reszlovakizációt ugyan hivatalosan a Központi Reszlovakizációs Bizottság irányította, azonban tevékenyen kivette belőle a részét az Anton Grana-

között. Kalligram, Pozsony, 1996; Šutaj, Štefan: *Magyarok Csehszlovákiában 1945–1948 között. Tanulmányok a beneši dekrétumokról, a csehországi deportáltakról és a lakosságcseréről*. Lucidus, Budapest, 2008, 81–232.

163 Tóth Kálmán két jelentését közli Tóth: „Hívebb emlékezésül...”, i. m. 201–204., 211–214.

164 *Kalvín-ske hlasy*, 1948. május 31. 3–4. Naša práca v Čechách a na Morave.

165 A reszlovakizációra lásd Vadkerty Katalin: *A reszlovakizáció*. Kalligram, Pozsony, 1993.

tier által vezetett Szlovák Liga (Slovenská liga) nevű társadalmi szervezet is. A Liga már a reszlovakizáció előkészületi szakaszában, 1946 márciusában elkészített egy tervezetet a reszlovakizálandó személyek számáról, illetve a reszlovakizálandó községekről, amely szerint 25 dél-szlovákiai járás 309 községében összesen 179 066 személy reszlovakizálásával számolt. A részletes, járásonkénti és községenkénti tervezet számításba vette az egyes járások és községek római katolikus, evangélikus és református, a keleti járásokban pedig görögkatolikus lakosságának a számát is. A Liga ugyanis a reszlovakizálandó személyek kiválasztásánál figyelembe vette a felekezeti hovatartozásukat, miközben elszlovákosításra alkalmasabbnak, tehát reszlovakizálandónak tartotta a római és görögkatolikus, valamint az evangélikus lakosságot, mint a reformátusokat.¹⁶⁶

Mindezek után nem véletlen, hogy a jelentkezési íven, amelyen a reszlovakizálásra jelentkező családoknak, illetve családfőknek a személyi adataikon kívül számos egyéb kérdésre is választ kellett adniuk, az első kérdések között szerepelt az érintettek felekezeti hovatartozása is.¹⁶⁷ A jelentkezések elbírálása során azonban természetesen nem csak a vallási hovatartozást vették figyelembe, legalább ugyanilyen jelentőséggel bírt a jelentkezők vagyoni helyzete. A reszlovakizációs irányelvek ugyanis elsősorban a szegényebb rétegek reszlovakizálását, s a módosabbak elutasítását irányozták elő a nyilvánvaló szándékkal, hogy ez utóbbiak vagyonára rátehessék a kezüket, vagy pedig áttelepíthessék őket Magyarországra.

A reszlovakizációs kampány meghirdetését követően a *Kalvínske hlasy* hátsójain Andrej Maťašík lucskai lelkész, a Szervező Bizottság titkára, egyben a lap felelős szerkesztője üdvözölte a reszlovakizáció lehetőségét. Véleménye szerint a reszlovakizációval és a lakosságcserével megszűnik Közép-Európa egyik legégetőbb problémája, a több mint száz éve tartó szlovák–magyar ellentét, az elmagyarosított reformátusok ismét szlovákok lehetnek, a református egyház pedig megszűnik a csehszlovákiai magyarság egyik támasza lenni.¹⁶⁸

Andrej Maťašík 1946 októberében a Szervező Bizottság nevében egy fenyegető hangvételű körlevelet is intézett a gyülekezetekhez, amelyben többek

166 SNA, f. Slovenská liga, k. 7., Obce podľa jednotlivých okresov, v ktorých má sa vykonať akcia reslovakizácie.

167 SNA, f. Reslovakizačná komisia, k. 49., Osvedčenie.

168 *Kalvínske hlasy*, 1946. 7–8. sz. 2–3. Reslovakizácia a reformovaná cirkev na Slovensku.

között a következő szavakkal vázolta fel a magyar lakosság előtt álló „lehetőségeket”: „Már másfél éve élünk a megújított Csehszlovák Köztársaságban. Mi, szlovákok ennek természetesen örülünk, és ezért hálat adunk Istennek. Ez az öröm azonban nem nyilvánul meg Nálatok, magyaroknál. Nagyobb baj azonban, hogy kevés érdeklődést mutattok a mi drága református egyházunk iránt. Tudom, hogy ennek sok komoly oka van, szükséges azonban valami módon kiegyeznetek a ténnyel, hogy a Csehszlovák Köztársaság itt van, hogy népi demokratikus szláv állam lesz, amely meg akarja oldani a magyar kérdést: 1) azoknak reszlovakizálásával, akiknek szlovák ősei vannak, 2) Magyarországgal történő lakosságcserével, államközi egyezmény alapján, 3) azon magyarok Magyarországra való kitelepítésével, akik vétkeztek a csehszlovák állam és a szlovák nemzet ellen, 4) a megbízhatatlanok esetleges belföldi széttelepítésével, 5) annak a lehetőségnek megadása, hogy elszlovákosodhasson azok következő nemzedéke, akik maguk még magyarok akarnak maradni (nem lesz kisebbségi jog). Azért minden magyar, aki Csehszlovákiában marad, tudomásul kell, hogy vegye, a kormányprogram szerint le kell mondania a magyar államiság érzéséről azzal a tudattal, hogy a következő nemzedékekben elvész a magyar nemzet számára, és a szlovák nemzetet fogja erősíteni, s igyekeznie kell, hogy jó és hűséges polgára legyen Csehszlovákiának.”¹⁶⁹

A reszlovakizációról készült zárójelentés szerint a Reszlovakizációs Bizottság összességében 284 814 személy reszlovakizációs kérvényét bírálta el pozitívan, vagyis nyilvánított szlovák nemzetiségűnek, 84 141 személy reszlovakizálását ugyanakkor elutasította vagy elintézetlenül hagyta.¹⁷⁰ Azt, hogy a jelentkezők, majd pedig az elfogadottak között milyen arányt képviseltek a református vallásúak, a jelentés nem közölte, de joggal feltételezhetjük, hogy a reformátusok mind a jelentkezők, mind az elfogadottak között alulreprezentáltak voltak.¹⁷¹

A reszlovakizáló református lelkészek – nyilván nem végleges – számáról a *Kalvínske hlasy* 1947. február 20-i számában közölt adatok nyújtanak némi támpontot. Ezek szerint 1946. december 31-én a református egyház 195

169 A körlevelet közli Szabó: *A szlovákiai református*, i. m. 156–162.

170 Popély Árpád: *Fél évszázad kisebbségben. Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2014, 100.

171 A református egyház és a reszlovakizáció kérdésére lásd még Búza Zsolt: *A Csehszlovákiai Református Egyház és a reszlovakizáció*. In *Teológiai Fórum* 2010, 1. sz. 72–89.

aktív lelkésze közül 172 volt magyar nemzetiségű, akik közül 80 reszlovakizált.¹⁷² A *Kalvínske hlasy* időnként beszámolt a reszlovakizációs dekrétumok átadásáról is. A lapban megjelent egyik beszámoló szerint a Kassa melletti Magyarböd reszlovakizáltjai, ünnepélyes keretek között, 1948. április 11-én kapták kézhez a szlovák nemzetiségüket igazoló végzést, amihez a beszámoló azt a megjegyzést fűzte, hogy ezzel végre teljesült a kívánságuk, s a Csehszlovák Köztársaság teljes jogú polgáraivá váltak.¹⁷³

A magyar jellegű egyházként számon tartott református egyházat kiemelten sújtották a németekre és magyarokra vonatkozó vagyonelkobzó jogszabályok is. A Rimaszombati Járási Nemzeti Bizottság konfiskációs bizottsága például 1946. szeptember 25-én azzal az indoklással kobozta el a rimaszombati református egyházközség vagyonát, hogy a református egyházat „olyan társaságnak kell tekinteni, amely fasiszta célokat szolgált”.¹⁷⁴

Az egyházat sújtó vagyonelkobzások ellen a Szervező Bizottság, illetve a *Kalvínske hlasy* is megpróbálta felemelni a szavát. A Szervező Bizottság Elnöksége már 1946. március 20-án az SZNT Elnökségi Hivatalához intézett beadványában tiltakozott a különböző egyházközségeket érintő vagyonelkobzás ellen.¹⁷⁵ A *Kalvínske hlasy* 1946. október 1-én „Ez is lehetséges?” című írásában tette fel azt a kérdést, hogy vajon a református egyházi vagyon nagyobb veszélyt jelent-e a demokráciára, mint a katolikus vagy az evangélikus, amelyet a hasonló vagyonelkobzások nem érintettek,¹⁷⁶ majd a lap 1947. február 20-i száma Varga Imre rimaszombati lelkésznek a Szervező Bizottság Elnökségéhez intézett levelével együtt közzétette a rimaszombati vagyonelkobzó végzést is.¹⁷⁷

Az 1948. évi kommunista hatalomátvétel a református egyház számára felemás következményekkel járt. Az 1949. október 14-i egyházügyi törvények és az azokat követő kormányrendeletek a református egyházat – a többi egy-

172 *Kalvínske hlasy*, 1947. február 20. 12. Kol'ko má naša cirkev duchovných?

173 *Kalvínske hlasy*, 1948. április 20. 3–4. Odovzdanie reslovakizačných dekrétov v Bídovciach.

174 MNL OL, f. KÜM-TÜK, 43. d., 155/pol-1947. Rimaszombati ref. egyház vagyonának elkobzása.

175 SNA, Úrad predsedníctva Slovenskej národnej rady, k. 22. Zasadnutie Predsedníctva SNR dňa 22. apríla 1946.

176 *Kalvínske hlasy*, 1946. október 1. 2–3. Aj to je možné?

177 *Kalvínske hlasy*, 1947. február 20. 5. Jasná reč úradných listov.

házhoz hasonlóan – állami ellenőrzés alá helyezték, bármilyen egyházi tiszttség, hivatal betöltését a hűségeskü letételéhez és az állami szervek előzetes jóváhagyásához kötötték, az egyház összes vagyonát pedig az állam felügyelete alá helyezték.¹⁷⁸

A megváltozott politikai viszonyok ugyanakkor az egyház élén álló Szervező Bizottság fokozatos térvesztését és a magyar nemzetiségű egyháztagokra nehezedő nyomás megszűnését is eredményezték. A változás egyik első jeleként a református egyház hivatalos lapja, az 1946 óta megjelenő *Kalvinske hlasy* 1949. november 30-án magyar nyelvű mellékletet indított, majd a szlovák lap önálló magyar nyelvű változataként 1951 júliusában útjára indult az egyház *Kálvinista Szemle* című magyar nyelvű hivatalos lapja is.¹⁷⁹

1949 szeptemberében megtartották a választásokat az egyház Alkotmányozó Zsinatába, amelynek 1951. augusztusi pozsonyi alakuló ülésén elfogadták az egyház új alkotmányát, az általános tisztújításig megválasztott Zsinati Elnökségbe pedig Ján Tomašula lelkészi elnök, egyetemes esperes és Vojtech Ozorovský világi elnök mellé magyar alelnököket választottak Varga Imre és Vágó Ede lelkészi, illetve Soós Imre és Csáji Bertalan világi alelnökök személyében. Varga Imre egyben az egyetemes esperes helyettese lett.¹⁸⁰ Mindez egyúttal a Szervező Bizottság uralmának a végét is jelentette.

Az egyház 1952. augusztusi lévai Zsinata határozatot hozott az új egyházmegyei beosztásról és az egyházmegyéik új megnevezéséről. Megszűnt az egyházmegyéik „magyar” és „szlovák” egyházmegyékre való felosztása, „állami kívánságra” ugyanakkor megszüntették az egyházmegyéik történelmi elnevezéseit is, arra hivatkozva, hogy azok „feudális csökevények”. A korábbi kilenc helyett létrehozott hét új egyházmegye – a Pozsonyi, Észak-Nyitrai, Dél-Nyitrai, Besztercebányai, Nyugat-Kassai, Kelet-Kassai és Eperjesi egyházmegye – nevét egyúttal összhangba hozták az új állami közigazgatást reprezentáló kerületek megnevezéseivel.¹⁸¹

178 Pešek, Jan – Barnovský, Michal: Štátna moc a cirkev na Slovensku 1948 – 1953. Veda, Bratislava, 1997, 97–100.

179 Jakab Artilla: *Vergődésben. Magyar kisebbségek „történelmi” egyházai az átalakuló Európában.* Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest, 2009, 151–152.

180 Bratislavská synoda. *Kalvinske hlasy*, 1951. augusztus 31., 3–4.

181 Molnár Imre: A magyar anyanyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában. In Tóth László (szerk.) – Filep Tamás Gusztáv (társszerk.): *A (cseh)szlovákiai ma-*

A református egyházon belüli „nemzeti hatalomváltás” az 1953. szeptember 29-i pozsonyi zsinati ülésen teljesedett ki, amikor Varga Imrét megválasztották a Zsinat lelkeszi elnökévé, egyben az egyház második világháború utáni első püspökévé. Az első püspökhelyettes Juraj Gazdovič, a második püspökhelyettes Vágó Ede, a Zsinat világi elnöke és az egyház egyetemes főgondnoka Csáji Bertalan lett.¹⁸²

gyar művelődés története 1918–1998 I. Ister, Budapest, 1998, 254.; Az új egyházmegyék és határaik. *Kálvinista Szemle*, 1952. 9. sz. 4.

182 *Kálvinista Szemle*, 1953. 10. sz. 5. Emlékezetes és felejthetetlen napok után.

Szlovákiai Református Keresztyén Egyház az 1950–1960-as évek csehszlovákiai egyházpolitikájában¹⁸³

Szarka László

Tanulmányunk a kérdéskör szakirodalma és az 1945–1989 közötti (cseh) szlovákiai, s azon belül a szlovákiai egyházpolitika kormányzati intézményeinek a Szlovák Nemzeti Levéltárban őrzött iratanyagai alapján készült. Az 1949. évi 127. számú egyházi törvény alapján Prágában létrehozott Egyházügyi Hivatal (EH) (Státní úrad pro věci církevní – SÚpVC) Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága mellett működő ideológiai és egyházpolitikai részlegnek, valamint csehszlovák kormány a prágai kulturális minisztériumának alárendelve működött. Ugyanez a törvény határozta meg, hogy a csehszlovák kulturális miniszterhez tartozó pozsonyi Szlovák Egyházügyi Hivatalt (SZEH) (Slovenský úrad pre veci cirkevne v Bratislave – SIÚC) a szlovák megbízotti testület kormány által kijelölt megbízottja vezette. A két hivatal nem egészen hét évig, 1949–1956 között működött. Magyar szempontból kétségkívül jelentős fordulatnak számított, hogy a – centralizált és szigorú ellenőrzésre, az egyházak finanszírozásában pedig számos korlátozó intézkedésekre alapozott – pártállami egyházpolitika másik alapdokumentuma, az 1949. évi 128. számú egyházi törvény és annak végrehajtási rendeletei a Szlovákiai Református Keresztyén Egyházat is az állam által elismert egyházak közé emelték vissza.¹⁸⁴

Mindezt a lakosságcsere és a csehországi deportálások lezárása, a magyarellenes nemzetiségpolitikai intézkedések fokozatos felszámolása, s különösen a csehszlovák állampolgárság újbóli megszerzésének biztosítása tette lehetővé.

183 Jelen fejezet a VEGA 1/0083/20 számú, A Református Keresztyén Egyház Szlovákiában a szocializmus éveiben (1948–1989) című kutatási projekt keretében készült.

184 A két törvény értékeléséről ld. Buza Zsolt – Csoma László: Az 1951 évi pozsonyi zsinat, az egyház újjászervezése. In Somogyi Alfréd (szerk.): *Száz év. A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története az önállósulástól napjainkig*. A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Kulturális és Közművelődési Központja, H. n. 2023. 138–140.

Így azután a szlovákiai reformátusok 1949-től kezdve jogilag, politikailag elvben ugyanolyan elbánásban részesültek, mint a többségi egyházak, amit az egyház vezetése jó taktikai érzékkel, mindig is pozitív fordulatként értékelt.¹⁸⁵

Átmeneti rövid időszak után, az 1950-es évek végén, az 1956-os magyarországi forradalom hatásának továbbterjedésétől tartva, a (cseh)szlovák egyházpolitika visszatért a szovjet blokk többi országához hasonló, keményvonalas, centralizált gyakorlathoz. Újra megerősödött az állampárti irányítás és ellenőrzés szerepe, miközben Csehszlovákiában az 1950-es években továbbra is erős volt az egyházüldözés, kivált a katolikus és a görög katolikus egyház tekintetében. 1956-tól a csehszlovák kulturális minisztériumban, s az ennek alárendelt szlovákiai oktatási és kulturális megbízotti hivatalban egyházpolitikai osztályokat hoztak létre, amelyek a gyenge láncszemnek bizonyult és emiatt 1957 elejére felszámolt egyházügyi hivataloktól átvették a tényleges tervező, ellenőrző és irányító feladatokat.¹⁸⁶

A szlovákiai egyházak közigazgatási, gazdasági, ideológiai felügyeletét a föderalizált csehszlovák pártállam 1969–1989 közötti két évtizedében a Szlovák Kulturális Minisztérium egyházpolitikai főosztálya látta el. Tanulmányunkban az ötvenes és hatvanas évek egyházpolitikai intézményrendszerének a pozsonyi Szlovákiai Nemzeti Levéltárban őrzött iratanyagából az egyházpolitikai alapelveket, a dél-szlovákiai járási és kerületi nemzeti bizottságokon működő egyházi titkárok jelentéseit tartalmazó, valamint a református egyházra vonatkozó anyagokat használtuk.¹⁸⁷

Az 1945 tavaszán, a tengelyhatalmak vereségét követően a győztes nagyhatalmak támogatásával, valamint a londoni csehszlovák emigráns kormány eredményes tevékenysége alapján a Moszkván keresztül hazatérő Beneš köztársasági elnök és az általa kinevezett koalíciós kormány vezetésével újra helyreállt a Csehszlovák Köztársaság. Jóllehet az 1945. április 4-én megalakult Fierlinger-kormány kassai programjában igen radikális politikai, társadalmi,

185 Ezt a jelenséget a református egyházzal foglalkozó szlovák és szlovákiai magyar irodalom jórészt egymástól eltérően vagy legalábbis eltérő hangsúlyokkal kezeli.

186 A szlovákiai egyházpolitika közigazgatási háttéréről ld. Pešek, Jan – Barnovský, Michal: *Pod kuratelou moci. Cirvi na Slovensku v rokoch 1953–1970*. VEDA, Bratislava 1999.

187 Slovenský národný archív (SNA), fond Slovenský úrad pre veci cirkevné (SIÚ-VC) (1926) 1949–1956 (1958), illetve SNA, f. Sekretariát pre veci cirkevné Ministerstva kultúry (MK SVC) 1963–1989.

gazdasági és nemzetiségi változások mellett kötelezte el magát, az 1948. februári kommunista hatalomátvételig tartó koalíciós korszakban igyekeztek a vallásszabadság látszatát fenntartani. Ugyanakkor tény, hogy kezdettől fogva jelentős különbségek maradtak fenn, illetve alakultak ki a cseh országrészekben és Szlovákiában érvényes egyházi jogi szabályozás közt. Így például a köztársasági elnök 1945. október 27-i 116. számú dekrétuma a csehországi lelkészek minimális jövedelmét évi 9 000-ról 15 900 koronára emelte, míg Szlovákiában nem történt hasonló korrekció. Ez jelentős fizetésbeli különbségeket okozott a két országrészben szolgáló papok, lelkészek között. Csak 1946. július 18-án lépett életbe a 167. sz. törvény, amely az említett elnöki dekrétum hatályát visszamenőleg, 1946 elejétől a szlovákiai egyházakra is kiterjesztette. Ezzel együtt 1945–1948 között a szlovákiai katolikus, református és a görög katolikus egyházak működését és korábban megszerzett jogait a Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) rendeletei és a szlovák megbízotti testület tagjainak intézkedései gyakran súlyosan korlátozták. S minthogy ez a hároméves időszak az 1944. évi szlovák felkelés során létrehozott SZNT rendeleteivel vette kezdetét, ezek módosítására, országos novellizációjára csak két évvel később került sor. Így például a testület által 1944 őszén elfogadott 1944. évi 5. sz. oktatásügyi rendeletet elrendelte a szlovákiai oktatás államosítását, megfosztva ezzel az egyházakat saját oktatási és szociális intézményeiktől; a tanítók, tanárok, gondozók, iskolai alkalmazottak pedig állami alkalmazottakká váltak. Ráadásul azzal, hogy az 1944. évi 6. számú SZNT-rendelet megszüntette az 1938. október 6. után létrehozott magyar és német iskolákat, és megtiltotta az ezt követően bevezetett magyar és német nyelvű istentiszteleteket, mintegy megelőlegezte az 1945–1947. évi teljes tiltások politikáját.¹⁸⁸

Ennek megfelelően a szlovák oktatási és közművelődési megbízotti hivatal és a Szlovák Nemzeti Tanács 1945 nyarán két egyértelműen magyarelles rendelettel tette lehetetlenné a magyar vallási életet Szlovákiában. Előbb, 1945 június 4-én a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke, Jozef Lettrich által aláírt rendelet tiltotta meg, hogy a csehszlovák állampolgársággal nem rendelkező német és magyar papok állami jövedelemben, nyugdíjban vagy segélyben részesüljenek. Július 31-én pedig az 1945. évi 99. számú SZNT-rendelettel

188 Petranský, Ivan: Egyházpolitika Szlovákiában 1945–1948 között. In Balogh, Margit (ed.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. / Konfesie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945.* Kossuth Kiadó, Budapest, 2008, 29–38.

végérvényesen kizárta az állami támogatásból a szlovákiai német és magyar nemzetiségi papokat, lelkészeket.¹⁸⁹

Ugyanakkor a vallási-felekezeti jogok és a magyar egyházak, papok, lelkészek működésének feltételei is egyre inkább alárendelődtek a kassai kormányprogramban megfogalmazott nemzetállami homogenizációs céloknak. Ez a németek mellett a magyar hívők egyházi közösségeit is súlyosan érintette. Különösen igaz volt ez a két világháború közt végig, és az 1945. évi határváltozásokat követően ismét magyar többségű református egyház esetében. Tény, hogy az első bécsi döntés határváltozásait követően, a szlovák állam fennállása idején, átmenetileg a keleti szlovák református közösségek alkották a maradék közösség többségét, amikor is az 1939. május 30-án a Szlovák Kálvinisták Szövetsége által megalapított Szlovák Református Egyház vezetését a Tiso-féle Szlovákia idején az ún. Szervező Bizottságra bízták.¹⁹⁰

Ez a bizottság 1945 után is folytatta munkáját. A vezetői tisztséget továbbra is Ján Tomašula kassai lelkész töltötte be.¹⁹¹ A Szervező Bizottság 1946 áprilisában testületileg támogatta a szlovákiai magyarság felszámolását. Úgy látták, hogy a lakosságcsere végrehajtásával és a reszlovakizációval a magyar kisebbség megszűnik létezni. Ugyanakkor azt szorgalmazták, hogy a magyarok lakosságcsereére való kijelölésénél ne a vallási hovatartozásból induljanak ki, mondván, hogy a református magyarok körében is sokan voltak a szlovák származásúak, akik a reszlovakizációval visszatérhetnek eredeti szlovák nemzetiségükhöz.¹⁹²

189 Šutaj, Štefan: Problémy vo vzťahu Československéjho štátu a protestantských cirkví po roku 1945. (menšinová politika a cirkvi). In *Annales Historici Prešovensis, Anno 2005*. Universum, Prešov, 2005, 226.

190 Somogyi Alfréd: A Szervező Bizottság időszaka, In *Somogyi: Száz év, i. m.* 118–124.

191 A Szervező Bizottságot lelkészi elnökként, illetve világi főtisztviselőként még 1951 augusztusában, a pozsonyi alkotmányozó zsinati ülésen is Ján Tomašula és Vojtech Ozorovský képviselte. A Zsinati Elnökség pedig Tomašulát lelkészi elnökké, Vojtech Ozorovskýt pedig világi elnökké választotta. Somogyi Alfréd: A Szervező Bizottság időszaka, In *Somogyi: Száz év, i. m.* 135; Buza Zsolt: *A (Cseh) szlovákiai Református Keresztyén Egyház története 1945 és 1989 között*. Disszertációs munka, Selye János Egyetem, Komárom, 2013, 114–115.

192 Popély Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006, 91.

Mindenesetre a csehszlovák hatóságok igyekeztek a lakosságcsere keretében minden magyar katolikus, református és evangélikus lelkészt áttelepíteni Magyarországra. Somogyi Alfréd a csehszlovák hatóságok által áttelepítésre kijelöltek névjegyzéke alapján az alábbi a következtetésre jutott: „Összesen 275 magyar papot és lelkészt (126 római katolikus, 93 reformátust, 17 evangélikust, 1 baptistát és 38 meg nem jelölt felekezetű egyházi embert) kívánt kitelepíteni a csehszlovák államhatalom.”¹⁹³ Az 1945. január 20-i magyar fegyverszüneti egyezmény alapján Csehszlovákiához visszakerült magyar többségű területeken összesen 195 református lelkészt tartottak nyilván. Közülük 1945-ben 23 fő vallotta magát szlovák nemzetiségűnek, akik közül többen is magyar nemzetiségüket váltották fel szlovákra. Az 1946. évi reszlovakizációs rendelet hatására – amely elvben lehetőséget adott a helyben maradásra és a csehszlovák állampolgárság megszerzésére – a 172 magyar nemzetiségű lelkész 47 százaléka, 80 fő reszlovakizált.¹⁹⁴ A teljes lelkészi karra kiterjedő kitelepítési elképzelések jórészt emiatt szerencsére nem valósultak meg, de a fenyegető létbizonytalanság, népbírószági meghurcolások miatt olyanok is akadtak, akik „megszöktek hivatali helyükről és Magyarországra költöztek”.¹⁹⁵ Mint a fentiekből is egyértelműen látható, a magyar nyelvű vallásgyakorlás, s azon belül a magyar nyelven működő református egyház felszámolása 1945–1947 között fontos szlovák egyházpolitikai célnak számított.

A Szervező Bizottság az általuk átmenetileg vegyes nyelvűnek tartott hat egyházmegye élére éppúgy ideiglenes adminisztrátorokat nevezett ki, mind a három kelet-szlovákiai egyházmegyében. Ezzel együtt mindenütt szlovák nyelvű ügyintéztést vezettek be. Rövid ideig még engedélyezték a magyar nyelvű istentiszteleteket, de a magyar gyülekezetekben is elrendelték a „szlovák államnyelvet” beszélő lelkészek beiktatását, illetve kötelezővé tették a szlovák nyelvvizsgát a magyar lelkészek számára.

A magyarországi áttelepítés által nem érintett lelkészeket ezen felül is megpróbálták politikailag, gazdaságilag ellehetetleníteni. Buza Zsolt és Simon Attila kutatásai szerint a református lelkészeknek hozzávetőleg 20–30 százaléka ellen emeltek vádat. Többségüket népbírószág elé állították, mégpedig

193 Somogyi Alfréd: A Szervező Bizottság korszaka. In Somogyi Alfréd (felelős szerk.): *Száz év. i. m.* 130.

194 Šutaj: *Problémy*, i. m. 233.

195 Buza: *A Szlovákiai Református*, i. m. 117–118.

többnyire a magyar politikai pártokban való részvétellel, illetve a bécsi döntés után létrehozott magyar közigazgatás támogatásával vádolva.¹⁹⁶ Itt most azt kell rögzítenünk, hogy miközben a „népi demokratikus” Harmadik Köztársaság egyházpolitikája igyekezett konszolidálni az egyházak helyzetét, a magyar többségű Szlovákiai Magyar Református Keresztyén Egyházat az ország szláv nemzetállami átalakítása jegyében megpróbálta részben magyartalanítani, részben pedig a magyar papok és hívők elüldözésével minél gyorsabban felszámolni. Jellemző adat, hogy 1946. szeptember 25-én a rimaszombati Járási Nemzeti Bizottság elkobozta a járási székhely református egyházának vagyonát, mégpedig azzal az indoklással, hogy a református egyházat „olyan társaságnak kell tekinteni, amely fasiszta célokat szolgált.”¹⁹⁷

Egészen más okok miatt a kelet-szlovákiai ruszinok többségét befogadó görög katolikus egyházzal szemben hasonló célokat tűztek ki. Az ország szovjet külpolitikai orientációját követve, Prágában és Pozsonyban is arra törekedtek, hogy a Szovjetunió részét alkotó Nyugat-Ukrajnában folytatott szovjet nyomásnak megfelelően a ruszin nemzetiség görög katolikus identitását és a nyugati katolicizmus részét alkotó egyházi különyszerződését felszámolják, s helyette a nyugati ukránokat, ruszinokat a görögkeleti egyház, azaz a moszkvai pátriárka fennhatósága alá kényszerítsék.¹⁹⁸

Az 1948. februári kommunista hatalomátvételt követően a csehszlovákiai pártállami ideológiai célok közt kiemelt szerepet játszott az egyházak társadalmi-gazdasági és világnézeti pozícióinak, hatásának korlátozása, háttérbe szorítása. Amint azt a kommunista pártállam egyházpolitikájának kialakulását vizsgáló elemzések már kimutatták, az egyházi intézmények, iskolák, szerzetesrendek, társaságok elleni irányuló politikai gyakorlat megpróbálta a felekezetek működését a lehető legszűkebb keretek közé szorítani. Ugyanakkor fenntartva a vallásszabadság látszatát, igyekeztek az állam által elismert egyházak mozgásterét, társadalmi hatását minden rendelkezésre álló eszköz-

196 Uo. 116; Simon Attila: A népbírószágtól az állambiztonsági szolgálatokig. Adalékok Varga Imre református püspök életpályájának a megítéléséhez. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2022, 4. sz. 61–76.

197 Popély: A (cseh)szlovákiai magyarság, i. m. 109.

198 Borza, Peter: Proces likvidácie Gréckokatolíckej cirkvi v Československu. In Fiamová, Martina – Jakubčík, Pavol (red.): *Prenasledovanie cirkvi v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*. Ústav pamäti národa, Bratislava 2010, 404–418.

zel a pártállam ellenőrzése és befolyása alá vonni.¹⁹⁹ Ez a konfrontatív fellépés természetesen a legnagyobb egyházat, a római katolikusokat tekintette elsődleges célpontnak és a náluk jóval kisebb evangélikus és Cseh Testvér Egyházat némileg kevésbé érintette.²⁰⁰

Az egyházi törvények értékelése és hatása

A pártállam egyházpolitikai voluntarizmusa érvényesült az 1949. évi 217. és 218. számú egyházi törvényeknek az egyházakkal való előzetes egyeztetés és egyetértés nélküli parlamenti elfogadtatásában, valamint a végrehajtási rendeletek megalkotásában. A rendkívül széles ellenőrzési határkörökkel létrehozott prágai EH, illetve a pozsonyi SZEH a járási és kerületi nemzeti bizottságok egyházügyi referenseinek kötelező, rendszeres, általában havonkénti jelentései alapján ellenőrizte az egyházközségek, lelkészek működését, akiknek minden lépéséről előzetes kérelmet és utólagos beszámólót kellett benyújtaniuk. A törvény meghatározta az egyházi személyek országosan egységes bértábláját, és biztosította fizetésüket. A másik törvény pedig az egyházak vagyoni helyzetét, költségvetését szabályozta.²⁰¹ A törvények tehát részben konszolidálták a háború vége óta tartó átmeneti állapotokat, ugyanakkor szinte teljes egészében szisztematikus állampárti, közigazgatási és persze rendőrségi ellenőrzés alá vonták az egyházak működését. Az a tény, hogy minden lelkész- és püspökválasztást állami hozzájárulásnak kellett megelőznie, és tevékenységüket csak az állami hűségeskü letétele után kezdhették meg, jól jelzi az egyházi autonómiák felszámolásának mélységét.²⁰²

199 Letz, Robert: Az állami egyházpolitika Szlovákiában 1948–1989 között. In Balogh: *Felekezetek, egyházpolitika, i. m.* 113–130.

200 Petránky: *Egyházpolitika, i. m.* 24–27.

201 SNA, f. IÚC, kr. 3; Buza – Csoma: Az 1951. évi pozsonyi zsinat, i. m. 132–133.

202 A Zsinati Tanács tagjainak, illetve magának Varga Imre püspöknek az 1953. évi megválasztását az egyházi hivataloknak, illetve a CSKP KB ideológiai osztályának előzetesen jóvá kellett hagynia. SNA, f. SIÚC, kr. 9. A későbbiekben találunk arra is példát, hogy a folyamatok egyeztetések miatt a Zsinati Tanács tagjainak választásához a SZEH előzetes hozzájárulását jórészt formalitásnak tekintették. Erről ld. Šabo, Martin: Systém vzťahov medzi štátom a cirkvami v Československu pred prijatím zákona č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkvi a náboženských spoločností štátom a po jeho prijatí. In Fiamová: *Prenasledovanie cirkvi, i. m.*

Paradox módon az ország nagy egyházainak ellenállását, nemtetszését kiváltó két törvénynek a parlamenti elfogadásakor – az állampárt és a kormányzati szervek minden erőfeszítése ellenére – a prágai Nemzetgyűlés ülésén a két legnagyobb felekezet, a katolikus és az evangélikus egyház püspökei tüntetőleg távolmaradtak. Ugyanakkor a református egyházat vezető, ekkor még mindig többségében szlovák tagokból álló, Szervező Bizottság képviselőiként dr. Štefan Turnský, a Szervező Bizottság lelkészi tagja, valamint dr. Kovács Károly, pozsonyi presbiter – akikről a korabeli kommunista sajtó tévesen mint a szlovák evangélikus egyház hivatalos delegációjáról tudósított – jelen voltak a törvény elfogadásakor. Az egyházak gazdasági helyzetét szabályozó 128. sz. törvényt pedig a református egyház nevében kézjegyükkel is ellátták. Mindebből jó látható a pártállami egyházpolitika törvényes alapokra helyezésének és a református egyház viszonyának a fonáksága: „A református egyház vezetése pozitívan értékelte a törvény létrejöttét, annak ellenére, hogy maga is tisztában volt vele, hogy ezután az állam fokozott gondnoksága alá vonja az egyházakat.”²⁰³ Ján Pešek szlovák egyháztörténész ezt a furcsa helyzetet azzal magyarázta, hogy ennek „a rendkívül nehéz helyzetben lévő egyháznak a vezetői szintén kifogásolták ugyan a törvények bizonyos rendelkezéseit, ám megnyugvást jelentett számukra, hogy egyházuk lényegében egyenrangúvá vált a többi egyházzal. Ez a megnyugvás erősebb volt annál az egyet nem értésnél, amit a törvények azon részeivel szemben éreztek, amelyek az ő egyházukat is sújtották és korlátozták.”²⁰⁴

Tény, hogy a csehszlovák állampártnak és a kormányzati apparátusnak sikerült az 1949-es egyházi törvényekkel és a végrehajtási rendeletekkel mind a katolikus, mind pedig a protestáns egyházakat teljes egészében hatalmi ellenőrzés alá vonni. Mozgásterük, szabad döntési lehetőségeik erősen beszűkültek, ami különösen a kisebb egyházak esetében erősen korlátozta védekezési képességeiket. Ez igaz volt az iskolai hitoktatás megszervezésében, az egyházi sajtó és a rendszeres lelkészi értekezletek témaköreinek kiválasztásában, s ebből adódóan a lelkészek, a püspökök és a hívők kapcsolatának alakításában is.

Mindez együtt járt azzal, hogy az 1950-es évek elején a csehszlovák egyházpolitikának sikerült az egyházak vezetésében jelentős személyi változásokat is kieszközölnie. A református egyház esetében a „személyi átalakítás”

205–220.

203 Buza – Csoma:1951. évi pozsonyi zsinat, i. m. 140.

204 Pešek: A protestáns egyházak,, i. m. 170.

végző soron azt eredményezte, hogy az ismét 95 százalékban magyar hívők-ből álló egyház élén a korábban kinevezett szlovák vezetést magyar egyházi és világi jelöltekkel váltották fel. Amint a püspökválasztás előzményeit tárgyalva Buza Zsolt rámutatott, mind a prágai EH, mind pedig a pozsonyi SZEH vezetői felismerték az új püspök megválasztásának fontosságát. A nagy többség által támogatott jelölt, Varga Imre a Zsinati Tanácsban képviselt álláspontjával bizonyította, hogy pragmatikus helyzetértékeléseivel képes volt áthidalni a pártállami ideológiai elvárások és az egyház működésében mérvadó vallási célok közt feszülő súlyos ellentéteket, miközben nyilatkozataiban, körleveleiben, mindig is hangsúlyozta pozitív véleményét az 1945–1948 között megszüntetésre ítélt református egyházzal szembeni egyházpolitikai fordulatról.²⁰⁵

Varga Imre püspöki tevékenységének kezdetei az 1950-es években

Mint arra már fentebb utaltunk, az 1949. évi egyházi törvények elfogadása után az egyházi hivatalok, a járási és kerületi egyházi referensek ellenőrző szerepe megerősödött, ami a gyakorlatban az állandósult megfigyelések és feljelentések gyakorlatát jelentette. A kommunista pártállam az 1950-es évek első felében teljes egészében uralta az egyházpolitikai vitákat, s így elérkezettnek látta az időt arra, hogy megpróbálkozzon az egyházak korábban jelentős társadalmi szerepének minél nagyobb mértékben való korlátozásával és leépítésével. Ennek jegyében erőltették és felgyorsították az egyházi oktatás

205 Ezzel együtt alighanem leegyszerűsítő Pešek alábbi diagnózisa: „A korabeli források azt mutatják, hogy a Szlovákiai Református Keresztyén Egyházban a szlovák vezetés garantálta az egyház rendszer iránti elköteleződését, s nem kellett a korszakra jellemző egyházi kirakatperek eszközához nyúlni. Így azután, amikor 1952-ben az addigi szlovák presbitereket lemondásra kényszerítették, a helyükre lépett magyar nemzetiségű lelkészek és gondnokok számára is adott volt a feladat, hogy az állami elvárásoknak minél nagyobb mértékben eleget tegyenek. Így például az 1951 áprilisában elfogadott egyházi alkotmány alapján 1953 új egyházmegyei beosztást fogadtak el: a korábbi történeti régiók-megyék nevét elhagyva az újonnan létrehozott egyházmegyei határai egybeestek az államigazgatási határokkal. Ettől kezdve 7 egyházmegye létezett, ami a korábbi hat magyar és három szlovák egyházmegye helyett nemzetiségi szempontból vegyes egyházi közigazgatás kialakulását eredményezte.“ Uo. 171.

teljes körű államosítását. 1952–1953 folyamán államosították és állami levéltárakba gyűjtötték össze az 1895 előtti egyházi anyakönyveket. Ugyanakkor az SZEH vezetői belátták, hogy a kezdettől fogva provizórikus jelleggel működő Szervező Bizottság vezető szerepe tovább nem volt fenntartható. Az 1951 áprilisában elfogadott református egyházi alkotmány alapján 1952-ben lemondásra kényszerítették az addigi szlovák vezetőket. 1953 nyarán pedig a kilenc egyházmegyét átalakították, és az államigazgatási határoknak megfelelően hét egyházmegyét hoztak létre.

Az 1952. évi lévai zsinati tanács után a Református Egyház Zsinati elnökségének a SZEH által előzetesen jóváhagyott névsorából fokozatosan kiszorultak a Szervező Bizottság szlovák vezetői, illetve az őket helyettesítő szlovák nemzetiségű lelkészek és világi vezetők. Így azután nem volt váratlan, hogy az 1953. szeptember 29-i pozsonyi zsinati ülésen új, legfelső egyházi vezetés jött létre: Varga Imrét választották a Zsinat lelkészi elnökévé, a szlovák reformátusokat pedig Juraj Gazdovič képviselte a Zsinat lelkészi alelnökeként. Miután az egyházi alkotmány alapján visszaállították a püspöki tisztséget, a pozsonyi választással Varga Imre lett a csehszlovák kommunista pártállami korszak első református püspöke.²⁰⁶ Megválasztását részben korábbi érdemei, az egyházon belüli elfogadottsága, részben pedig a többi püspökjelölt háttérbe szorítása és „a népi demokratikus értékek” támogatása segítette elő. Egyetérthetünk Buza Zsoltnak a püspöki pályát bemutató tanulmányában kifejtett értékeléssel: „Nagyobb erénynek bizonyult a kommunisták szemében az ideológiai lojalitás, mint a nemzeti elköteleződés.”²⁰⁷

A SZEH vezetése az újonnan megválasztott püspököt kezdettől fogva megbízható, a népi demokrácia építése mellett elkötelezett egyházi vezetőnek tekintette. A Zsinati Elnökség körleveleiben, határozataiban nagyon gyorsan ráértett a pártállami adminisztráció és a lojalitásszólamok fontosságára. Ezzel az öt ellenőrző kormányzati, állampárti vezetéssel képes volt elhithetni,

206 Varga Imre püspök (1905-1980) 1953-tól 27 éven át töltötte be a református egyház püspöki tisztségét, miután 1960-ban és 1972-ben is tíz-tíz évre újraválasztották őt. 1960 novemberében a csehszlovákiai protestáns egyházak ökumenikus tanácsának nagygyűlésén őt választották a testület elnökévé. Emellett a Református Világszövetségnek két cikluson át volt az alelnöke, s aktívan részt vett a Keresztyén Egyházak Európai Konferenciája Végrehajtó Bizottságának és a Keresztyén Békekonferencia Folytatólagos Bizottságának munkájában.

207 Buza: Varga Imre püspöksége. In Somogyi: Száz év, i. m. 144.

hogyan az általa vezetett egyházban nem tűr semmilyen állam- és rendszerellenes fellépést, mert számára az egyház lelki szolgálata mellett a társadalmi béke és haladás értékeinek megőrzése az elsődleges.

Amikor például a szövetkezetesítési hullám elérte a református egyház tulajdonában lévő földterületeket is, a zsinati vezetés igyekezett a SZEH vezetésének támogatását kérni abban, hogy a lelkészek állami javadalmozását csökkentő egyházi bevételek forrásaként ezeket a rendszerint kis terjedelmű mezőgazdasági földeket a frissen alakuló szövetkezetek – megfelelő bérleti díjakkal ellentételezve – vegyék művelés alá. Azaz Varga Imre püspök legtöbbször megpróbálta elkerülni a konfrontációt a Hivatallal, nem szervezett tiltakozásokat, nem intézett panaszokat a felsőbb állami szervekhez, hanem kereste a mindenki számára elfogadható közbülső megoldásokat.²⁰⁸

Hasonlóképpen hajlott a püspöki körlevelek tartalmát előzetesen szlovák nyelven beküldött kérvényeit értékelő hivatalos észrevételek „hasznosítására”, tudomásul vételére. A tavaszi mezőgazdasági munkák megkezdésekor az egyházi hivatal által sokallott bibliai idézetek terjedelmét csökkentette, a népi demokrácia építéséhez való hozzájárulás jelentőségét pedig még jobban ki-domborította.²⁰⁹ Fontosnak tartotta a nemzetközi egyházi kapcsolatokat, különösen a keresztyén egyházi békemozgalom európai és csehszlovákiai, szlovákiai rendezvényeit. Zsinati tanácsi beszédeiben szívesen és részletesen elemezte a második világháború utáni, hidegháborús világpolitika potenciális regionális és fegyveres konfliktusait.

Amint az a fentiekből kiderülhetett, s ahogy azt a bevezetőben is jeleztük, Csehszlovákiában a Sztálin és Gottwald halála után az 1953-as év nem hozott érdemi változásokat az egyházak szigorú állami ellenőrzésében, s az egyházi autonómia mellett kiálló aktivisták üldöztetésében. Főleg a katolikus papokkal szemben tovább folytatódtak. Tény ugyanakkor, hogy miután a prágai Állami Egyházügyi Hivatal, illetve a SZEH elnöke kikerültek a kormányból, illetve a szlovákiai Megbízotti Testületből, a két intézmény szerepe részben leértékelődött és a tényleges döntési jogköröket egyre inkább a CSKP KB, illetve a kulturális minisztérium és megbízotti hivatal egyházi részlegei gyakorolták. Ugyanakkor az egyházpolitika fő iránya és személyi háttere is változatlan maradt. S minthogy a magyarországi forradalom csehszlovákiai hatását, visszhangját is kezelni tudta az állampárt, a gottwaldi sztálinista rezsim

208 SNA, f. SIÚC, SNA, kr. 4.

209 Uo.

folytonosságát még egy ideig semmilyen szervezett belső ellenállás nem fenyegette. Az állampárti rendszeren belül részben feleslegesnek bizonyult két egyházügyi hivatalt 1956-ban kormányrendeletekkel megszüntették. Hatáskörüket az oktatási minisztériumban, illetve a szlovákiai oktatási megbízotti hivatalban létrehozott egyházügyi főosztályok vették át.

Az 1956-os forradalom hatásának kezelése

A belpolitikai és nemzetközi viszonyokat árgus szemmel nyomon követő pártállami egyházpolitikai tényezők ideológiaérzékeny magatartásában akár komoly zavarokat okozhatott volna a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusán elfogadott határozatainak a hatása. Tény, hogy a kongresszus visszhangja Csehszlovákiában eleve jóval visszafogottabban érvényesült, mint Lengyelországban vagy Magyarországon. Ugyanakkor az 1956-os magyarországi forradalom eseményeit a korabeli szlovákiai magyar közvélemény kezdettől fogva naprakészen nyomon követte a családi, rokoni kapcsolatokon, a budapesti rádió tudósításain, illetve az abban az évben már korlátozottan megnyílt utazási lehetőségeknek köszönhetően személyes tapasztalatok alapján is.

Éppen ezért különösen fontos lehetett, miként reagál a Zsinati Elnökség a magyarországi forradalomra. Az 1956. november 1-jei rimaszombati tanácskozásnak gyakorlatilag egyetlen napirendi pontjaként nyilatkozatot fogadtak el a forradalom kapcsán. Ennek szövege – a záró rész két rövid bekezdésének kivételével egyfajta politikai hűségnyilatkozatot jelentett. A Varga Imre püspök, Vágó Ede és Juraj Gazdovič püspökhelyettesek, Csáji Bertalan főgondnok és Kuczy Lajos főgondnokhelyettes által egyhangúlag megszavazott elnökségi nyilatkozat abból indult ki, hogy a protestáns egyházak történelmében sokszor fordultak elő üldöztetések és elnyomó törekvések. Ez szerintük érvényes volt a „kisebbségi egyházként” működő szlovákiai Református Keresztény Egyházra is, amely az 1948. évi fordulatig megtűrt egyháznak számított. Ez a helyzet azt követően változott meg, hogy „a februári fordulat a dolgozó népet juttatta halomra”. A csehszlovák állampolgárság visszaadása után az 1949. évi egyházi törvényeknek köszönhetően „egyházunk teljes egyenjogúságot nyert”, ami lehetővé tette, hogy „a szlovákiai reformátusoknak az egyházi alkotmány elfogadásával sikerült magukat megszervezniük, és a

kormányzat egyházhoz való viszonya azóta is korrekt módon fejlődik.”

A nyilatkozat külön kiemelte a csehszlovákiai egyházak közti ökumenikus együttműködésbe, valamint az ország építésébe való bekapcsolódás lehetővé tételét. Mindezek alapján az egyházat negatívan érintő rendezetlen nemzetiségi viszonyok – „az evangéliumi gondolat jegyében” – szintén megoldásra találtak, ami hozzájárult a magyar és szlovák református hívők közt kialakuló szoros baráti kötelékek és együttműködési formák kialakulásához.

A Zsinati Tanács rimaszombati nyilatkozata megrendülésének adott hangot, „a szomszédos és baráti Magyarországon” történt tragikus események kapcsán: „Egyházunk, amely a béke és szeretet evangéliumát hirdeti, minden erőszakot elítél. Imádkozunk azért, hogy megszűnjenek a gyilkosságok Magyarországon, bízunk benne, hogy Magyarország dolgozó népe megtalálja azt a gondjai megoldására alkalmas módot, amely biztosítja az egész nemzet jólétét, s amely nemcsak Csehszlovákiával, hanem a világ valamennyi békeszerető nemzetével lehetővé teszi a testvéri együttélést.”²¹⁰

A Zsinati Tanács rimaszombati jegyzőkönyvében rögzített nyilatkozat nyilván fontos iránymutatást jelentett az egyházmegyék aktuális lelkészértekezleteinek előkészítése szempontjából is. A tragikus magyarországi eseményeknek a politikai hatalom számára elfogadható értékelésében az egyházaknak fontos szerep jutott. Ezt jelzi az 1956. novemberi–decemberi lelkészértekezletre készülő esperesi beszámoló szlovák és – az egész iratanyagban fölöttébb ritka – magyar nyelvű „kiegészítő” dokumentuma, amely az 1956-os szuezi válság és a magyarországi forradalom eseményei kapcsán kidolgozott állásfoglalást tartalmazza.²¹¹

S minthogy Varga Imre püspök történeti emlékezetében többször is megjelenik a Bethlen Gábor-i attitűd dicsérete, érdemes ennek a „kiegészítésnek” a rövid szövegét ebből a szempontból is megismerni és értelmezni: „Az esperesi beszámoló vázlatának elkészítése óta az egész világ közvéleményének s így a mi egyházunknak a figyelme is azon eseményekre terelődött, melyek egy harmadik, az eddigieknél is borzalmasabb világháború csiráját hordják magukban. A modern technika olyan fegyvereket gyárt, melyek az egész emberiséget a pusztulásba vihetik. Mélyen megrendülve értesülünk azokról a tragikus eseményekről, melyek-

210 SNA, f. SVC MK, kr. 39.

211 Dodatok k osnove zprávy seniorov na jesennej porade duchovních – Kiegészítés az esperesi beszámoló vázlatához, a lelkészértekezletre. SNA, f. SIÚC, SNA, kr. 42.

re a szomszédos baráti Magyarországon, valamint a Szuеzi-csatorna övezetében került sor, s amelyek annyi emberéletet követelnek és vagyoni kárt okoztak. A béke és szeretet evangéliumát hirdető egyház elítél minden erőszakot. Imádkozunk azért, hogy megszűnjék a gyilkolás Magyarországon és a Közel-Keleten egyaránt, és hogy ezek a nemzetek problémáiknak és létezésüknek a megoldását megtalálják úgy, hogy biztosítva legyen a világ összes békeszerető nemzetének békés együttélése. Hívó népünk a múltban megmutatta, hogy a boldogabb jövő építésénél számíthatunk rá. Most az új ötéves terv küszöbén ígérjük meg, hogy ki-ki a maga munkahelyén példaadóan teljesíti majd kötelességét, s ez lesz a legszebb hozzájárulásunk a világbékéhez.”²¹²

Jól látható, hogy a hangsúlyt a világbékét veszélyeztető lokális konfliktusok kezelése kapta, amivel a magyarországi forradalom iránti nemzeti és politikai szolidaritás kérdését sikerült háttérbe szorítani, verbálisan semlegesíteni. Mindenesetre fontos jelezni, hogy az 1956-os magyar forradalmat a csehszlovák egyházpolitikai irányítói komoly ideológiai veszélyhelyzetként értelmezték. Amint azt már fentebb jeleztük, a pártállami egyházpolitika az egész keleti blokkban emiatt igyekezett visszatérni a keménykezdű, centralizált politikai gyakorlathoz.

Varga Imre püspök vezetésével a Zsinati Tanácsnak – a világpolitikai változások kontextusában helyezve – sikerült úgy értelmeznie az 1956-os magyar forradalom reménykeltő, majd tragikus eseményeit, hogy a csehszlovák pártállami egyházpolitikai tényezőket megnyugtatta, jelezve, hogy nem a forradalom iránti magyar nemzeti szolidaritás, hanem a magyarországi békés állapotok helyreállítása jelentheti a kibontakozás reális alternatíváját. Ez tovább erősítette a püspök politikai renoméját, s ezzel együtt a politikai vezetés az 1950-es évek végén is biztosította számára a viszonylagos mozgásszabadságot.

A CSKP KB Politikai Bizottságának 1957. május 21-i határozata az egyházakkal szemben olyan gazdasági-pénzügyi politika bevezetését szorgalmazta, amely fokozatosan csökkenteni akarta az egyházi költségekre fordított állami hozzájárulást. Emellett intézkedéseket fogadtak el az egyházi élet ellenőrzésének hatékonyabbá tétele és jobb álcázása érdekében. Ennek megfelelően a prágai kormány 1958. június 27-ei 560 sz. határozatában erőteljes változásokat eszközölt a kerületi és járási nemzeti bizottságok keretei közt működő egyházpolitikai apparátus szervezeti felépítésében. Megszüntette a kerületi szintű egyházügyi főosztályokat, s a kerületben működő egyházak

ügyeit az oktatási és kulturális főosztályok vették át, ahol külön egyházügyi részleget hoztak létre. Emellett igyekeztek a kulturális miniszter, Szlovákiában pedig a kulturális és oktatási megbízottak hatáskörébe vonni az egyházpolitika valamennyi alapvető kérdését. Megkülönböztették a járásokat aszerint, hogy az ott élők mennyire voltak vallásosak. Ennek az volt az értelme, hogy „a vallásos járásokban nem bízták meg az egyházügyi titkárokat egyéb ügyekkel“. Ez Szlovákiában főként a hagyományosan katolikus többségű nyugat- és közép-szlovákiai kerületre, illetve evangélikus többségű járásokra vonatkozott.²¹³

Összességében mindez azzal járt, hogy az 1950-es évek végére – az 1956-ban pár hónapig megfigyelhető átmeneti enyhülés után – újra megerősödött az egyházak állami felügyelete. Ez különösen a katolikus gyülekezetek esetében együtt járt a *Pacem in terris* békemozgalomban való részvételt elutasító papok és a politikai lojalitási nyilatkozatokat elutasító evangélikus lelkészek állandó megfigyeltetésével, a korábban már meghurcolt katolikus és evangélikus papok kapcsolatainak ellenőrzésével, újabb perek kezdeményezésével. Tény ugyanakkor, hogy a magyarországi forradalomban kirobbant fegyveres harcokat a szuezi válsággal együtt a világbékét veszélyeztető eseményként értékelve, Varga Imre püspöknek sikerült visszafogott és lojális hangnemű nyilatkozataival kikerülni azokat a buktatókat, amelyek az 56-os forradalom szlovákiai magyar recepcióját élesen figyelő szlovák hatóságok minden bizonnyal felhasználták volna a református egyház és gyülekezetek kriminalizálására.

Az 1960-as évek egyházpolitikai fordulatai

Varga Imre püspököt 1960-ban a zsinat újraválasztotta, és ezzel megerősítette az egyházvezetői szerepét. Ebben a második püspöki korszakában is egyszerre bizonyult a pártállami egyházpolitika számára megbízható és elfogadható partnernek, ugyanakkor a Zsinati Tanácsban és az egész egyházon belül is egyre nagyobb tekintélynek örvendett.²¹⁴ Ez a sajátos kettősség bizo-

213 Jozef Lenárt: Správa o súčasnej cirkevno-politickej situácii na Slovensku. 1959. február 2. A pártközpont jelentését idézi Letz, Robert: Az állami egyházpolitika, i. m. 125.

214 Buza: Varga Imre, i. m. 148–149.

nyos értelemben része és feltétele volt az egyházak pártállamon belüli működésének. A minisztériumi és a kerületi, járási iratok alapján látható, hogy a püspök úgy védekezett a hatalom ellenőrzésével szemben, hogy minden nyilvános lépéséről rendszeres és rendkívül részletes szlovák nyelvű előkészületi anyagok, tervezetek alapján kérte a minisztérium egyházi titkárságának, s rajtuk keresztül nyilván a kommunista pártközpont ideológiai és egyházi részlegeit irányítóknak a jóváhagyását. Ezekben az engedélyezési kérelmekben, s azok terjedelmes mellékleteiben a hatalom által elvárt politikai helyzetértelmezéseket, lojalitási nyilatkozatokat természetesen mindig szoroson összekapcsolta a református egyház vallási alapelveinek, tanításainak kifejtésével. Így például a Zsinati Elnökség 1963. évi tanácskozásán elmondott beszédének és jelentésének 29 oldalnyi szlovák fordításában részletesen kitért az 1563-ban megjelent és a református egyház hitvallásának számító Heidelbergi Káté 400. évfordulója alkalmából megszervezett vallási megemlékezésekre, lelkészértekezletekre.²¹⁵

Ebből a szempontból különösen tanulságos, hogy először 1956 februárjában, a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa utáni rövid „politikai enyhülés” atmoszférájában merült fel az engedékenyebb egyházpolitika alternatívája. Prágában és Pozsonyban is felmerült annak lehetősége, hogy az egyházaknak lehetővé kellene tenni, hogy a Nemzeti Front részeként a politikai pártokkal és társadalmi szervezetekkel kiegyensúlyozottabb kapcsolatokat építsenek ki, s ezáltal egyfajta politikai védelmet szerezhetnek volna, miközben a pártállam iránti lojalitásukat a hívekre is könnyebben ki tudták volna terjeszteni. Itt érdemes utalni a Csemadok hasonló pozícióharcára az 1960-as években és 1969 után, amikor a nemzetiségi közművelődési szervezeteket hosszabb időre kizárták a Nemzeti Frontból, s ily módon szinte teljes egészében kiszolgáltatták a pártállami nemzetiségi politikának. Ez az „aktivista alternatíva” azonban mulékonynak és illuzórikusnak bizonyult, hiszen 1957 elejétől a hatalom egyházpolitikai irányvonala ismét a tiltások és korlátozások irányába kanyarodott.

Ráadásul az 1960 júliusában elfogadott csehszlovák „szocialista alkotmány” egyértelműen deklarálta, hogy a kommunista pártállamban a *„teljes művelődési politika, a közművelődés, az oktatás és nevelés fejlesztése a tudományos világnézet, a marxizmus-leninizmus szellemében, és a nép életével és munká-*

215 Zprávy predsedu Synody Reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku, Levice, 13. novembra 1963. Ministerstvo kultúry SR. SNA, f. SVC MK SR, kr. 39.

*jával szoros összeköttetésben történik... Az állam és a társadalmi szervezetek folyamatosan arra töreksenek, hogy az emberek tudatából kiirtsák a kizsákmányoló társadalom csökevényeit.*²¹⁶ Nem került be az alkotmányba az állampolgárok vallásától, vallásosságától független törvény előtti egyenlőség alapelve, sem annak tilalma, hogy valaki vallási meggyőződése miatt hátrányt szenvedjen. Mi több, az új alkotmány a tudományos világnézet hangsúlyozásával utat nyitott az ateista propagandának és intézményes keretek létrehozását biztosította a tudományos ateizmus kutatására és terjesztésére.

A pártállam szemponyjából nemkívánatos egyházi tevékenység további korlátozását jelentette, hogy az 1961 novemberében elfogadott új Büntető Törvénykönyv 178. paragrafus a büntetőjogi kategóriaként határozta meg az egyházak és vallási közösségek feletti felügyelet akadályozását. Ennek értelmében azt a személyt, aki „az egyház vagy vallási közösség felett gyakorolt állami felügyelet akadályozásának vagy megnehezítésének szándékával megszegi az egyházak és vallási közösségek állami finanszírozásáról szóló, 1949. évi 218. számú törvény rendelkezéseit, két évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbírsággal” lehetett büntetni.²¹⁷ Mindez a református egyház vezetése részéről – a korábbi lojális magatartást folytatva – nem váltott ki semmilyen tiltakozást.

A zsinati tanácsi, elnöki ülésekről Andrej Belanský szlovákiai oktatásügyi és kulturális megbízotthoz beterjesztett jegyzőkönyvek mindenesetre a püspök által képviselt lojális politikai vonalat tükrözték. Tény ugyanakkor, hogy a Zsinat 1962. március 22-i pozsonyi ülésén – a püspök lépéseit visszaemlékezéseiben több alkalommal kritikusan értékelő – Szabó Antal lévai esperest választották meg a Zsinat első lelkészi alelnökévé és első püspökhelyettesé.²¹⁸

Az 1960-as évek első felében Varga Imre már-már tökélyre vitte a rendszeres és hosszadalmas egyházi beszámolók rendszerét: nemcsak a Zsinati Tanács és Zsinati Elnökség munkájáról, hanem az általa kibocsátott körlevelek tartalmáról, a lelkészertekezetek napirendjéről és lefolyásról készített időnként 15-20 oldalas jelentéseket, hanem az egyházi és állami ünnepek alkalmából kibocsátott egyházi nyilatkozatokról, külföldi kapcsolatairól és

216 Ústavný zákon Československej socialistickej republiky z 11. júla 1960. <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1960/100/19600711.html>

217 Letz: Az állami egyházpolitika, i. m. 128–129.

218 Buza: A Szlovákiai Református, i. m. 133.

útjairól is részletes jelentésekben számolt be.²¹⁹

Ezzel nyilván megpróbálta megelőzni az egyházi vezetés politikával szembeni bezárkózottságának vádját és kikerülni az állambiztonság minden egyházi vezetővel kapcsolatos érdeklődését, illetve – az ő esetében csak 1975-ben megtörtént – beszervezésből adódó csapdákat. A minisztérium egyházügyi főosztályának küldött rendszeres és terjedelmes püspöki beszámolóiban, tervezeteiben, beszédeinek szlovák fordításaiban arról és úgy írt, amit ő maga fontosnak, a kormányzati egyházpolitikai számára jó értelemben hasznosíthatónak tartott. Ezek a hivatalos jelentései a biztonsági szolgálatok számára kevés érdemi információt tartalmaztak. A református egyház folyamatos ideológiai és politikai megfigyelése szempontjából pedig inkább saját és egyháza önvédelmét szolgálták.²²⁰

1968-1969 a szlovák egyházpolitikában

Amint az az 1956-os forradalom csehszlovákiai hatásaira reagáló hivatalos egyházpolitikai intézkedések által kiváltott reakciókból is látható volt, a református egyház magyar többségéhez tartozó hívek elfogadták a pártállami nemzetiségi és egyházpolitika sajátos kétarcúságát. A SZEH és a SZNT már az 1950-es években is megpróbálta a kommunista ideológia egyeduralmát megerősíteni és visszafordíthatatlanná tenni. Másrészt viszont az egyházak szigorú ellenőrzés alatt álló és a békemozgalomba beszervezett papjainak, lelkészeinek kikényszerített politikai lojalitását megkövetelő egyházpolitika látszólag képes volt a vallásszabadság minimalista működési, intézményi és pénzügyi garanciáit szavatolni.

Ilyen körülmények közt érték el az országot és egyházakat az 1968-as változások. A CSKP vezetésében bekövetkezett januári személyi változások után – az értelmiségi elitnek és soraikban a cseh egyházak vezetőinek, egyebek közt az események hatására feltételesen szabadlábra engedett Ján Chryzostom Korec titkos szlovák püspöknek, valamint a korábban súlyos börtönökkel büntetett František Tomášek, prágai érseki adminisztrátornak és az 1968

219 Ld. pl. az 1963. évi két részes szlovák nyelvű, fentebb már érintett beszámolóját az 1960-ban megnyílt harmadik zsinat első éveinek világpolitikai és egyházpolitikai eseményeiről, az egyházon belüli változásokról. SNA, f. SVC MK, 1963. kr. 9.

220 Simon: A népbíróságtól, i. m. 63–64.

márciusában megalakult katolikus papi akciós bizottság elnökének kezdeményezésére egymást érték a „szocializmus demokratikus átalakításának” kísérletei.²²¹ A sajtó- és véleményszabadságot deklaráló próbálkozásokkal szinte egyidőben jelentek meg a katolikus és evangélikus egyház vallásszabadságot és az egyházak autonómiájának visszaállítását megfogalmazó követelései.²²² S miután a prágai kormányban az oktatási és a kulturális tárca különváltak, az egyházak irányítása és felügyelete a Kulturális és az Információs Minisztériumhoz került, ami a szlovák megbízotti testületben is érvényesült.

1968 márciusában kormányrendelettel engedélyezték a hitoktatást az alapiskolákban, ami láthatóan sokkolta a hitoktatás folyamatos korlátozásában érdekelt pártállami kormányzati vezetőket. A szabadság levegője a dél-szlovákiai magyar falusi környezetben a templomba járásban és a hitoktatásra, elsődlozásra és bérmálásra, konfirmálásra jelentkező katolikus, református fiatalok számának gyors növekedésében éreztette hatását.²²³ Nem véletlen, hogy az 1968-as „politikai válság” egyházpolitikai tanulságai közt éppen a hitoktatásra jelentkező tanulók számának minden eszközzel való korlátozását tűzték ki célul.

A püspök kezdeményezésére a református egyház óvatosan és némiképp megkésve, az egyház és 310 gyülekezetének nevében a csehszlovákiai és szlovákiai pártvezetésnek 1968. április 10-én küldött levelében támogatásáról biztosította a demokratizálási folyamatot. Az április 30. és május 13. között megtartott egyházmegyei lelkészértekezleteken pedig minden lelkész számára világossá tette, hogy az adott helyzetben a legfontosabbnak a rend és nyugalom megőrzését tartja, amit az Megbízotti Hivatal Egyházügyi Titkársága különösen pozitívan értékelt.²²⁴

A *Kálvinista Szemle* és a *Kalvínske hlasy* májusi számában közreadott levél azonban – a katolikus és evangélikus egyháztól eltérően – csak a járási és

221 Pešek – Barnovský: Pod kuratelou moci, i. m. 165–182.

222 Pešek, Jan: Cirkvi na Slovensku roku 1968, In Londák, Miroslav a kolektív: Eto vaše delo. Cyklus prednášok v Slovenskom inštitúte v Prahe. Bratislava 2008. 116–129.

223 „Az 1968/69-es iskolaévben már minden egyházközség tartott vallástanítást és összesen 1005 gyermek részesült hittanoktatásban, 1967-ben csak 168 gyermek konfirmált, 1968-ban már 286.” Buza: Varga Imre püspöksége, i. m. 150.

224 Informatívna správa o cirkevno-politickej situácii, 15. januára 1969. SNA, f. MK SSR, SpVC 1969, kr. 3.

kerületi egyházügyi referensek gyakorlatát bírálta, de magukkal a pártállami alapvetésként értékelt 1949. évi egyházügyi törvényekkel szemben nem fogalmazott meg érdemi kritikát. Ezzel azt a jól bevált alapállást képviselte, hogy a pártállami törvények az 1945-ben megszűnésre ítélt Református Egyház számára a többségi egyházakkal való egyenjogúsításának a biztosítékát jelentették. Ez a történetileg helytálló érvelés a prágai tavasz hónapjaiban a szlovák egyházak körében éppúgy meglepetést keltett, mint ahogy a szlovák egyháztörténészek máig kritikusan értékelik Varga Imre püspöknek és a Zsinati Tanácsnak ezt a visszafogott – és a korábban jól bevált taktikát alkalmazó – állásfoglalását.²²⁵ Mindez persze az 1968 utáni normalizációs kurzus idején megint hasznára vált az egyház politikai megtételésének. Mindenesetre a Zsinati Elnökség üdvözölte a prágai tavasz társadalmi változásait, és leszögezte, hogy az egyház a maga szolgálatával támogatni kívánja a társadalmi megújulási folyamatot: „Minden erőnkkel arra törekszünk, hogy egyházunk hívei a demokratikus szocializmus odaadó és önzetlen támogatói legyenek.”²²⁶

A reformátusok körében 1968 tavaszán, nyarán és őszén ugyanúgy voltak viták, véleménykülönbségek, mint az akkori szlovákiai magyar társadalom egészében. Ezek ma még nincsenek feldolgozva, és a korabeli szlovák egyházpolitika is egyedül a szlovák reformátusok 1968. május 2-i nagymihályi nyilatkozata által elindított kezdeményezésére figyelt fel. A szlovák nyelvű kelet-szlovákiai gyülekezeteket képviselő 17 lelkész Ján Čontofalský püspök-helyettes vezetésével ebben a nyilatkozatban azt javasolta a szlovák gyülekezetek presbitériumainak, hogy hozzák létre a szlovák hívőket képviselő bizottságot, majd önálló szlovák egyházmegyét alapítva önálló testületek révén

225 Pešek pl. idézi az 1949. évi egyházi törvényekkel kapcsolatosan a Kalvínske hlasy 1968. 5. számának vezércikkét, amely minden bizonnyal megegyezett az egyházi vezetés álláspontjával: „Az elmúlt húsz év alatt csak akkor akadtak nehézségeink, amikor az alacsonyabb szintű közigazgatási szervek a törvény rendelkezései ellenére diktátori módszereket érvényesítettek. Ezeket a túlkapasokat a decentralizáció komoly hiányosságai miatt gyakran a felettes állami intézmények sem tudták megakadályozni. Ugyanakkor kötelességünknek érezzük kijelenteni, hogy gondjaink kezelésében mind az illetékes minisztérium, mind pedig a megbízotti hivatal részéről – a törvény adta lehetőségek közt megértésre találtunk.” Pešek: Cirkvi, i. m. 118.

226 Fordítás a Kalvínske hlasy 1968. 5. számában közölt szlovák változat alapján. A cikket idézi Pešek: Cirkvi, 118..

autonómiát nyerjenek az egyházon belül.²²⁷ Varga Imre püspök 1968. június 4-én az egyik lehetséges megoldásnak tekintette a szlovák egyházmegye kialakítását, de az egyház nemzeti megosztását ellenezte. Ennek megfelelően a Zsinati Tanács is elutasította nagymihályi kezdeményezést. A nemzetiségi törvény előkészítése kapcsán amúgy is kiélezett 1968 nyári magyar–szlovák kapcsolatokban a szlovák püspökhelyettes igyekezett megszerezni a politikai támogatást, de Varga püspöknek sikerült meggyőznie az illetékes prágai minisztérium egyházügyi titkárságát, hogy az egyház belső szervezetének megváltoztatását támogató szlovák hívők szavazata, az egyházi alkotmányban meghatározott hatezres számot nem érte el.²²⁸

Jóllehet a szlovák kezdeményezők – Ján Čontofalský püspökhelyettes és Juraj Halász lelkész – törekvésüket a demokratikus átalakulás részeként tüntették fel, a Zsinati Tanács a nagymihályi nyilatkozatot a „*demokratizációs folyamat extrém jelenségeként*” értékelte. 1969-ben azután már az egyházügyi titkárság is hajlott arra, hogy elfogadják a Tanács álláspontját.²²⁹

Tény, hogy a dubčeki politikai, gazdasági, társadalmi reformelképzelésekkel együtt az egyházpolitikai reformok ígérete is gyorsan sülyesztőbe került. Varga Imre püspök 1970 novemberében foglalta össze az 1968-as kísérlet bukásának tapasztalatait. Utalt arra, hogy a többségi egyházakban erős indulatok, irreális követelések nyertek teret. Jelezte, hogy a politikai adottságokat figyelmen kívül hagyó „lelkési szabadcsapatok” támadásai az egyház vezetőségével szemben a reformátusok körében is megjelentek: „...váltak, akik a gyors örsékváltás korai reménységében személyes ambícióik kielégítésére megnyitva látták az utat és hirtelen ledobva „lojális álarcukat” egyszerre kiállottak a gátra, hogy ítélkezzenek. Voltak, akik az elmúlt idők kétségtelen nehézségeinek a fő okát a püspök és az esperesek, „gerinctelenségében” a „hatalommal megalkuvó szervilizmusában” látták. Voltak, akik azt várták, hogy egyházunk hivatalos vezetősége tagadja meg az eddigi társadalmi és politikai rendszerhez fűződő pozitív kapcsolatát, kövessen önbírálatot, járjon Canossát, és azután adja át

227 Rezolúcia podpísaných reformovaných duchovných pôsobiacich v slovenských zboroch reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku (1968. május 2.). SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevne 1969, kr. 9; Návrh uznesení presbyterstva a celozborových schôdzí slovenských zborov (1968. június). Uo. Vö. Pešek – Barnovský: Pod kuratelou moci, i. m. 221–222.

228 Buza : Varga Imre püspöksége, i. m. 150–151.

229 Uo.

a helyét másoknak, akik jobb úton fogják vezetni egyházunkat."²³⁰ A szlovák püspökhelyettes és a lelkészek fellépését pedig úgy értékelte, hogy a szlovák hívők csekély száma nem teszi lehetővé, hogy az egyházi alkotmánnyal öszszhangban külön egyházmegyét alkothattak volna. Ugyanakkor hangot adott annak a meggyőződésének, hogy a szlovák hívők az egyházmegyékben egyenlő jogokat élveznek a magyar hívekkel. Az 1972-es tisztújítás alkalmával az eperjesi egyházmegye esperesi tisztségére Michal Hromaníkot választották, és ezzel átmenetileg lezárult ez a sok feszültséget okozó történet.²³¹

A tisztújítás alkalmából mindenki, így a szlovák kommunista párt ideológiai titkársága, az SZNT egyházügyi osztálya és maga Miroslav Válek a szlovák kulturális miniszter is, magától értetődőnek tartotta és több ízben is nyíltan támogatta Varga Imre újbóli püspökké választását.²³²

Az 1972. május 30-án Kassán megnyílt negyedik zsinatról készült szlovák nyelvű püspöki jelentések jól tükrözik, hogy a berendezkedő husáki normalizációs korszak egyházpolitikája tudomásul vette a Zsinati Tanács 1968-1969. évi óvatos nyilatkozatait és állásfoglalásait. Zsinati megszólalásaiban pedig Varga Imre püspök fontosnak tartotta hangsúlyozni a csehszlovák egyházpolitika 1949 óta tartó pozitív viszonyulását a Református Egyház egyenjogúsítási törekvéseihez: „Szocialista kormányunk megértése és jóakaratára lehetővé tették számunkra, hogy a korábbi (1949 előtti - SzL) egyenlőtlen állapotunkból felemelkedve a többi egyház szintjére helyeztek bennünket. Élve az így felkínált lehetőségekkel, egyházunk kivívtá az államigazgatás és a külföldi fórumok elismerését. Ezeknek a kapcsolatoknak az alapját az jelentette, hogy pozitívan értékeltük a társadalmi változásokat és arra ösztönöztük tisztviselőinket és híveinket, hogy polgári kötelességeiket példáulan teljesítve ne csak saját maguknak szerezzenek megbecsülést, hanem egyházuknak is.”²³³

230 Buza: Varga Imre püspöksége, i. m. 152–153.

231 Uo.

232 Návrh na udelenie predchádzajúceho súhlasu Vlády SSR k opätovnej voľbe dr. Imricha Vargu, za biskupa Reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku. Ministerstvo kultúry Slovenskej socialistickej republiky. Pre rokovanie Vlády Slovenskej socialistickej republiky. 21. 9. 1972. Predkladá sa v zmysle § 17 vl. nar. 221/49 Zb. a na základe žiadosti Predsedníctva Synody Reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku. Predkladá: Miroslav Válek, minister kultúry SSR. Uznesenia vlády SSR z roku 1972. Archív Slovenskej akadémie vied. Fond Uznesenia vlády SSR, kr. 1499. č. 406/1972

233 Zaključenie druhého zasadacieho obdobia IV. Synody, 28. nov. 1972. Synody

Ezt a lojális magatartást tartotta célszerűnek az 1968-1969-es válság-
periódusban is, és ennek folytatását látta helyesnek a husáki normalizációs
rendszer kezdetén, mert szerinte „a felelős állampolgári és intézményi hoz-
záállás szavatolhatta a vallásszabadság fenntarthatóságát”.²³⁴ Úgy, ahogy azt
szintén többször hangsúlyozta, az 1951-ben elfogadott egyházi alkotmány
az 1960-as évtizedekben is „tartós iránytűként szolgált az emberi eszmék
és nézetek labirintusában”, s a közelmúlt „számos viharában és vitájában”.
A számítógépes korszak akkoriban még kevesek által komolyan vett
lehetőségeire, az informatikai forradalom futurologiai kísértéseire utalva
pedig arra is felhívta a figyelmet, hogy „a történelem ura” minden bizonnyal
újabb viharokon és vizsgákon át vezet majd hívő népét.

Reformovanej cirkve 1963–87, SNA, f. MK SSR, SpVC 1972, kr. 4.

234 Pešek, Jan – Barnovský, Michal: *V zovreti normalizácie. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1969 – 1989*. VEDA, Bratislava, 2004, 35–38.

Békepapok, állami egyházügyi hivatalok és a Keresztyén Békekonferencia²³⁵

Vajda Barnabás

A békepapi mozgalomról

A kelet-közép-európai állami egyházpolitika 1945 után az egyházak és a vallási felekezetek társadalmi hatásának korlátozására irányult.²³⁶ Az államhatalmat gyakorló kommunista pártok számára a teljeskörű, azaz vetélytársak nélküli hatalom kiépítéséhez – ideológiai értelemben – az ateizmus szolgáltatta a kiindulási alapot.²³⁷ Bár a vallásosság és az egyházak terén nagyon lényeges különbségek mutatkoztak az egyes térségbeli országok között, nem fér kétség hozzá, hogy mind a Magyar Népköztársaságban, mind a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban az egyházak teljes alárendelése volt

235 Jelen tanulmány kutatási részét a Kultminor 2023: Archívny výskum: Štátny úrad pre veci cirkevne Praha - Budapest č. 23-160-01160 projekt támogatta.

236 Jelen tanulmány forrásalapját a Magyar Nemzeti Levéltár Daróczi úti részlegén található Magyar Állami Egyházügyi Hivatal – Csehszlovák Állami Egyházügyi Hivatal iratai képezik 1961-től kezdődően. A MÁEH iratanyagának öt része (állaga) közül a jelen tanulmányhoz a XIX–A–21-d jelzetű TÜK (titkos ügykezelésű) iratokat kutattam, amelyekben belül a csehszlovák ügyek külön tételt alkotnak. Az óriási méretű levéltári anyagból a nemzetközi vonatkozású egyházpolitikai iratokra (a MÁEH hivatalos nemzetközi kapcsolatai, diplomáciai források, KÜM, nagykövetségek stb.) és a csehszlovákiai vonatkozású anyagokra koncentráltam. E helyütt szeretném megköszönni Keresztes Csaba főlevéltáros szakavatott helyszíni segítségét, valamint a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet igazgatójának, Molnár Antalnak és Fejérdy Andrásnak, hogy előmozdították a kutatásomat.

237 „Atheism was seen as a political prerequisite to the establishment of a complete institutional monopoly”. Ramet, Sabrina Petra: The Catholic Church in Czechoslovakia 1948-1991. *Studies in Comparative Communism*, Vol. XXIV. No 4, December 1991, 377.

az állami egyházpolitika célja.²³⁸

A békepapi mozgalmat a kelet-közép-európai kommunista rezsimiek hozták létre azzal a céllal, hogy az államhatalommal együttműködni kész papokon, lelkészeken keresztül, az ő ellenőrzésük, befolyásolásuk, büntetésük, jutalmazásuk stb. által a hatalom kontrollálni tudja a szervezett vallási életet. Fontos leszögezni, hogy a totalitárius jellegű államokban a békapapság nem egy egyenrangú felek között zajló, konstruktív társadalmi együttműködést jelentett a szociális állam képviselői és a vallásos emberek között, hanem az utóbbiak teljes alávetést: „A magyar egyházi vezetőkkel mint színházi figurákkal játszott az államhatalom.”²³⁹

Egyszerűbben és élesebben fogalmazva, a békepapság egy mesterségesen kreált, kommunista pártpolitika célok érdekében szervezett vallásos mozgalom volt mind Csehszlovákiában, mind Magyarországon. A kezdete Csehszlovákiában 1950 júliusára tehető, amikor 453 csehszlovákiai pap megindította a mozgalmat²⁴⁰, amely azután 1951-ben hivatalos nevet és formát kapott: Mierové hnutie katolíckeho duchovenstva (szlov. MHKD), azaz Katolikus Papok Országos Békemozgalma.²⁴¹ 1968 politikai hatása alatt a

238 Az egyes kelet-közép-európai országok közti egyházpolitikai különbségekről írnak többek között: Fejérdy, András: A szocialista tömb és a II. Vatikáni Zsinat. In: Balogh, Margit (ed.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. / Konfesie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2008, 213; Máthé-Tóth, András – Sarnyai, Csaba Máté: Egyházak a rendszerváltó Kelet-Közép-Európában. Egy nemzetközi vizsgálat tapasztalatai, különös tekintettel Magyarországra, Szlovákiára és Ukrajnára. In Balogh: *Felekezetek*, i. m. 355-364; Bottoni, Stefano: *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, 2015, 88-95.

239 Havasy Gyula: *A magyar katolikusok szenvedései 1944-1989*. Kiadja a Nemzeti Napló Könyvtára, Budapest, 1990, 199.

240 Havasy: *A magyar*, i. m. 164.

241 Letz, Róbert: *Cirkevná politika štátu na Slovensku v rokoch 1948-1989*. In Balogh: *Felekezetek*, i. m. 137.; továbbá Hal'ko, Jozef: *Kommunizmus a Cirkev. Mierové hnutie katolíckeho duchovenstva a Dielo koncilovej obnovy v roku 1968*. *Impulz*, 2008, č. 2. <http://www.impulzrevue.sk/article.php?300>; Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár (MNL–OL), Magyar Állami Egyházügyi Hivatal – Csehszlovák Állami Egyházügyi Hivatal iratai. Tájékoztatás az Összkeresztény Békegyűlés lefolyásáról. Dátum nélkül. MNL-OL, XIX-A-21-d-0037-4/1961. A

MHKD megszűnt, pontosabban a csehszlovák kommunista állam újraszervezte a mozgalmat Združenie katolíckch duchovných Pacem in Terris, azaz Katolikus Papok Társulása Pacem in Terris név alatt.²⁴² A hite mellett elkötelezett papság és részben a laikus társadalom világos elutasítására utal, hogy a Pacem in Terris Csehszlovákiában kezdettől gyanú kísérte, és a tagjait már a saját korában kifejezetten a titkosrendőrséggel való együttműködéssel, be-szűgással vádolták.²⁴³

Magyarországon a békepapi mozgalom több különböző, ámde egy (politikai) irányba tartó kezdeményezés eredőjeként alakult ki. Szervezeti alapját egyfelől az 1950. április 25-én alakult Megvédjük a Békét Mozgalom (MaBM) képezte, amely a legitimitását egy 1950 tavaszán indult nemzetközi kampányból nyerte: a Megvédjük a Békét Mozgalmat a MaBM Országos Tanácsa az ún. stockholmi békefelhívás támogatására, a Stockholmban kezdeményezett aláírásgyűjtés támogatása céljából hozta létre.²⁴⁴ (Ebben a tekintetben a magyar békepapi mozgalom rácsatlakozott az 1950. júliusi csehszlovák békemozgalomra.²⁴⁵) Másfelől a magyar békepapi mozgalmat 1950. augusztus 1-jén egy „békegyűlésen” hirdette meg Kádár János (aki ekkor már bő egy hónapja nem volt belügyminiszter), miközben ugyanezen a napon, 1950. augusztus 1-jén a Magyar Dolgozók Pártja egy központi határozattal létrehozta a Katolikus Papok Országos Békebizottságát (KPOB).

Hivatalosan a magyar békepapi mozgalmat a magyar Katolikus Püspöki Kar és az Országos Béketanács együtt alapította az Országos Béketanács (OB) Katolikus Bizottsága (OBKB) néven, mégpedig „az általános békefeladatok ápolásának a céljából”. Az OBKB Alapszabálya kimondta: „A Katolikus Püspöki Kar a katolikus béketevékenységet az egyház keretén belül, az Országos Béketanáccsal egyetértésben, egy *katolikus békeműben*, az Opus Pacisban gyakorolja. Ez átveszi és hirdeti az Országos Béketanács, illetve az

mozgalmat időnként és főleg kezdetben *békebizottságként* is emlegették, vö. Hal'ko: *Kommunizmus a Cirkev...*, i.m.

242 Kenderesi János jelentése a magyar egyházügyi delegáció csehszlovákiai tanulmányútjáról. Budapest, 1973.09.18. MNL-OL, XIX-A-21-d-0014-4/1973; Hal'ko: *Kommunizmus a Cirkev*, i.m.

243 Havasy: *A magyar ...*, i. m. 315.

244 Uo. 164.

245 Az 1950. július 3-án 453 csehszlovákiai pap által indított ún. békemozgalomra. Lásd Uo.

OBKB által felvetett békegondolatokat.”²⁴⁶ A békepapi mozgalom tehát Magyarországon a Katolikus Papok Országos Békebizottsága, illetve az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága szervezésében bonyolódott, miközben bármilyen néven működött is, a lényeg az volt, hogy a római katolikus békepapi mozgalom, a kommunista politikai vezetés hatalma alatt tartott egyházi vezetők irányítása alatt, az Országos Béketanács alá rendelt társadalompolitikai mozgalomként funkcionáljon. Tehát a békepapi mozgalmat *nem vallási*, hanem *társadalompolitikai fórumnak* szánták, és ezzel a céllal tartották fent a szervezői.²⁴⁷ Az Opus Pacis 1989-ben megszűnt.

Lényeges momentum volt a csehszlovákiai és a magyarországi békepapi mozgalom között a Vatikán hozzájuk való viszonyulása. A rendkívül rigid, helyenként brutálisan vallásellenes egyházpolitikát alkalmazó Csehszlovákiában a Vatikán élesen elítélte a Pacem in Terrist, sőt 1982-ben a pápa kifejezetten megtiltotta a katolikus papságnak, hogy tagjai legyenek a szervezetnek.²⁴⁸ A fentről szervezett papi békemozgalmat kezdetben a Vatikán Magyarországon is elítélte, azonban a Vatikán idővel enyhített a politikáján, és a magyar katolikus egyház számára kivívott bizonyos engedelmények fejében a papi békemozgalmat a későbbiekben lényegében megtűrte.

Mind Csehszlovákiában, mind Magyarországon külön békemozgalmi szervezete csak a római katolikus egyháznak volt, a protestáns egyházaknak nem.²⁴⁹ Ez a helyzet azért alakult így, mert a protestáns egyházaknak a római katolikusokkal összehasonlítva jóval kisebb volt a társadalmi befolyásuk és a gazdasági súlyuk. A külön protestáns békepapi mozgalom hiánya azonban nem jelentette, hogy a kommunista pártok által vezetett magyar és csehszlovák állam nem akarta volna befolyásolni az evangélikus, a cseh testvér, a református, a baptista stb. lelkészek (és gyülekezeteik) vallási életét. Éppen ebben a tekintetben hárult protestáns vonalon igen nagy szerep a Keresztyén Békekonferenciára (KBK).

246 Havasy: *A magyar*, i. m. 167.

247 Tájékoztató az Összkeresztyén Békegyűlés lefolyásáról. Dátum nélkül. MNL–OL, XIX-A-21-d-0037-4/1961.

248 Havasy: *A magyar*, i. m. 315.

249 Magyarországon a protestáns egyházak a saját békepapi mozgalmukat a Hazafront Népfrent keretein belül fejtették ki. Gölöncsér József feljegyzése a CSEH küldötteivel folytatott munkamegbeszélésről. Budapest, 1973.10.03. MNL–OL, XIX-A-21-d-0014/1973.

A csehszlovák egyházügyi hivatal

A csehszlovák békepapi mozgalmat – politikai értelemben – az állami egyházügyi hivatal szervezte, miközben az egyházi hivatal feladata és tevékenysége ennél sokkal szélesebb volt, és természetesen nem korlátozódott csak a békemozgalomra. Csehszlovákiában az évtizedek során különböző nevek alatt működött a hivatal: Egyházügyi Hivatal (Štátny úrad pre veci cirkevné), Egyházügyi Főosztály (Cirkevný odbor Ministerstva školstva a kultúry), Egyházügyi Titkárság vagy Igazgatóság (Sekretariát pre veci cirkevné Ministerstva kultúry vagy Sekretariát vlády ČSSR pre veci cirkevné). A hivatal ugyan változó nevek alatt működött, azonban végső soron mindvégig két fő célt követett. Egyfelől azt kellett felügyelnie, hogy Csehszlovákiában az egyházak és a vallási csoportok az érvényes törvényi előírásoknak megfelelően működjenek; másfelől szakmailag és politikailag irányítania kellett a regionális és helyi (kerületi és járási) szinteken működő egyházügyi titkárok munkáját.²⁵⁰

Az egyházpolitikai irányítás szigora Csehszlovákiában a kommunsita korszak második felében némileg enyhült. Az egyházak ellenőrzése a CSZ-SZSZK szövetségi kormánya szintjéről indult (személy szerint 1982-ben Matej Lučan szövetségi miniszterelnök-helyettestől), majd folytatódott a két köztársaság szintjén a két kultuszminiszterrel, akik politikailag felügyelték az egyházi ügyeket, és akik kinevezték, illetve irányították a Cseh Egyházügyi Titkárság (CSET) és a Szlovák Egyházügyi Titkárság (SZET) igazgatóit. Szlovákiában a korszak végén ezeket a feladatokat Miroslav Válek miniszter és Karol Homola SZET igazgatók látták el.²⁵¹

A csehszlovák állami egyházügyi hivatal szervezeti fejlődése – áttekintés:

1949–1956 között: Štátny úrad pre veci cirkevné (ŠŮPVC), Csehszlovák Állami Egyházügyi Hivatal (CSÁEH). A CSÁEH megalapításáról a 217/1949 számú törvény rendelkezett, amit követtek a 218/1949 számú,

250 „Úlohou Sekretariátu pre veci cirkevné Ministerstva kultúry (SPVC MK) bolo zabezpečenie činnosti cirkví a náboženských spoločností v súlade s platnými právnymi predpismi a zaistenie odborného riadenia a usmerňovania činnosti tajomníkov pre veci cirkevné na úrovni okresu a kraju.” Vantová, Alena: *Fungování Sekretariátu pro věci církevní 1967-1989*. Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Evanjelická teologická fakulta, Praha, 2013, 10.

251 Szapora Sándor főkonzul jelentése Az egyházak helyzete Szlovákiában tárgyban. Bratislava, 1982.03.25. MNL-OL, XIX-A-21-d/1982.

a felkezetek gazdálkodásáról szóló, valamint a 228/1949 számú, a CSÁEH működési körét és szerkezetét meghatározó csehszlovák kormányrendeletek.²⁵²

1956–1967 között: 1956-ban a CSÁEH megszűnt; a kompetenciái átszálltak a kulturális minisztériumra, ahol új főosztály keletkezett: Cirkvenný odbor Ministerstva školstva a kultúry (Odbor pre veci cirkevné), azaz a Csehszlovák Iskola- és Kultúrügyi Minisztérium Egyházügyi Főosztálya. Az országos szervezeti átalakulással összhangban 1957. május 21-vel a kerületi nemzeti bizottságokon (KNB) az önálló egyházügyi osztályok megszűntek, átkerültek a KNB-ok kultúrügyi főosztályaira, ahol Egyházügyi Osztályok létesültek.²⁵³

1967–1968: az egyházi ügyeket a Csehszlovák Kultúrügyi Minisztérium Egyházügyi Titkársága/Igazgatósága vitte: Sekretariát pre veci cirkevné Ministerstva kultúry, amelynek volt egy szlovákiai területi egysége: Slovenský sekretariát pre veci cirkevné pri Ministerstve kultúry. Országos szinten a vezetője hosszabb ideig Karel Hruža volt, később Zděnek Mixa és František Jelínek.²⁵⁴

Az 1968 utáni politikai konszolidáció részeként az 1971. január 28-ára datált 4. számú kormányhatározat rendelkezett a Csehszlovák Kormány Elnökségének Hivatalán belül létesítendő, szövetségi szintű Egyházügyi Titkárság létrehozásáról (Federálny Sekretariát pre veci cirkevné pri Úrade predsedníctva vlády ČSSR). Ez a szövetségi egyházügyi titkárság a szövetségi kormányfőhelyetess (Matej Lučan) hatáskörébe tartozott, aki egyúttal a CSKP

252 Zákon č. 217/1949 Sb. Zákon, kterým se zřizuje Státní úřad pro věci cirkevní; Nariadenie vlády č. 228/1949 Zb. Vládne nariadenie o pôsobnosti a organizácii Štátneho úradu pre cirkevné veci. A törvények elérhetők: Zákon pro lidy, <https://www.zakonyprolidy.cz/cs/rocnik/1949>. (Letöltve: 2022.05.26); Szapora Sándor főkonzul jelentése Az egyházak helyzete Szlovákiában tárgyban. Bratislava, 1982.03.25. MNL–OL, XIX-A-21-d/1982; Letz: *Cirkevná politika štátu*, i.m. 135; Vantová: *Fungovani Sekretariátu*, i.m. 9.

253 Letz: *Cirkevná politika štátu*, i.m. 132, 135, 142; Vantová: *Fungovani Sekretariátu*, i.m. 9. Prantner József a Karl Hruzával folytatott tárgyalásról. 1964.04.07. MNL–OL, XIX-A-21-d-0014-1/a/1964.

254 Prantner József levele Szilágyi Béla külügyminiszter-helyettesnek a pozsonyi egyházpolitikai konzultációról. 1968.12.27. MNL–OL, XIX-A-21-d-0014-9/1968; Letz: *Cirkevná politika štátu...*, i.m. 145; Vantová: *Fungovani Sekretariátu...*, i.m. 9-10.

KB ideológiai bizottságának a tagja is volt.²⁵⁵ Az 1970-es években kisebb módosításokkal az egyházpolitika a Csehszlovák Kormány/Kormányhivatal Egyházügyi Titkársága alá tartozott: Sekretariát pro věci církevní Úřadu předsednictva vlády Československé socialistické republiky.²⁵⁶

A Csehszlovák Föderatív Szocialista Köztársaság központi Egyházügyi Titkársága alatti szinten egy cseh és egy szlovák egyházügyi titkárság működött a két nemzeti kultuszminisztérium keretei között. Az ország adminisztratív felosztásának megfelelően a kerületekben, illetve eggyel lejjebb, a járások szintjén a járási nemzeti bizottságok keretében (JNB) egyházügyi titkárok működtek, 1973-ban Szlovákia mind a 39 járásában. A járási egyházügyi titkárok voltak a „terepen”. A hivatalos megfogalmazás szerint „ők tették lehetővé az egyházak progresszív személyiségei számára a nemzetközi egyházpolitikai munkába való bekapcsolódást”, vagyis ők intézték a papok külföldi útjait, amelynek keretében természetesen „csak progresszív személyek kiutazását javasolták”²⁵⁷.

A Keresztyén Békekonferencia kezdetei

A kommunista egyházi békemozgalomnak két fő folyamata, ha úgy tesszük, két arca volt.²⁵⁸ Az egyik folyamat a (magyar és csehszlovák) belügy és titkosszolgálatok által megfigyelt, ellenőrzött és befolyásolt *belföldi folyamatok* voltak, amelyeknek a célja az egyházi élet szétzilálása és a vallásos élet lehető legteljesebb marginalizálása volt. Csehszlovákia tekintetében a témával foglalkozó szakirodalom élesen foglalmaz, amikor „egyházak elleni restriktív

255 Letz: *Církevná politika štátu*, i.m. 145-146.

256 A szlovák forrásokban 1987 és 1990 között gyakran Sekretariát vlády ČSSR pro věci církevní névvel, azaz a Csehszlovák Kormány Egyházügyi Titkársága névvel illetik (vö. Vantová: *Fungování Sekretariátu...*, i.m. 9), míg a magyar ÁEH-forrásokban időnként a CSSZSZK Kormányelnökségi Hivatala Egyházügyi Titkárságának nevezik.

257 Kenderesi János jelentése a magyar egyházügyi delegáció csehszlovákiai tanulmányútjáról. Bp., 1973.09.18. MNL-OL, XIX-A-21-d-0014-4/1973.

258 Kiss Réka „háromszintű egyházpolitikáról” ír az egyházakkal kapcsolatos politika részeként. Kiss Réka: *Protestánsok lehetőségei Magyarországon – az oszd meg és uralkodj elve és gyakorlata*. In Balogh: *Felekezetek*, i.m. 196.

politikáról” és „egyházi struktúrákba való erőszakos behatolásokról” ír,²⁵⁹ ami által – lényegében egészen 1989-ig – folyamatosan bomlasztani próbálták az egyházakat. Ebbe a körbe tartozott a kommunista államok által szervezett békepapi mozgalom.

A Keresztyén Békekonferencia (KBK) a kommunista békemozgalom másik, *külföld felé* fordított, „szelídebb” arcát mutatta, amennyiben a KBK „kezdetől a szocialista országok külpolitikai helyzetének megfelelő politikát képviselt”.²⁶⁰ Szervezeti értelemben a Keresztyén Békekonferencia egy 1958-ban alapított nemzetközi mozgalom volt. Technikai értelemben Prágában alapították független teológusok, azonban a valóságban a csehszlovák egyházügyi hatóság állt a háttérben, amelyet pedig Moszkvából felügyeltek. A Keresztyén Békekonferencia néven ismert mozgalom mind Magyarország, mind Csehszlovákia tekintetében az ún. kommunista békemozgalom nemzetközi szárnyának számított. Legfőbb jelszava mindvégig a béke volt annak minden elképzelhető formájában. Az úgynevezett szocialista békepolitika átfogó témakörébe illesztett „nemzetközi egyházpolitikai munka”, amely Nyikita Hruscsov időszakában vált a szovjet dominanciájú nemzetközi folyamatok egyik kulcsszavává, és az maradt Brezsnyev szovjet főtítkáralatt is.²⁶¹ A békeszándék időről időre új formát kapott, azonban a fő célja és értelme végig ugyanaz maradt: a békemozgalomnak a Szovjetunió morálisan helyes szerepét és pozícióit kellett erősítenie a nemzetközi közvélemény szemében, kiemelten a keresztyének/keresztények körében.

Alapítása után a KBK három évig nemzetközi konferenciák és kongresszusok formájában működött, így lépett a nyilvánosság elé: 1958-ban, 1959-ben és 1960-ban három alkalommal is tartott Prágában nemzetközi összejövetelt. A nemzetközi közvélemény ebben az időben még nem sokat hallott róla; nagyobb visszhangja akkor lett, amikor a KBK elkezdett nagyobb méretű ún. békevilággyűléseket rendezni.

259 „Reštrikčná štátna politika voči cirkvám... vniknúť do štruktúry cirkví...” Letz: *Cirkevná politika štátu*, i.m. 133-136.

260 Grnák Károly feljegyzése a CSÁEH munkatársával Hrašek et.-sal történt megbeszélésről. 1966.05.06. MNL-OL, XIX-A-21-d-0014-2/1966 (34. dob.).

261 „Peace policy championed by Brezhnev”, azaz Brezsnyev a békepolitika bajnoka. Trachtenberg, Marc: The United States and Strategic Arms Limitation during the Nixon-Kissinger Period. *Journal of Cold War Studies* Vol. 24, No. 4, Fall 2022, 185.

A Keresztyén Békekonferencia (mint nemzetközi szervezet) és a békevilággyűlések (mint nagy nemzetközi akciók) mind szervezeti, mind fogalmi szinten gyakran egybemosódtak. A Prágában alapított KBK²⁶² mindvégig a szervezője volt a rendszeresen összehívott Összkeresztyén Világbékegyűléseknek.²⁶³ A két entitás közti pontos összefüggés számos részlete máig nem tisztázott; a lényeg azonban látható: a belföldi békepapi mozgalomhoz hasonlóan a nemzetközi szintéren zajló békemozgalom mögött is az állami egyházügyi hivatalok álltak. Ez azt jelenti, hogy bár a közvélemény előtt a nemzetközi békepapi mozgalmat protestáns lelkészeknek egy önálló nemzetközi összetételű csoportja szervezte, a valóságban az állami egyházügyi hivatalok álltak mögöttük, egyrészt külön-külön a CSÁH, a MÁEH és a többi kelet-közép-európai egyházügyi hivatal, másrészt nemzetközi együttműködésben is.

A Keresztyén Békekonferencia alapvetően egy protestáns egyházakat képviselő mozgalom volt. Azonban az ÁEH-k kezdettől célul tűzték más, nem protestáns felekezeteknek a mozgalomba való bevonását.²⁶⁴ Így már kezdetől bevonták a szocialista országok, a Szovjetunió és Románia pravoszláv egyházait is.²⁶⁵ A KBK-nak 1961-ben húsznál több pravoszláv egyház is a résztvevője volt.²⁶⁶ Az orosz ortodoxoknak/pravoszlávoknak²⁶⁷ a protestáns

262 Csehül: Křesťanské mírové konference, angolul: Christian Peace Conference, CPC.

263 Csehül: Všekřesťanské mírové shromáždění, angolul: All-Christian Peace Assembly, AChPA.

264 A katolikusoknak a protestánsokénál jóval komplexabb ügye természetesen kezdettől ismert volt az ÁEH-k berkeiben. „Mi legyen a római katolikusokkal? – kérdezték Prágában és Budapesten. – Felmerült az a kérdés, hogy lehetne-e a szocialista országokban olyan valamit csinálni velük, mint a protestánsokkal. Lengyelországban nehéz lenne létrehozni a Vatikán-ellenes békepapok szervezét.” Feljegyzés 1961.02.16–17-én a CSEH és a MEH vezetői között lefolyt megbeszélésről. MNL–OL, XIX-A-21-d-0014-3/1961 (10. dob.).

265 Olt Károly feljegyzése Szirmai et. részére a PrKB Világgyűlésen résztvevő magyar delegáció ügyében. 1961.06.08. MNL–OL, XIX-A-21-d-0037-1/1961 (13. dob.).

266 Veres Pál feljegyzése a CSÁEH és a MÁEH vezetőinek értekezletéről Bp.-en. 1961.02. 16-17. MNL–OL, XIX-A-21-d-0014-4/1961 (16. dob.).

267 Orosz Ortodox Egyház. Olt Károly feljegyzése moszkvai telefonbeszélgetésről. 1969.11.10. MNL–OL, XIX-A-21-d-0014/1969.

világmozgalomba való bevonása remek politikai fogásnak tűnt, amennyiben az egyszerre volt felekezetek feletti és szovjet irányítás alatt lévő, ráadásul gyengítette a Vatikán segítségkövetéseit is.²⁶⁸

A különböző keresztény egyházaknak az együttműködése a KBK kérétei között (a későbbiekben pedig a KBK együttműködése a buddhistákkal és az iszlám képviselőivel is) akár az ökumenizmus intenzív jelenlétére is utalhatna a békemozgalomban. A különböző egyházak spontán együttműködése azonban nem állt az állami egyházügyi hivatalok érdekében. Itt nemcsak arról az állampárti szándékról van szó, amely szerint az „egyházakkal kapcsolatos eltérő bánásmód és az egyes felekezetek egymás elleni kijátszása”²⁶⁹ a kommunista egyházügyi hatóságok célzott, tudatos és közös stratégiája volt, hanem arról is, hogy az ökumenizmus ellenzésével vagy hátráltatása által a kelet-közép-európai állampártok megelőzni törekedtek a vallásos összefogáson alapuló szélesebb társadalmi mozgalmakat. Az ökumenének legfeljebb az állami hivatalok által szervezett formáját támogatták: Csehszlovákiában „az állam törekvése a protestáns egyházak differenciálása, hogy a társadalommal semmiben ne képezzenek egységes erőt, [ezért az] ökumenikus törekvéseket nem támogatják” – fogalmaz meglehetősen nyíltan egy CSÁEH-forrás 1976-ban.²⁷⁰ Ezzel együtt a magyar egyházügyi hivatal munkatársai szerint a református, evangélikus, baptista stb. egyházakkal alapvetően nem volt különösebb gond.²⁷¹ Ugyanez általában igaz volt Csehszlovákiában is – 1968 kivételével és kivéve 1968 után a Cseh Testvér Egyház ügyét. „Problémamentes protestánsokról” olvashatunk a tudományos szakirodalomban is,²⁷² amely szerint a protestáns egyházak helyzete szervesen összefüggött azzal, hogy „a hatvanas évek végére [...] az egyházakat, köztük a protestáns egyházakat, gyakorlatilag

268 Olt Károly előterjesztése az MSZMP Politikai Bizottságához magyar protestáns egyházi delegációnak az Egyházak Világtanácsa 1961. nov. 18. – dec. 6. között New Delhiben tartandó nagygyűlésen való részvételre 1961.09.04-én. MNL-OL, XIX-A-21-d-0052-1/1961 (13. dob.).

269 Kiss: *Protestánsok lehetősége*, i.m. 189.

270 Jelentés a MÁEH delegációjának csehszlovákiai tanulmányi útrjáról 1976.10.11-16. MNL-OL, XIX-A-21-d-0014/1976.

271 „A protestáns egyházaknál (Csehszlovákiában) általában konszolidált viszonyok vannak.” Másolat Prantner József számára a prágai nagykövetség, Barity Miklós id. ügyvivő 1968. augusztus 8-i jelentéséről. MNL-OL, XIX-A-21-d-0014/1968.

272 Pl. Pešek, Jan: *Protestantské cirkvi na Slovensku v rokoch 1945-1989*. In Balogh: *Felekezetek*, i.m.186.

teljes sikerült kiszorítani a társadalmi életből, közéleti tevékenységük minimumra csökkent²⁷³.

Az ortodoxok nyílt bevonását, valamint a római katolikusok megszólításának a kísérletét az is legitimálta, hogy a KBK-t szervező egyházügyi hivatalok berkeiben kezdettől egy széles társadalmi bázison nyugvó, népfrontszerű mozgalomban gondolkodtak. Ez azt jelentette, hogy a KBK-ban képviselt vallási felekezeteken túl kifejezetten nyitni kívántak a laikusok felé. A MÁEH elnökeként Olt Károly már az 1961-es prágai I. Összkeresztyén Világbékegyűlés előkészítése során felhívta a csehszlovák szervezők figyelmét, hogy „szükségesnek látszik, hogy több laikust, tudóst és művészt vonjanak be a KBK mozgalmába”,²⁷⁴ amivel a CSÁEH képviselője maximálisan egyetértett: „Ebbe a mozgalomba folyamatosan haladó irányzatú katolikus teológusokat is bevonnak, [továbbá] baloldali újságírókat, értelmiségieket, szakszervezeti embereket [...] tudományos erőket, ifjúságot, művészeket, pacifistákat és nőszervezeteket, természetesen a nem keresztény egyházakat, a keresztény pártokat és a keresztény újságírókat”²⁷⁵ is. A célcsoportok megszólítását nem bízták a véletlenre: a KBK Nemzetközi Titkársága összeírta a szóba jövő személyeket, akiknek azután megküldték a KBK és az Összkeresztyén Világbékegyűlés többnyelvű anyagait.

A KBK 1961-től profilt váltott, amennyiben ekkortól kezdett a mozgalom nagyszabású Összkeresztyén Világbékegyűléseket rendezni. Az új forma azt jelentette, hogy az éves találkozók immár nemcsak a Keresztyén Békekonferencia testületi tagjai vettek részt, hanem kinyitották a mozgalmat a széles nemzetközi meghívottak felé, ezáltal jelentősen növelték a keresztyén békemozgalomba bevont érintett, érdekelt résztvevők körét és számát – ezekkel együtt pedig növelték a mozgalom nemzetközi impaktját. Az első Összkeresztyén Világbékegyűlésre mint a KBK által szervezett nagyszabású rendezvényre 1961 nyarán került sor Prágában. Ekkor és itt a profilváltás mellett személycserére is sor került, amennyiben a mozgalom élére egy új elnök, Josef Lukl Hromádka állt.²⁷⁶ Hogy miért épp ekkoriban vált aktuálissá

273 Kiss: *Protestánsok lehetősége*, i.m. 197.

274 Olt Károly feljegyzése 1961.05.13-án. MNL–OL, XIX-A-21-d-0037/1961.

275 F. Kahuda anyaga Olt Károlynak, német nyelvű levél magyar fordítása 1961. szeptember 8-án. MNL–OL, XIX-A-21-d-0037-4/1961.

276 *Soviet active measures. The Christian Peace Conference*. Foreign Affairs Note, U.S. Department of State, Washington, 1985, 5.

a mozgalom világméretű kiterjesztése, arra a szlovák szakirodalom azt válaszolja, hogy a kelet-közép-európai egyházügyek 1960 után kezdtek szélesebb nemzetközi jelleget öltetni.²⁷⁷ Ezzel a magyar szakirodalom is egyetért, amelyben a MÁEH nemzetközi vonalon az 1960-as évek elejére érte el azt, hogy „a kibontakozó új keleti politika jegyében már nem a püspökök és a szentszék képviselői, hanem az állami egyházpolitika vezetői és a Vatikán diplomatái között folytak” a nemzetközi tárgyalások.²⁷⁸ Mindazonáltal nem lehetetlen, hogy az impulzus a profilváltáshoz Moszkvából jött; ehhez azonban ismerni kellene az orosz levéltári forrásokat.

A KBK és az egyházügyi hivatalok kapcsolata

A Keresztyén Békekonferenciát és annak legnagyobb rendszeres nemzetközi rendezvényét, az Összkeresztyén Világbékegyűléseket politikai és ideológiai értelemben a CSÁEH felügyelte, amely alá volt rendelve a nemzeti kommunista pártstruktúráknak, amelyek viszont a mindenkori fő ideológiai irányítást Moszkvából kapták. A CSÁEH és a MÁEH szemszögéből lényeges alapvetés volt, hogy a Keresztyén Békekonferencia közös „szocialista egyházpolitikai ügynek” számított. Ez azt jelentette, hogy nem az egyes protestáns egyházaknak voltak nemzetközi kapcsolataik és ügyeik (amihez az egyházügyi hivatalok esetleg asszisztáltak volna), hanem a kelet-közép-európai protestáns egyházak nemzetközi kapcsolatait teljes mértékben alárendelték a kommunista országok egyházügyi hivatalai által összehangolt egyházi külpolitikának. A folyamatban az egyes lelkészek szintjén természetesen nem elhanyagolható csáberő volt, hogy a KBK tényleges lehetőséget teremtett, hogy a résztvevők kollegiális nemzetközi kapcsolatokat építsenek ki, ráadásul egy helyes és nagyon jól csengő ügy, a béke nevében.²⁷⁹

Általában sem a csehszlovák, sem a magyar egyházügyi hivataltól nem állt távol a közvetlen operatív, akár erőszakos beavatkozás az egyházak és főleg az egyházi személyek életébe. A két egyházügyi hivatalnak a KBK-t illető működése kapcsán mégis elmondható, hogy e téren általában és lehetőség szerint finom(abb) eszközöket használtak – habár azokat nagyon célzottan,

277 Letz: *Cirkevná politika štátu*, i.m. 143.

278 Fejérdy: *A szocialista tömb*, i.m. 219.

279 Ramet: *The Catholic Church in Czechoslovakia*, i.m. 83.

tudatosan és semmit nem bízva a véletlenre. A magasabb rangú egyházi személyekkel jellemzően a cukor és korbács technikát alkalmazták, vagyis inkább a jutalmazásra, kinevezésre és kitüntetésre (pozícióba helyezés, lojalitás stb.) helyezték a hangsúlyt, amit a nyilvánosság előtt „jó politikai érzéknek” neveztek. Az egyházi hivatalok beavatkozása időnként ideológia jelleget öltött, pl. úgy, hogy „alapos előzetes felkészítésnek” vetették alá a KBK konferenciára készülő lelkészeket.²⁸⁰ Máskor a beavatkozás teljesen praktikus formájára került sor, mint pl. a cseh Josef Beran kardinális esetében, aki szó szerint a CSÁEH közvetítésével kapta meg azt a 24 órás vízumot, amellyel elhagyhatta (valójában el kellett hagynia) Csehszlovákiát.²⁸¹

A CSÁEH operatív beavatkozásának, azaz a KBK-ra gyakorolt ellenőrzésének megvoltak a kidolgozott taktikai lépései, amelyek rendre tetten érhetőek (a keletkezésük korában szigorúan titkos) forrásokban. Az állami egyházi hivatalok főleg személyi kérdésekben nem bíztak semmit a véletlenre. Mint nemzetközi szervezet, a KBK saját szervezeti apparátussal rendelkezett, amelynek a székhelye Prágában volt. Azonban sem a KBK vezetősége, sem a rendezvényein résztvevő lelkészek nem nevezhetők függetlennek, például azért nem, mert az érintett lelkészek a KBK külföldi rendezvényeire való kiutazási engedélyeket az állami egyházi hivataltól kapták. A nemzetközi mozgalomban érintett lelkészeknek ez a fajta „szűrése” volt a CSÁEH és a MÁEH leghatásosabb (közvetlen-operatív, de mégsem erőszakosnak látszó) eszköze. Még akkor is, ha az emberi kapcsolatok teljességét az egyházi hivatalok sem voltak képesek maradéktalanul ellenőrizni. Karel Hruza CSÁEH-elnök 1961-ben arról panaszkodott a magyar illetékeseknek, hogy bizonyos „papok magánrendelkezésben csereüdüléseket és találkozókat hajtanak végre, mint például a Caritas üdülőjében Tátrafüreden”, és azt javasolta, hogy „[ezután] papok csak az ÁEH engedélyével távozhassanak külföldre” mindkét országot illetően.²⁸² A „személyi szűrést” mindkét egyházi hivatal alkalmazta. A források nem hagynak kétséget afelől, hogy a KBK magyarországi egyházi delegációit a MÁEH munkatársai „készítették fel” („az evangélikus

280 Záznam pro paměť. Praha 1977.04.20. MNL-OL, XIX-A-21-d-0014-2/b/1977 (102. d.).

281 Feljegyzés a cseh és szlovák EH vezetőivel folytatott megbeszélésről. Bp., 1971.06.18.19. MNL-OL, XIX-A-21-d-0014-2/1971.

282 Feljegyzés 1961.02.16-17-én a CSEH és a MEH vezetői között lefolyt megbeszélésről. MNL-OL, XIX-A-21-d-0014-3/1961 (10. dob.).

egyház delegációját ilyen értelemben készítjük fel²⁸³), és ha szükségesnek látták, akkor direkt személyi beavatkozásra (letiltásra, fenyegetésre stb.) is sor került.²⁸⁴

A Keresztyén Békekonferenciát és az általa rendezett Összkeresztyén Világbékegyűléseket a kelet-közép-európai kommunista államhatalmak szovjet indíttatásra közösen szervezték. A papi kommunista mozgalom abból a szempontból nem számított újdonságnak, hogy a kelet-közép-európai kommunista országoknak számos területen „sikerült koordinálniuk a nemzetközi harcot”; ez más területeken, pl. a Varsói Szerződés Szervezete keretében vagy a Nemzetközi Újságíró Szövetségben már jóval korábban megtörtént. Az azonban újdonságnak számított, hogy az egységes(ebb) fellépés immár „*egyházi porondon* – tehát egy politikailag indifferensnek feltételezett területen – történt, ahol az Egyesült Államok politikáját képviselők először találták szembe magukat egy közös fronttal”.²⁸⁵ Érdekes, hogy a nemzetközi kommunista frontszervezetek között a KBK jött létre a legkésőbb: a többi frontszervezet vagy pár évvel a második világháború után (1945, 1946), vagy legkésőbb 1957-ig megalakult; a KBK viszont csak 1958-ban, sőt inkább 1961-ben lépett a nyilvánosság elé.

A KBK által 1961-ben szervezett legfontosabb nemzetközi egyházpolitikai eseményeket (nemzetközi találkozók Karlovy Varyban, Új-Delhiben és Prágában) kiértékelő csehszlovák források szerint az egyes egyházügyi hivatalok között kezdettől létezett egy szándék, hogy „elérjék a szocialista tábor országai küldöttségeinek a közös és egységes fellépését azért, hogy [a KBK-n belül] a helyes politikai álláspont érvényesüljön”²⁸⁶. A közös és egységes fellépés az Összkeresztyén Világbékegyűléseken később is cél maradt²⁸⁷ – ennek

283 Veres Pál feljegyzése a Bratislavában történt megbeszélésekről. 1965.02.18. MNL–OL, XIX-A-21-d-0014-1/1965 (29. dob.).

284 Az ÁEH direkt személyi beavatkozására pl. Kozma Tamás unitárius teológus prágai tanulmányainak a megakadályozása: „Mi nem javasoljuk, így a prágai teológia el fogja [őt] utasítani.” Veres Pál feljegyzése a CSÁEH és a MÁEH vezetőinek értekezletéről Budapesten. 1961.02. 16-17. MNL–OL, XIX-A-21-d-0014-4/1961 (16. dob.).

285 Olt Károly jelentése a Prágai Összkeresztyén Békegyűlésről. 1961.08.11-én. MNL–OL, XIX-A-21-d-0037-2/1961.

286 F. Kahuda anyaga Olt Károlynak, a német nyelvű levél magyar fordítása 1961. szeptember 8-án. MNL–OL, XIX-A-21-d-0037-4/1961.

287 Straub István jelentése Aczél Györgynek a szocialista országok Egyh. Hivatalai

tényleges megvalósulása azonban erősen korlátozott volt. Egyfelől a kommunista országok egyházpolitikai szándékainak az összehangolása, és főleg az ehhez szükséges kölcsönös információcsere nem volt magától értetődő, ráadásul – a MÁEH munkatársainak értékelése szerint – „a baráti országok küldöttségei [...] politikailag elég heterogének” voltak, főleg a keletnémet delegáció.²⁸⁸

Az egyházügyi hivatalok szempontjából a legfőbb cél mindig a kitűzött *politikai cél* elérése volt. Operatív-technikai értelemben a nemzetközi békekonferenciákon leginkább arra ügyeltek, hogy „az ülésen ellenséges hangulat ne érvényesülhessen.”²⁸⁹ Ennek ellenére ellenséges helyzetek és hangulatok gyakran előfordultak. Az egyházi reakció – jegyezték fel egy, a CSÁEH és a MÁEH vezetői között lefolytatott megbeszélésen 1961-ben – meg akarja zavarni a prágai eseményt, vagy előszóban a helyszínen, vagy a sajtóban. A szervezők előre számon tartottak egy Wilkens nevű hannoveri lelkészt, aki „töri magát, hogy részt vehessen a konferencián és ott robbantson.”²⁹⁰

A kelet-közép-európai egyházügyi hivatalok egységes fellépése jobbra kimerült a KBK vezetőségének személyi összetételét érintő egyeztetésben és szavazáskori egységes(ebb) fellépésben, ezekhez ugyanis tényleg közös taktikai érdekük fűződött.²⁹¹ Ha személyi kérdések merültek fel, akkor a CSÁEH és MÁEH munkatársai nem álltak meg saját országuk határainál, ellenkezőleg, célzatosan beavatkoztak nemcsak a KBK, hanem (a KBK-t felhasználva, indirekt módon) a rivális nemzetközi egyházak perszonális ügyeibe is. Ennek egyik szintje az volt, hogy tájékoztatták egymást a KBK-ban aktív nyugati lelkészek (pl. az NSZK-beli Heinz Kloppenburg) különféle „ügyeiről.”²⁹²

elnökhelyetteseinek értekezletéről. Bp., 1975.07.26. MNL-OL, XIX-A-21-d-0014-3/a/1975 (89. dob.).

288 Marjai József nagykövet jelentése a Prágai Összkeresztyén Békegyűlés tárgyában. Dátum nélkül. MNL-OL, XIX-A-21-d-0037-4/1961 (13. d.).

289 Veres Pál feljegyzése a Hrašek et.-sal történt megbeszélésről 1964.11.13-án. MNL-OL, XIX-A-21-d-0014/3/1964 (24. dob.).

290 Feljegyzés 1961.02.16-17-én a CSÁEH és a MÁEH vezetői között lefolyt megbeszélésről. MNL-OL, XIX-A-21-d-0014-3/1961 (10. dob.). A források nem szólnak róla, hogy ilyesmi tényleg megtörtént volna.

291 Záznam pro paměť. Praha 1977.04.20. MNL-OL, XIX-A-21-d-0014-2/b/1977 (102. dob.).

292 1962.11.26. K. Hruza levele Pranter Józsefnek. MNL-OL, XIX-A-21-d-0014-3/1962 (15. dob.).

Ennél jóval bonyolultabb feladat volt, hogy az egyházügyi hivatalok összehangolják lépéseiket a KBK általános tevékenysége kapcsán. A CSÁEH és MÁEH azon találkozóin, amelyeket a KBK munkájának az előkészítése végett hívtak össze, a leggyakrabban megfogalmazott taktikai lépés az volt, hogy „szükséges a szerepek elosztása” a világbékegyülések kelet-közép-európai résztvevői között. A szereposztásnak az is része volt, hogy az egyházügyi hivatalok szakreferenseinek az Összkeresztyén Világbékegyülések teljes időtartama alatt a helyszínén kellett tartózkodniuk, hogy szükség esetén operatív beavatkozhasanak.²⁹³ A magyar és a csehszlovák egyházügyi hivatalok munkatársai politikailag igyekeztek naprakészek lenni. Pl. egy 1964-es KBK előkészítő rendezvényen (amelyre Hruscsov pártfőtitkári lemondása körüli időszakban került sor) előre felkészültek, mi legyen a teendő abban az esetben, ha „a munkabizottság ülésén felvetik a Szovjetunió vezetésében beállt személyi változást.”²⁹⁴

A CSÁEH és MÁEH munkatársai számára személyi kérdésekben a legnagyobb kihívást az jelentette, hogy befolyásolni tudják a rivális nemzetközi egyházi szervezetek tevékenységét. 1961-ben azzal szembesültek a két egyházügyi hivatal munkatársai, hogy az Egyházak Világtanácsának (EVT) a vezérkara „ki akarta játszani a szocialista országok delegátusait egymás ellen”, és egyebek mellett „ki akarták hagyni Hromádkát” az EVT vezetéséből.²⁹⁵ 1964-ben a kommunista országok képviselőinek sikerült közösen fellépniük, amikor az EVT-ben kezdeményezés indult annak érdekében, hogy leváltásák a KBK-val nagyon jó kapcsolatokat ápoló Visser't Hooft főtitkárt (helyette Patrick Rogert akarták megválasztani).²⁹⁶ Egy évvel később az EVT Közpon-ti Bizottsága enugui ülésén a szocialista országok egyházi delegátusai Visser't Hooftot támogatták, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy ő maradt az EVT főtitkára.²⁹⁷

293 Feljegyzés 1961.02.16-17-én a CSÁEH és a MÁEH vezetői között lefolyt megbeszélésről. MNL-OL, XIX-A-21-d-0014-3/1961 (10. dob.)

294 Veres Pál feljegyzése a Hrašek elvtárrsal történt megbeszélésről 1964. november 13-án. MNL-OL, XIX-A-21-d-0014/3/1964 (24. dob.).

295 Veres Pál feljegyzése a német, csehszl. és magy ÁEH-ok értekezletéről Prágában. 1961.09.11. MNL-OL, XIX-A-21-d-0014-9/1961.

296 Jelentés a Pozsonyban történt megbeszélésről. 1963.12.29. MNL-OL, XIX-A-21-d-0014-4/1964 (24. dob.).

297 Veres Pál feljegyzése a Bratislavában történt megbeszélésről. 1965.02.18. MNL-

A KBK mögött meghúzódó állami egyházügyi hivatalok levelezésében nem ritkán olvassuk, hogy „javasoljuk egyeztetni a megszerzhető pozíciókra és ezek betöltésére alkalmas személyekre vonatkozó variánsokat.”²⁹⁸ Az EVT Elnökségében (az egyházügyi hivatalok célzatos egyeztetésének köszönhetően) fokozatosan növekedett a kelet-közép-európai személyi befolyás. 1975-ben az EVT 23 tagú Végrehajtó Bizottságában már jelen volt Tóth Károly (a KBK főtitkáraként), emellett közös erővel megpróbálták kitérni az 1968-as szerepe miatt Prágában kegyvesztett Jan Milič Lochmant (aki Svájcba disszidált, de az EVT Végrehajtó Bizottságában továbbra is képviselte Csehszlovákiát). 1975-ben az EVT Központi Bizottsága 121 tagjából 16 fő származott szocialista országból (kb. 13%), miközben a 16-ból 10 fő képviselte az ortodoxokat, vagyis a Szovjetuniót.²⁹⁹

A Keresztyén Békekonferencia szervezeti felépítése

A KBK legszűkebb, tényleges vezetése az Elnökség volt, amelynek az elnökön kívül a főtitkár, az alelnökök (1985-ben a szervezetnek 9 alelnöke volt) és néhány tiszteletbeli személy volt a tagja.³⁰⁰

Szervezeti értelemben (1961-től kezdődően) az egész mozgalom vezető szerve a KBK Munkabizottsága (CPC Working Committee) volt. A Munkabizottság 1961-ben 16 tagból állt. Tagjait az Összkeresztyén Világbékegyűlés plénuma választotta úgy, hogy a Munkabizottságnak eleve tagja volt az Elnökség minden tagja.³⁰¹ A Munkabizottságnak mint testületnek a KBK

OL, XIX-A-21-d-0014-1/1965 (29. dob.).

298 Miklós Imre: A szocialista országok egyházai tevékenységének aktivizálása és szélesítése a béke védelmére, a nemzetközi enyhülés feltételei között. Főreferátum-tervezet a szocialista országok egyházügyi hivatalai vezetőinek értekezletéhez. Budapest, 1975.07.03. MNL–OL, XIX-A-21-d-0046-2-b/1975 (91. d.).

299 Miklós Imre Péter Jánosnak: Tézisek a szocialista országok egyházügyi hivatalai vezetőinek értekezletéhez, tervezet. Budapest, 1975.06.09. MNL–OL, XIX-A-21-d-0046-2-a/1975 (91. dob.).

300 *Soviet activ*, i.m. 2–4.

301 *Soviet active*, i.m. 2–5; Tájékoztató az Összkeresztyén Békegyűlés lefolyásáról. Dátum nélkül. MNL–OL, XIX-A-21-d-0037-4/1961; Olt Károly jelentése a Prágai Összkeresztyén Békegyűlésről. 1961.08.11-én. MNL–OL, XIX-A-21-d-0037-2/1961.

szervezeti felépítésében az volt a fő hatásköre, hogy a béke világgyűlések közötti időszakokban döntéseket hozzon a keresztyén békemozgalomra vonatkozólag.³⁰²

A KBK szervezeti központjának a Nemzetközi Titkárság (CPC International Secretariat) számított.³⁰³ Ez egy kb. 20 tagú testület volt, amelyet a KBK főtitkára elnökölt, tagjait pedig a KBK Munkabizottsága jelölte ki. A kezdetben viszonylag laza szervezeti formában működő KBK-ban meghatározó szerep hárult a Nemzetközi Titkárságra. Feladata lényegében a mozgalom operatív *irányítása* volt – miközben az irányítást a háttérben meghúzódó egyházügyi hivatalok nagyon hangsúlyosan értették. Az egyházügyi hivatalok vezetői szerint ugyanis „a helyes szervezéstől függ, hogy a [béke]nagygyűlés jól végezze a munkáját, és ne fulladjon politikai vitákba az állásfoglalása. A főreferátumhoz először kipróbált, politikailag szilárd emberek szóljanak hozzá [...] A nyugati küldötteket is a mi egyházi embereinknek kell helyes irányba terelni.”³⁰⁴ A Nemzetközi Titkárság első főtitkárának 1961-ben Prágában a cseh Jaroslav N. Ondrát választották meg; a titkárságon dolgozott 1961–1968 között a magyar Tóth Károly is, és sok évig helyet kapott benne A. S. Bujevski, az Orosz Ortodox Egyház külügyi hivatalának a titkára is.

A Munkabizottság mellé társult további szervezeti egységként a KBK Folytatólagos Bizottsága (Continuation Committee), amit egyes források Tanácsadó Bizottságnak neveznek.³⁰⁵ A Folytatólagos Bizottság egy viszonylag népes, 107 tagú tanácsadó testületet jelentett.³⁰⁶ Tagjait a Összkeresztyén Világbékegyűlések plénuma választotta meg, és ők voltak azok a személyek, akik a világbékegyűlések közti időben szakmai munkát végeztek elsősorban

302 Ondra levele a KBK Munkabizottságának tagjaihoz, Prága 1969.11.05. MNL–OL, XIX-A-21-d-0014/1969; Grnák Károly jelentés-tevezete a Csehszlovák Egyházügyi Titkárság vezetőivel és munkatársaival történt tárgyalásról 1969.02.03-06. MNL–OL, XIX-A-21-d-0014-1/c-1969 (47. dob.).

303 *Soviet active*, i.m. 3-6; Veres Pál feljegyzése a CSÁEH és a MÁEH vezetőinek értekezletéről Bp.-en. 1961.02.16-17. MNL–OL, XIX-A-21-d-0014-4/1961 (16. dob.).

304 Feljegyzés 1961.02.16-17-én a CSEH és a MEH vezetői között lefolyt megbeszélésről. MNL–OL, XIX-A-21-d-0014-3/1961 (10. dob.).

305 Miklós Imre jelentése a Szlovák Egyh. Titkárság igazgatójával folytatott megbeszélésről. Budapest, 1975.06.20. MNL–OL, XIX-A-21-d-0014-2/1975.

306 Olt Károly jelentése a Prágai Összkeresztyén Békegyűlésről. 1961.08.11-én. MNL–OL, XIX-A-21-d-0037-2/1961.

bizottsági keretek között.³⁰⁷ A Keresztyén Békekonferencia, amikor nem tartott kongresszust, bizottsági formában működött. Ezek közé tartozott a teológiai és az ifúsági bizottság, valamint egy sor erősen politikai témájú egyéb KBK-bizottság, úgymint: nemzetközi kérdésekkel foglalkozó bizottság, hidegháborús bizottság, a német-német kérdéssel foglalkozó bizottság, gyarmati bizottság, gazdasági bizottság, továbbá az európai biztonsági konferenciával foglalkozó bizottság stb. A KBK-bizottságoknak a csehszlovák és a magyar egyházügyi hivatalok szempontjából vett értelmét jól jelzi, hogy amíg a hivatalok dokumentumaiban az ülések *tartalmáról* alig esik szó, addig bőségesen elemzik annak *taktikai* elemeit. „A Munkabizottság üléseit úgy kell tervezni – írták Prágából –, hogy egyházi hagyományokkal rendelkező városokba, például Greifswald [NDK], Hnezdno [Lengyelország], Debrecen, kell összehívni, és célzottan az NSZK-ban.”³⁰⁸

A KBK szervezői az egyházügyi hivatalok titkárságain egyértelműen sikeresnek értékelték a világméretű mozgalmat elindító 1961-es prágai eseményt. A folytatás kapcsán azonban egy sor megoldandó tartalmi és szervezeti problémával találták szembe magukat. Habár csehszlovák belső értékelések szerint 1961-ben az I. Összkeresztyén Világbékegyűlésen Josef L. Hromádka jó munkát végzett, „jó teológiai hozzáállással elemezte valamennyi fontos politikai kérdést”, és a békekonferencia utómunkálatai során is „teológiailag kiválóan megindokolta a mozgalom további munkájának a szükségességét”³⁰⁹, a CSÁEH nevében politikai értékelést író F. Kahuda nem titkolta a magyar elvtársak előtt a legfontosabb további intézkedés csapásirányát: „Mindenekelőtt a mozgalom helyes politikai vezetésének [...] biztosításáról, a KBK vezető tényezőinek, mint Hromádka professzornak, Ondra főtitkárnak, a Nemzetköz Titkárság tagjainak és más személyiségeinek *a rendszeres politikai befolyásolása és ellenőrzése* szükségességéről van szó.”³¹⁰

Felmerült, hogy ha a Keresztyén Békekonferencia Összkeresztyén Világbékegyűlései rendszeressé válnak, akkor „célszerű lesz a legsürgősebben kidolgozni a KBK alapszabályait és keresztülvinni annak jogi bejegyzését a csehszlovák hatóságoknál, mint nemzetközi keresztyén békemozgalomét

307 *Soviet active*, i.m. 2-4.

308 F. Kahuda anyaga Olt Károlynak, a német nyelvű levél magyar fordítása 1961. szeptember 8-án. MNL-OL, XIX-A-21-d-0037-4/1961.

309 Uo.

310 Uo.

[...] Az egész ügylet a Csehszlovák Szocialista Köztársaság külügyminisztériumával való megegyezés után hajtandó végre³¹¹. Sem Budapesten, sem Prágában nem volt kétség sem a folytatás politikai jellegéről, sem arról, hogy az irányítást Csehszlovákiában kell tartani. Csakhogy alapvető szervezési „akadályt jelent az a tény – írták Prágából –, hogy a KBK még nem képvisel önálló jogi egységet, jelenleg a Komenský Teológiai Fakultás alapján működik.”³¹² Az 1961-es szervezőskor a szervezeti bázis egyrészt egy egyetemi tanszék (Hromádka professzor munkahelye) volt, másrészt a Cseh Testvér Egyház (amelynek prágai épületében kaptak irodákat a KBK hivatalai).³¹³ Egy világméretű mozgalom szervezése (az egyházügyi hivatalok ezt mondták ki célnak) azonban erről a bázisról nem volt megvalósítható; még úgy sem, hogy Hromádka tanszékének több oktatóját (Jan Milič Lochman, Josef Smolík, Štefan Turnský) bevonták,³¹⁴ és még úgy sem, hogy a szervezésbe besegített a csehszlovák Egyházak Ökumenikus Tanácsa.³¹⁵

A magyar és a csehszlovák egyházügyi források rendszeresen a kelet-közép-európai egyházügyi hivatalok „összehangolt együttműködési és fellépési igényéről”³¹⁶ írtak. Nehéz megítélni, hogy a korabeli KBK-vezetők milyen mértékig voltak tisztában a KBK-ra gyakorolt szovjet ráhatással, azonban megkockáztatható, hogy a kommunista egyházügyi hivatalok koordinált együttműködése hathatós nemzetközi diplomáciai támogatást nyújtott a Szovjetuniónak.³¹⁷ A kelet-közép-európai országok nemzetközi kapcsolatai szempontjából ebben az esetben arról a szovjet szándékról volt szó, hogy a KBK proaktív (látszólag diverzifikált, ámde mégis a központi békecélhoz

311 Uo.

312 F. Kahuda anyaga Olt Károlynak, a német nyelvű levél magyar fordítása 1961. szeptember 8-án. MNL–OL, XIX-A-21-d-0037-4/1961.

313 Ramet: *The Catholic Church in Czechoslovakia*, i.m. 83.

314 Feljegyzés a csehszlovák elvtársakkal folytatandó tárgyaláshoz. Dátum nélkül. MNL–OL, XIX-A-21-d-0014-4/d/1969 (47. dob.).

315 F. Kahuda anyaga Olt Károlynak, a német nyelvű levél magyar fordítása 1961. szeptember 8-án. MNL–OL, XIX-A-21-d-0037-4/1961; valamint Ramet: *The Catholic Church in Czechoslovakia...*, i.m. 83.

316 Kenderesi J. javaslata a CSEH küldötteivel folytatott tárgyalásar. Bp., 1973.10.01. MNL–OL, XIX-A-21-d-0014/1973.

317 Felszólalás-tervezet az Egyházak Világtanácsával kapcsolatban a szocialista országok egyházügyi hivatalai vezetői értekezletére 1975.09.15-én. MNL–OL, XIX-A-21-d-0046/1975 (147. dob.).

igazodó) segédeszköz volt a szovjet külpolitika megtámogatásához, a kommunista tömb nemzetközi tekintélyének a növeléséhez. A Nyikita Hruscsov által még az 1950-es években meghirdetett, majd Brezsnyev által is bőven alkalmazott aktív külpolitika doktrína értelmében a kommunista országok nemcsak egy rugalmasabb viszonyra számíthattak a Szovjetunió hatókörén belül, hanem a megnyitott kezdeményezési lehetőségek és a megosztott felelősség által mind a tagoknak, mind a tömbnek megnőtték a nemzetközi manőverezési képességeik.³¹⁸ Mikós Imre több alkalommal szó szerint kifejezte az aktív egyházi külpolitika hasznát: a KBK célja „a szocialista országok kezdeményező, aktív külpolitikájának az érvényesítése a nemzetközi enyhülés keretei között.”³¹⁹

Csehszlovákiai magyarok a MÁEH és a CSÁEH irataiban

A Magyar Nemzeti Levéltárban őrzött egyházügyi anyagok kevés iratot és utalást tartalmaznak a (cseh)szlovákiai magyar reformátusok témakörében. A (cseh)szlovákiai magyar reformátusok mint vallási közösség a vizsgált évtizedekben csak emitt-amott említődnek az egyházügyi hivatalok írásos kapcsolatában. Egy 1961-es kétoldalú magyar-csehszlovák egyházügyi találkozóról beszámoló feljegyzésben a CSÁEH (meg nem nevezett) képviselője Szlovákiában meglehetősen sötét képet festett az ország keleti felének vallási állapotairól. Az egyházügyi munkatárs az alábbi mondatokat jegyezte le az alapján, amit a csehszlovák partnertől hallott: „Szlovákiában bonyolult az egyházpolitika, mert a papok nemcsak a vallásos reakció képviselői, hanem sovinizták és fasiszták is. Különösen a katolikus papok terjesztik a soviniz-

318 Az aktív külpolitika doktrínájának Békés Csaba általi kifejtését lásd Békés Csaba: *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika, 1944–1991*. Osiris Kiadó – MTA TK, Budapest, 2019, főleg 89–94; valamint Kalmár Melinda: *Korporatív, szovjet, hibrid. Egy formáció metamorfózisa*. Osiris Kiadó, Budapest, 2021, 95–96.

319 Miklós Imre: A szocialista országok egyházi tevékenységének aktivizálása és szélesítése a béke védelmére, a nemzetközi enyhülés feltételei között. Főreferátum-tervezet a szocialista országok egyházügyi hivatalai vezetőinek értekezletéhez. Budapest, 1975.07.03. MNL–OL, XIX-A-21-d-0046-2-b/1975 (91. dob.).

must. *A magyar protestáns lelkészek nagy része is sovinizta.* Tehát a sovinizmus a vallás mögé buvik.”³²⁰

Az általam vizsgált források alapján az 1970-es évek közepén a reformátusok ügye szinte elveszítette a vallási jellegét, és elkezdett betagozódni a (cseh) szlovákiai magyarok mint Magyarországról is figyelemmel kísért nemzetiségi csoport politikai ügykörébe. 1973 elején egy kétoldalú budapesti tanácskozáson felmerült az igény, hogy „a görögkatolikus egyházzal kapcsolatban – a szlovák–magyar nemzetiségi kérdést is érintő – közös probléma megoldására tervet dolgozzunk ki, és azt egyeztessük”. Azonban a vizsgált források az 1970-es években nem ismertetnek részleteket „a magyar nemzetiségi kérdést érintő közös probléma” jellegéről vagy tartalmáról.³²¹ A (cseh)szlovákiai magyar reformátusokat az 1980-as években kezdték gyakrabban emlegetni, de jellemzően nem mint vallási, hanem mint nemzetiségi csoportot. 1982-ben a csehszlovák szövetségi egyházügyi tanács vezetője, Karel Hruza azt fejtette ki Kovács Béla prágai nagykövetnek, hogy bár az „egyházpolitikai helyzet Szlovákiában kedvezőtlenül alakul, mivel a klerikális csoportok igen erős aktivizálódása figyelhető meg,” ám a „szlovákiai magyarlakta területeken lényegesen jobb a helyzet, ami azzal is összefügg, hogy itt a katolicizmus bázisai gyengébbek.”³²²

320 Feljegyzés 1961.02.16-17-én a CSEH és a MEH vezetői között lefolyt megbeszélésről. MNL–OL, XIX-A-21-d-0014-3/1961 (10. dob.).

321 Feljegyzés a MÁEH és a Csehszl. Föd. Egyházügyi Titkárság közötti kapcsolatokról. Budapest, 1973.02.20. MNL–OL, XIX-A-21-d-0014-2/1973.

322 Kovács nagykövet jelentése Az egyházpolitikai helyzet alakulása Csehszlovákiában tárgyban. Prága, 1982.06.15. MNL–OL, XIX-A-21-d-33-2/1982.

1973: Jubileumi ünnepség a pozsonyi református egyházközségben

Buza Zsolt

A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház és a Pozsonyi Református Egyházközség helyzete 1973-ban

1972-ben megtörtént „a tisztújítás” a Szlovákiai Református Keresztyén Egyházban. Ez választ adott az 1968-as prágai tavasz eseményeire, vagyis a 17 szlovák lelkész által aláírt rezolúcióra. Ezzel kapcsolatos nem tetszését Dr. Varga Imre püspök először 1968. június 20-án fejezte ki, amikor is így fogalmazott: „...ez a demokratizációs folyamat extrém megnyilatkozása.”³²³ A Komáromban 1970. november 26-án tartott zsinaton elhangzott ugyan Ján Čontofalský utolsó „védőbeszéde”, de nem járt nagy sikerrel, sőt még nagyobb felháborodást keltett.³²⁴ Dr. Varga Imre Miroslav Váleknek, az akkori kultuszminiszternek intézett levelében egy rövid megjegyzéssel így jellemezte a lemondott püspökhelyettes komáromi megnyilvánulását: „A közélet és a társadalom minden szintjén önkritikát gyakorolnak, és a rosszul kiadott rendeletek visszavonására kötelezik el magukat. Ján Čontofalský azonban a komáromi zsinaton úgy beszélt, mintha 1968. május 2-től semmi sem változott volna.”³²⁵ Az államapparátus osztotta a püspök véleményét ezzel kapcsolatban, és természetesen őt támogatta. Ezután a szlovák püspökhelyettes nem a keleti – ahol többen élt a szlovák reformátusság –, hanem a nyugati szintérről lett választva, elsőként Andrej Maťašík személyében. Minden prob-

323 Pešek, Ján: Slovensko-maďarské spory v Reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku po druhej svetovej vojne. In Ivantyšynová Tatiana (ed.): *Národ – cirkev – štát. SDK SVE a CEP v spolupráci s Historickým ústavom SAV*, Bratislava, 2007, 192.

324 Pešek, Ján – Barnovský, Michal: *V zovretí normalizácie: Cirkvi na Slovensku 1969-1989*. VEDA: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava, 2004, 56–57.

325 Pešek Ján a kolektív: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948:1989*. Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov, 2003, 353.

léma gyökere a szlovák-magyar viszony volt, amiről nem volt szabad beszélni, csak tabu maradt, és felfelé, az állam irányába csak a panaszkodás folyt. Az állam még egy veszélyes gócpontot Kelet-Szlovákiában nem engedhetett meg magának, hiszen elég volt a pravoszláv és a görögkatolikus egyházak eléggé felborzolt kedélyeit oldania.³²⁶

A Pozsonyi Református Egyházközség az egyházmegye felé leadott statisztikai adatokat tartalmazó jelentés alapján 1973-ban 2200 lelket számolt, amiből 1000 lelket evidáltak, ebből 393 lélek egyházfenntartói járulék befizetésével hozzájárult a közös terhek viseléséhez.³²⁷ A gyülekezetnek az egyházközség tagjairól pontos jegyzéke volt, Pozsonyon kívül Oroszvárt 12 lelket, Nagyszombatban pedig 50 lelket tartottak számon a hivatalos nyilvántartásban. A lelkipásztori jelentés alapján az egyházfenntartói járulék ebben az évben rekord méreteket öltött, több mint 20 000 koronát adakoztak erre a célra az egyháztagok. A vizsgált időszakban a gondnoki pozícióban utolsó évét töltötte a perbetei származású Jakab András (1974. február 8-án hunyt el), a gyülekezet pénztárosa Nagy Rezső presbiter, az egyházi és házmester 1973 nyáruatóig Kürthy Sándorné szül. Csiba Klára voltak. Ez utóbbi feladatokat ideiglenesen, 1973. december 1-jéig a lelkész lányai látták el.³²⁸

A gyülekezet lelkésze: Andrej Maťašík volt, aki lelkipásztori teendői mellett 1945 és 1952 között a Szervezőbizottság titkára, 1954-től pedig a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház hivatalos lapjának, a Kálvinista Szemlének (Kalvínske Hlasy) szorgos szerkesztője volt. 1959-től a Pozsonyi egyházmegye sorban második megválasztott esperese és a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinatának megválasztott képviselője volt. 1964 és 1970 között a Szlovák Megújulás Pártja elnökségének tagjaként tartották számon.³²⁹ 1964-től Pozsony Város Nemzeti Bizottságának képviselője- és

326 Pešek, Ján: Národnostné problémy vnútri Reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku po roku 1945. In *Historické štúdie 44: Ročenka Historického ústavu Slovenskej Akadémie Vied*. Bratislava, 2006, 97-100.

327 A Pozsonyi Református Egyházmegye Levéltára, Apácaszakállas (PREL), Jelentések az egyházlátogatásokról 1974-ben. Jelentés a bratislavai egyházközség 1973. évi életéről.

328 PREL, Beérkező levelek: 66/1974. Jelentés a bratislavai ref. ker. gyülekezet életéről 1973 évben. Elhangzott 1974. január 27.-én az egyházközségi évi közgyűlésen.

329 A Pozsonyi Református Gyülekezet Irattára (PRGYI), *Vlastný životopis And-*

a Közrend Védelméért Felállított Bizottság tagja volt. Részt vett a Keresztén Békekonferencia munkájában, és a Szlovák Békebizottság tagja volt. Ezen belül a Pozsony-óvárosi Békebizottságban is tevékenyen dolgozott. A Szlovákiai Antifasiszta Harcosok Szövetsége szervezetének aktív tagja, a pozsony-óvárosi 12. részlegnek az elnöke és a szervezet városi bizottságának is a tagja volt. A Csehszlovák–Szovjet Barátság Szövetségének munkájából is részt vállalt. Több éven keresztül volt elnöke, a 4. utcai szervezetnek és a városi bizottság tagja is volt. 1971-től a Szövetség Központi Főosztálya Ellenőrző Bizottságának az elnöki pozíciójába került.³³⁰

A presbitérium nagy terve – a lelkész terve?

A gyülekezet közössége az 1973. január 28-án tartott egyházközségi közgyűlés alkalmával határozott a lelkipásztor javaslatáról, aki azt javasolta, hogy a gyülekezet a templomszentelés jubileumának megtartását 1973. október 6-ra tűzze ki, és kapcsolja össze a gályarabok 300 éves évfordulójával. Tóth Károly kántor javasolta a gályarabokról való előadás megtartását és Berencs várának megtekintését, amelyet a főgondnok is „nagy helyesléssel nyugtázott.”³³¹

1973. július 3-án megtartott presbitéri gyűlés 4. pontja értelmében a jubileumi ünnepség három célt szolgált: a pozsonyi vértörvényszék 300. évfordulójáról, a pozsonyi református közösség önállóságának 80. évfordulójáról, valamint a templomszentelés 60. évfordulójáról való megemlékezést. A jubileumi ünnepség időpontját pedig az eredeti javaslatához képest egy héttel későbbre tűzték ki, 1973. október 14-re.³³²

reja Maťašíka zo dňa 5. júna 1956 a jeho dodatok k vlastnému životopisu Andreja Maťašíka zo dňa 10. februára 1971. 1. számú mappa: Maťašík András életrajzi adatai.

330 Archív Mesta Bratislavy – f. Národný výbor v Bratislave, Osobné spisy duchovných, spis Andrej Maťašík, šk. č. 703. Ján Masaryk: Andrej Maťašík – pracovno-politický posudok.

331 PRGYI, Jegyzőkönyv 1966. júl. 3-tól – 1976. ápr. 25. Jegyzőkönyv a bratislavai-pozsonyi ref. ker. egyházközség évi egyházközségi közgyűléséről, melyet 1973. január 28-án délelőtt 11 órakor, vagyis a vasárnapi istentisztelet után tartottunk a hívek jelenlétében a gyülekezeti teremben.

332 PRGYI, Jegyzőkönyv 1966. júl. 3-tól – 1976. ápr. 25. Jegyzőkönyv a bratislavai-pozsonyi ref. ker. egyházközség évi egyházközségi közgyűléséről, melyet 1973. január 28-án délelőtt 11 órakor, vagyis a vasárnapi istentisztelet után tartottunk a hívek jelenlétében a gyülekezeti teremben.

A két napra tervezett jubileumi ünnepség keretprogramját, amit a gyülekezet lelkésze látott el aláírásával és nyújtott be a Fővárosi Nemzeti Bizottság kulturális osztályára 1973. augusztus 9-én 38-XVIII-1973. számú levelében, a gyülekezet meglehetősen nagyszabásúra tervezte, legalábbis az állami szabványokhoz képest. Az 1973 október közepére tervezett emlékünnepségek koszorúzással indult volna. Ebből az alkalomból szombat délután boldogemlékű Balogh Elemér sírját, aki a templomépítő-bizottság elnöke volt, valamint a mellette szolgáló főgondnokok: Dr. Kovács László, Dr. Salamon X. Ferenc és Kovács Alajos sírjait kereste volna fel a közösség, és róttá volna le kegyeletét. Ezen az alkalmon mindössze 15 személy vett volna részt a Kecse kapui evangélikus temetőben.

Ezt követően egy előadásra került volna sor a református egyház templomában, amit Dr. Vladimír Gaál történész, a Szlovák Evangélikus Teológiai Fakultás titkára a pozsonyi vértörvényszék eseményét hozta volna közelebb a hallgatóságához. Ezt egy rövid áhítat előzte volna meg, amit nt. Brányik Sándor, csilizpatasi lelkipásztor tartott volna. Az orgonakiséretet Tóth Károly, a gyülekezet kántora végezte volna, valamint az ő helyettesei, Branislav Král' és Vojtech Paulen, akik a baptista gyülekezet tagjai voltak, de ez idő tájt keresztén közösségük a református templomban tartotta istentiszteleteit.

A vasárnapi istentisztelet menete a következőképpen alakult volna: A reggeli szlovák istentiszteleten a liturgiát a helyi lelkész vezette volna, de az ige szolgálatra a csehtestvér egyházban szolgáló Zdeněk Kubíček, lytomyšlei lelkipásztort kérték fel. A közösséget köszöntötte volna egyházmegyei elnöktársa, MUDr. Otokar Tardy, aki a chrudimi egyházmegye világi képviselője volt.

A magyar nyelvű istentisztelet liturgiai vezetője szintén a gyülekezet lelkésze lett volna, de az ünnepi szolgálatot Dr. Varga Imre püspök, rimaszombati lelkipásztor végezte volna. A prédikáció után a gyülekezet rövid története hangzott volna el, valamint a városi képviselő és a környező gyülekezetek meghívott vendégeinek köszöntése. A közös ebédet a templomhoz közeli étteremben oldotta volna meg a pozsonyi reformátusság.

A vasárnap délutáni programot képezte volna egy rövid séta, amely tartalmazta volna az olyan értékes emlékhelyek megtekintését, mint a Városháza, az evangélikus kistemplom, az akkori gyorsírással foglalkozó hivatal volt

avai-pozsonyi ref. ker. egyházközség rendes presbiteri gyűléséről, melyet 1973. július 3-án 19 órakor a bibliára után tartottunk a gyülekezeti teremben.

épületét az Apácapálya utcán, valamint a Szlovák Tudományos Akadémia Konvent-utcán található épületét. Az utóbbi két épület egykor a gyülekezet tulajdonát képezte, itt tartották istentiszteleteiket, de később a református közösség kénytelen volt eladni őket. Vasárnap este pedig elhangzott volna a gyülekezet története szlovák nyelven.

Erre az ünnepségre külön meghívóval a következő vendégeket kívánta meghívni a pozsonyi gyülekezet:

1. A gyülekezet minden eddigi káplánját, akik Csehszlovákia területén szolgáltak.
2. Egyetlen élő volt lelkipásztorát, nt. Szabó Bélát, aki a somorjai nt. Csukás Zsigmond, a nemesócsai nt. Virágh Vince és a rimaszombati nt. Vaszily János apósa volt.
3. Két egykor Pozsonyban szolgáló lelkészözvegyet, a Kassán élő Gaál Istvánné szül. Szekeres Ilonát, valamint Štefan Turnský özvegyét, Jiřina Turnskát, aki Prágában élt.
4. A pozsonyi protestáns felekezetek képviselőit, akik közül többen, előre megbeszélte rendben köszöntենék a gyülekezetet.
5. Pozsony város előjáróságát, a polgármestert, polgármesterhelyettest, valamint az egyházügyi titkárát.
6. A Cseh Testvér Egyház Chrudimi egyházmegyéjének elnökségét.
7. A Szlovákiai Református Keresztény Egyház püspökét, Dr. Varga Imrét, valamint a főgondnokot, Dr. Csáji Bertalant.
8. Kuczy Lajost, a Pozsonyi egyházmegye gondnokát és a megválasztott esperest, Végh Dánielt, nagymegyeri lelkipásztort.
9. Minden egyházfenntartói járulékot fizető egyháztagot a Pozsonyi Református Egyházközségből.
10. A Pozsonyi Egyházmegye minden gyülekezetét.

A lelkipásztor az akkori törvényeket betartva állami engedélyt kért a következőkhöz:

1. A jubileumi ünnepségek tartásához az előre meghatározott és egyeztetett program alapján.
2. 3000 korona összeg felszabadítását az egyházközségi pénztárból, ami valójában a jelenlévők adakozásából lett volna térítve.
3. Ahhoz, hogy az ünnepi előadást dr. Vladimír Gaál tartsa.
4. Ahhoz, hogy cseh nyelven a szlovák istentiszteleten szóljon ünnepi fun-

gensként a litomyšli Cseh Testvér Egyházból származó lelkipásztor.

5. Ahhoz, hogy az esti istentiszteleten a legidősebb még élő pozsonyi segédlelkész, az akkori csilizpatasi lelkipásztor, nt. Brányik Sándor szolgáljon.
6. Ahhoz, hogy a gyülekezetet köszöntse nt. Szabó Béla, valamint a többi Pozsonyban szolgáló lelkipásztor.³³³

A presbitérium augusztus utolsó napján ülésezett, és ülésének 3. pontja tartalmazta a jubileumi ünnepségre felállított szervezőbizottság tagjainak nevét, akiket a presbitérium határozott meg, és akik a következők voltak: a lelkész mellett Nagy Rezső pénztáros, Jakab Elemér, Vágó Ferenc és Vajda Antal presbiterek. Az ünnepségsorozat programját az állami szervekhez benyújtott terv szerint elfogadta a presbitérium.³³⁴

A benyújtott program miatt nt. Andrej Maťašíkot 1973. szeptember 5-én behívták a fővárosi kulturális osztályra, ahol igencsak megnyirbálták a tervezett programot. Az egyházügyi titkár azzal a feltétellel járult hozzá az ünnepségsorozat megtartásához, hogy az csak a templomi szolgálatok részeként, minden pompa nélkül és kizárólag a templom falai között valósul meg. Az engedélyt 1973. szeptember 6-án kiállították C-204/73 szám alatt, de csak 1973. szeptember 14-én érkezett meg.³³⁵

A meghívókat az ünnepi meghívottak felé 1973. szeptember 15-én kézbesítették, de az ünnepi fungens az istentiszteleten már nem ft. Dr. Varga Imre volt, hanem nt. Csukás Zsigmond, a somorjai gyülekezet lelkésze.³³⁶ A város felé ugyanezzel a keltezéssel született meg a levél, a polgármester Ing. Ladislav Martináknak címezve, majd Augustín Michalička felé, aki a polgármester első helyettese volt. A lelkipásztorok özvegyeit szintén meghívták, de nt. Szabó

333 PRGYI, Jubileumi ünnepségek 1973. október 14. List Farského úradu zo dňa 9. augusta 1973 č. 38-XVIII-1973 Zborové oslavy 13. a 14. októbra 1973.

334 PRGYI, Jegyzőkönyv 1966. júl. 3-tól – 1976. ápr. 25. Jegyzőkönyv a bratislavai-pozsonyi ref. ker. egyházközség rendes presbiteri gyűléséről, melyet 1973. augusztus 31-én pénteken tartottunk.

335 PRGYI, Jubileumi ünnepségek 1973. október 14. Beérkező levelek sz. 43-VIII-1973. List Národného výboru Hlavného mesta SSR Bratislavy č. C-2024/79 zo dňa 6.IX.1973.

336 PRGYI, Jubileumi ünnepségek 1973. október 14. List od Predsedníctva reformovaného kresť. cirkevného zboru v Bratislave adresovaný Ing. Ladislavovi Martínikovi zo dňa 15. septembra 1973.

Béla felé nincs nyoma jelzésnek.³³⁷

A városban élő keresztyén felekezetek irányába a meghívókat 1973. szeptember 25-én postázták, azzal a kéréssel, hogy a pozsonyi cseh testvérek részéről František Ciesar szóljon a közösséghez. A városban 12 különböző egyházi hivatalhoz kézbesítették a meghívókat: a római katolikus egyház képviselőinek, név szerint Navrátil Gézának, a Szent Márton-székesegyház az akkori gondozójának és az esperesi pozícióban lévő Štefan Zárlecký részére. Továbbá meghívók mentek ki négy evangélikus lelkészi hivatalba, mégpedig az óvárosi, a pozsonyligetfalusi, a főrévi és a récei hivatalokba. Valamint meghívást kapott a metodista egyházból Polák úr, a keresztyén közösségből Vyhnanek úr, a pravoszláv egyházból Ing. Bujnický úr, az apostoli egyházból Seč úr. A Mély úton található baptista központból Šaling úr és a Cukor utcán működő Cseh Testvér Egyház is részesült a meghívásban.³³⁸

A Fővárosi Nemzeti Bizottság Kulturális Osztálya 1973. szeptember 27-én³³⁹ visszavonta az állami engedélyt, arra hivatkozva, hogy a gyülekezeti ünnepség meghaladhatja a gyülekezeti keretet. Csak a hívek jelenlétében engedélyezte a gyülekezeti ünnepélyt, még hozzá istentisztelet keretén belül. A személyesen átvett engedélyezés alapján Andrej Maťašík kénytelen volt még aznap lemondani a Pozsonyi református egyházmegye gyülekezeteinek a meghívását a következő sorokkal: „Tekintettel arra, hogy a napokban nagyon elfoglalt³⁴⁰ leszek, az ünnepélyes jubileumi istentiszteletek, melyre meg-

337 PRGYI, Jubileumi ünnepségek 1973. október 14. List od Predsedníctva reformovaného kresť. cirkevného zboru v Bratislave Augustínovi Michaličkovi.

338 PRGYI, Jubileumi ünnepségek 1973. október 14. List od Predsedníctva reformovaného kresť. cirkevného zboru v Bratislave všetkým zborom kresťanských cirkví v Bratislave.

339 PRGYI, Jubileumi ünnepségek 1973. október 14. List Odboru kultúry Národného výboru hlavného mesta SSR Bratislavy zo dňa 27.septembra 1973 č. C-204/73.

340 A pozsonyi lelkész sohasem unatkozott, de ez az indok nem állta meg a helyét. Igaz ugyan, hogy szervezte a Zsinati Tanács tagok elszállásolását, akik Pozsonyba Edmond Perret, a Református Világszövetség főtítkárnak a látogatására érkeztek. Emellett ő maga is Lengyelországban, Varsóban tartózkodott 1973. október 2-4. között, ahol a Lengyelországi Ökumenikus Tanács meghívására részt vett az európai egyházi újságírók konferenciáján, de ezek hozzátartoztak lelképásztori és szerkesztői munkájához. Vö. Maťašík András: Tanácskoztak az európai egyházi újságírók. *Kálvinista Szemle*, 1973, 12. sz., 3-4.)

hívtuk, nem lesznek megtartva. Meghívásunkat tárgytalannak tekintésétek. Testvéri szeretettel, lelkész.”³⁴¹ Ugyanez a levél kiment a városban szolgáló lelkésztestvéreknek is államnyelven.

A meghívókon már csak jubileumi ünnepélyes istentiszteletek szerepeltek, és kizárólag 1973. október 14-re fókuszáltak. A szlovák nyelvű istentisztelet reggel 8.30-kor, a magyar nyelvű délelőtt 10.30-kor és este 18.00-kor kezdődtek. Egyedül a lelkészözvegyek igazolták vissza jövetelüket, és megköszönték a postai utalvánnyal küldött 300 Kčs-t, amit vonatjegyre biztosított a közönség. Özv. Gaál Istvánné 1973. szeptember 30-án kelt válaszlevelében nem ígért szállást, mert leányánál, Ildikónál szállt meg.³⁴²

Egységben a békéért!

Az 1973. október 14-ei ünnepségnek az állam által engedélyezett programja a következő volt:

Az 1973. október 14-ei ünnepély programja.

Délelőtt:

1. Harangszó és J.S. Bach E-mol prelúdiuma, előadja Tóth Károly
2. Suspirium az Úrasztalától – Maťašík András helyi lelkész
3. Fennálló invokációi ének: 138. zsoltár 1. verse
4. Főének: 264. dicséret
5. Bibliaolvasás és imádság – Csukás Zsigmond, somorjai lelkész
6. Prédikáció előtti ének: 172. dicséret
7. Prédikáció: Csukás Zsigmond, somorjai lelkész
8. Szólóének: Dr. Kováctól Kis cantate – előadja Preiner Vilmosné
9. Imádság, hirdetések, áldás: Csukás Zsigmond, somorjai lelkész
10. Közös ének: 394. dicséret 1-3. verse
11. Gyülekezetünk 80 éves múltja – előadás: Maťašík András helyi lelkész
12. Énekkar: előadja Dr. Kováctól: Nagy vagy te, Isten...
13. Végh Dániel esperes köszöntő szava
14. Közös ének: 395. dicséret: Isten szívén megpihelve...

341 PRGYI, Jubileumi ünnepségek 1973. október 14. List Andreja Maťašíka zo dňa 27. septembra 1973.

342 PRGYI, Jubileumi ünnepségek 1973. október 14. özv. Gaál Istvánné Košice, 1973. IX. 30-án kelt levele.

15. Köszönet szava a helyi lelkésznek, Maťašík Andrásnak
16. Imádság és áldás: Maťašík András helyi lelkész
17. Záróének: 90. zsoltár 1. verse: Tebened bízunk...

Este 18. órákor

1. Harangszó és preludium: A, Hesse: G-dúr prelúdiuma – Tóth Károly
2. Suspirium az Űrasztalától – Maťašík András helyi lelkész
3. Fennálló ének a 370. dics 1. verse
4. Főének: a 392. dicséret
5. Imádság, igehirdetés, és imádság, Híres Erzsébet, rétei admin.
6. Énekkar: Dr. Kovács: Nagy Cantate, vezeti Tóth Károly
7. Megemlékezés a gályarab lelkészeinkről Maťašík András helyi lelkész
8. Szólóének: Dr. Kovácstól, az Esti dalt előadja Preiner Vilmosné
9. Imádság és áldás: Maťašík András helyi lelkész
10. Záróének a 390. dicséret 1-2. versei.³⁴³

Program slovenských služieb Božích v Bratislave 14. X. 1973.

Ráno o ½ 9. hod.

1. Po doznení zvonom – preludium E-mol J. S. Bacha – zahraje brat K. Tóth.
2. Suspirium od stolu Pánovho – Maťašík, miestny farár
3. Invokačná pieseň: Žalm č. 138. 1. verš
4. Suma Zákona a evanjelia – Maťašík, miestny farár
5. Pieseň pred kázňou č. 231.
6. Kázeň – modlitba a oznamy – Maťašík
7. Pieseň po kázni číslo: 382
8. 80. výročie života zboru, 60. výročie kostola a 300. výročie odsúdenia našich duchovných na galeje – Maťašík, miestny farár
9. Spoločný spev pieseň č. 394.
10. Pozdrav zborov seniorátu – senior D. Végh.
11. Poďakovanie – Maťašík, miestny farár
12. Spoločná pieseň číslo: 395
13. Modlitba a požehnanie – Maťašík, miestny farár

343 PRGYI, Jubileumi ünnepségek 1973. október 14. Az 1973. október 14.-iki ünnepély programja.

14. Závěrečná píseň číslo: 390. Hrad prepevný.³⁴⁴

Mind a három belső használatra készült programon látható módon: piros ceruzával aláhúzva a következő felirat szerepelt: PRO DOMO!

Miért...?

A gyülekezeti ünnepség nem olyan programmal valósult meg, amit a közösség eltervezett. Az alábbiakban arra keressük a választ, hogy miért nem engedélyezte az állam a gyülekezet tervének a megvalósítását?

A. Miért nem vállalta Dr. Varga Imre püspök az igehirdetés szolgálatát?

A püspök úr elfoglaltságra hivatkozva nem tudott részt venni a jubileumi ünnepségen Pozsonyban. Ugyanis ő kísérte Edmond Perretet, a Református Világszövetség főtitkárát, aki 1973. október 5-10. között a (Cseh)szlovákiai Református Keresztyén Egyház vendége volt.³⁴⁵ A látogatás közben sor került a végzett prágai teológusok exmittálására is Komáromban, 1973. október 8-án.³⁴⁶ A pozsonyi szolgálatot közvetlenül megelőzően 1973. október 11-én Nagymegyeren rendkívüli egyházmegyei közgyűlés keretében iktatta be hivatalába Végh Dánielt, 1973. október 12-én Komáromban pedig Kosár Andrást, megválasztott espereseket.³⁴⁷ Tény, hogy a püspök úrnak 1974. október 14-én nem volt hivatalos szolgálati útja, és a püspök bizonyára már több hónapja tudott az alkalomról, de nemet mondott. Andrej Maťašík pozsonyi lelkésznek több esetben mondott Varga Imre nemet. Ilyen volt például Maťašík pozsonyi beiktatása is, aminek az időpontját a püspök direktív módon határozta meg, Végh Kálmán esperessel és a gyülekezet előjáróságával egyeztetve, 1954. szeptember 26-ára. Levelében a püspök közölte, hogy a beiktatást akkor is ezen a napon tartják, ha Maťašíknak még nem sikerült átköltöznie Barcáról.³⁴⁸ A pozsonyi magyar ajkú hívek közül

344 PRGYI, Jubileumi ünnepségek 1973. október 14. Program slovenských služieb Božích v Bratislave 14.X.1973.

345 A Református Világszövetség főtitkára egyházunkban. *Kálvinista Szemle*, 1973, 12. sz. 3.

346 A Comenius ev. teológiai fakultás négy abszolvense. *Kálvinista Szemle*, 1973, 10. sz. 4.

347 Esperesek beiktatásai. *Kálvinista Szemle*, 1973, 10. sz. 4.

348 PRGYI, Egyetemes Egyházi Levelezés 1954-ből, 3. doboz. List č. D-429-1954

egyházunk püspöke temette Kovács Alajos, főgondnokot 1962. április 11-én³⁴⁹ és Dömök Béla pénztárost 1968. szeptember 19-én.³⁵⁰ Ezek az esetek jelzésértékűek voltak a pozsonyi lelkész felé mind a püspök, mind a páztoroló gyülekezet részéről, és az is jelzésértékű volt, hogy erről a gyülekezeti ünnepélyről egy sort nem olvasunk a *Kálvinista Szemle* hasábjain.

B. Miért nem szólhatott a közösséghez Zdeněk Kubíček, a Cseh Testvér Egyház Chrudimi Egyházmegyéjének esperese?

A nem katolikus egyházak közül éppen a Cseh Testvér Egyház volt a legellenzékibb a szocialista Csehszlovákiában. A normalizáció időszakában ezek a magatartásformák egészen a független kezdeményezésig mentek el. Az állambiztonság már akkor veszített, amikor nem tudta a maga oldalára állítani a gyülekezetbe járó fiatalokat, a laikusokat, valamint a teológiai fakultást látogató növendékeket.³⁵¹

Zdeněk Kubíček egy olyan egyházmegye élén állt, ahonnan a kritikus hangok feltörttek, sőt mozgatták az eseményeket. A Cseh Testvér Egyház Zsinata 1971-ben az egyház, az állam és a társadalom kapcsolatát vizsgálta. 1973-ra a Zsinat elkészítetett egy koncepciót az Egyetemes Egyház Teológiai Bizottságával, aminek a címe *A jelenben szolgáló egyház küldetése* volt. Jiří Doležal, aki abban az időben a Pardubitzai Egyházközség lelkésze volt, és az általa vezetett *Új orientáció* arra irányította rá a figyelmet, hogy a templom ajtajai nyitva vannak, és oda mindenki beléphet. Prédikációiban épp ezért a gyülekezethez való ragaszkodásról szólt. Az új orientáció hívei az egyetemes egyház fenti dokumentumát átdolgozásra javasolták. Javaslatuk szerint az egyházat újra kell értelmezni, mégpedig a misszió keretében, amelynek vetületei, a koinonia és a diakónia nagyobb teret kapnak. Az Új orientációt vezető Jiří Doležal történetesen a Chrudimi egyházmegye lelkészi karához tartozott, ahol az esperesi tisztséget Zdeněk Kubíček viselte 1963. november 1-jétől egészen 1973.

Imricha Vargu Andrejovi Maťašíkovi, ref. farár Barca zo dňa 16.9.1954.

349 Kovács Alajos. *Kálvinista Szemle*, 1962. 5. sz. 1.

350 Dömök Béla (1900-1968). *Kálvinista Szemle*, 1968. 10. sz. 4.

351 Dinuš, Peter: Československá církev evangelická a StB v letech 1957-1967. In *Securitas Imperii 12: Sborník k problematice 50. let. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu*, Praha, 2005, 371.

november 30-áig.³⁵² Doležal elképzelése³⁵³ nyilvánvaló volt: „megmaradni a pardubitzai gyülekezetben, mert már az hitvallási tényező. Ezt magyaráztam nektek a nikolcsickei kurátor kijelentésének a segítségével: 'Tiszteletes úr, itt mindenki ugyanazt mondja. Ha minden építkezésről alagút vezetne a templomba, akkor minden vasárnap a templomban lennénk.' A templomba menni, az már hitvallás volt, mert minden területen voltak olyanok, akik ezt regisztrálták, és jelentéseket tettek különböző helyekre, így, a 'lányom nem került be még az egészségügyi iskolába sem.'”³⁵⁴

C. *Miért volt akadály František Ciesar személye, akinek köszönetnie kellett volna a gyülekezetet?*

Álljon itt biznyságtételként egy olyan híradás, amit róla mondtak a saját gyülekezeti tagjai: „Kiš elvtárs lelkiismeretesen végezte az állambiztonság berkein belül a szolgálatát. Így értesült arról, hogy František Ciesar eperjesi prédikátor állami engedély nélkül járt a pozsonyi gyülekezetbe. Ekkoriban történt, hogy František Ciesar meglátogatta a Jurča családot, ahová a titkosrendőrség alkalmazottja is bejelentkezett. A háziasszony éppen ebédre terített meg, ezért meghívták ezt a „vendéget” is az asztalközösségükbe. Szokás szerint az étkezés előtt a prédikátor imádkozott, és megemléltette ezt a férfit az imájában, jobban mondva imádkozott érte és családjáért. Az ima közben az idegen férfi hirtelen felkelt, és sírva futott az asztaltól az ablakhoz. Aztán elárulta, hogy súlyos családi problémákkal küzd – súlyosan fogyatékos gyermeke van, akit egy speciális idősek otthonában helyeztek el, távol Pozsonytól. Ciesar és Jurčo érdeklődést mutatott személyes családi problémái iránt, akkoriban Ciesar és Jurčo testvérek MUDr. Miloš

352 f. Zdeněk Kubíček. *Evangelnet. Nezávislý evangelický portal*. https://www.evangelnet.cz/cce/kazatel/898-zdenek_kubicek (letöltve: 2023.05.05.)

353 Pfann, Michael: Působení farářů Českobratrské církve evangelické Alfréda Kocába a Jiřího Doležala v letech 1968-1989. In Doležalová, Markéta (ed.): *Církev za totalitu ~ lidé a místa Sborník k životnému jubileu opata Heřmana Josefa Tyla*. Ústav pro studium totalitních režimů, Praha, 2016, 73–79.

354 „...držet se sboru v Pardubicích, a kdekoli to už byla causa confessionis. To jsem vám říkal pomocí onoho logionu (výroku) nikolčického kurátora: „Pane faráři, říkají tady všeci: Kdyby z každého stavení vedl do tunel do kostela, tak bychom každou neděli byli v kostole.” Jít do kostela, to už bylo vyznání, protože všude byli takoví, kteří to registrovali a dávali hlášení na různé miesta a “dcerka sa pak ani na zdrávku nedostane.” Pfann, Michael: Působení..., i.m. 78–79.

Matejhez fordultak segítségért, aki 1964 óta orvosként segített először csak tanácsokkal, de úgy is, hogy elvitte a városba, ahol a gyermekét elhelyezték. Később Kiš elvtárs megköszönte a szolgálatot és a törődést, ezt követően ő maga úgy döntött, hogy megszünteti munkaviszonyát az állambiztonságnál, és a Pozsony Újvárosi Vegyészeti Műveknél vállalt munkát még a kommunista rendszer idején.³⁵⁵

Az az ember, aki nem működik együtt az állami szervekkel, valamint képes még az állami hivatalnokok felé is szolgálni aktív gyülekezeti segítség bevonásával, az nem alkalmas arra, hogy köszöntőt mondjon a pozsonyi református gyülekezet templomában ilyen jeles napon.

Értékelés

A normalizáció időszakában az állam részéről az a tendencia érvényesült, hogy minden közösséget be kell zárni a templom falai mögé. Ott van igazán létjogosultsága minden egyháznak. Andrej Maťašik 1972. október 10-től az állambiztonsági szolgálatok jegyzékben úgy szerepelt mint, bizalmi személy.³⁵⁶ Ő, aki precíz ember volt, nem hagyta ki az állami rendszert semmiből. Együtt gondolkodott vele, és földi viszonylatban tőle kért engedélyt. Bár mindent betartott, végül mégis arra kötelezték őt az állami hivatalok, hogy lemondja a gondosan előkészített jubileumi ünnepeket. A templomi tér ugyan maradt, de a közösség meg lett fosztva attól, hogy együtt örüljön testvéreivel. Bár Maťašik minden az egyházon belüli kapcsolatát is felhasználta, hogy méltóságteljesen ünnepeljen a pozsonyi közösség, de sikertelenül. A lelkipásztor terve nem talált meghallgatásra sem az állami, sem az egyházi felsőbb vezetésnél. De vajon mi maradt meg a gyülekezeti jegyzőkönyvekben erről az eseményről feljegyezve? Egyetlen egy mondat: „34 személy vett részt

355 Matej, Miloš, Aj eštebák má dušu. *Dialóg. Kresťanský diskusný mesačník*, 2015. <https://www.dialog.cb.sk/index.php?page=ziva-kniznica-tema> (Letöltve: 2023. 04. 25.)

356 Šutaj, Štefan: Andrej Maťašik – politik a kňaz (paradoxy slovenskej povojnovej politiky). In Michálek Slavomír a kol.: *Obraz a odraz osobnosti modernej doby: K „70“ historikom Jana Peška a Stanislava Sikoru*. VEDA Historický ústav SAV, Bratislava, 2019, 366.

az ebéden.”³⁵⁷

Andrej Maťašík lelkipásztori jelentésében az ünnepség végkicsengését saját sorsára is utalva így fogalmazta meg: „...amikor mind a két istentiszteletünk keretében hangzott el előadásom a gyülekezetünk történetéről és a híres pozsonyi véstörvényszékről, ahol 300 évvel ezelőtt gályarabságra voltak elítélve protestáns lelkészeink és tanítóink.”³⁵⁸ A lelkipásztor a gyülekezet közösségében elvégezte a szolgálatot. Másnak teret nem adtak, de neki állami engedélye volt ahhoz, hogy Pozsonyban szolgáljon, így papírt ragadott, igehirdetéssel és előadással szolgált Isten népe felé. Nem adta fel, de nem is így képzelte el. A valóság megerősítette abban, hogy minden lelkipásztor gályarab a diktatúra idején.

357 PRGYI, Jegyzőkönyv 1966. júl. 3-tól – 1976. ápr. 25. Jegyzőkönyv a bratislavai-pozsonyi ref. ker. egyházközség rendes presbiteri gyűléséről, melyet 1973. október 26-án 18 órakor tartottunk a gyülekezeti teremben. A gyülekezet énekkarát is megvendégelte a közösség.

358 PREL, Beérkező levelek: 66/1974. Jelentés a bratislavai ref. ker. gyülekezet életéről 1973 évben. Elhangzott 1974. január 27-én az egyházközségi évi közgyűlésen.

A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház felsőoktatás-története a második világháborútól 1990-ig³⁵⁹

Lévai Attila

Rövid történelmi korrajz

A második világháború utáni majd öt év történései a felvidéki magyarság és reformátusság történetének egyik legszomorúbb időszaka. A deportáltak, a ki- és áttelepítések, a teljes jogfosztottság évei következtek a magyar nemzetiségűek számára – s ezek negatív hatásait legjobban épp a reformátusok szenvedték meg.³⁶⁰ Felvidéki református egyházunk sorsa, ahogyan a két világháború között is, úgy ezúttal is szorosan összefonódott a felvidéki magyarság sorsával.³⁶¹ Mivel 1945 után Csehszlovákiában a református egyház

359 Jelen tanulmány a VEGA 1/0083/20 számú, A Református Keresztyén Egyház Szlovákiában a szocializmus éveiben (1948–1989) című kutatási projekt keretében valósulhatott meg. Köszönet érte! Jelen tanulmány egy kutatási folyamat apró szelete, mely kutatás a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház felsőoktatás-történetének teljes körű feldolgozását tűzte ki céljául

360 Ezzel kapcsolatban lásd a kassai kormányprogram vonatkozó rendelkezéseit.

361 Ezen szomorú történelmi tények ismertetését nem kívánom részletesen tárgyalni, már csak a rendelkezésre álló forrásanyag terjedelme miatt sem. A témához releváns szakirodalom a következő szerzőktől érhető el: Fábry Zoltán: *A vádolt megszólal. Madách Könyv és Lapkiadó, Pozsony, 1992, 5–82*; továbbá Janics Kálmán: *A hontalanság évei*. Európai Protestáns Szabadegyetem, München, 1979.; Popély Árpád: *A csehszlovákiai magyar kisebbség jogfosztása: Deportálás, lakosságcsere és reszlovakizáció*. In Bárdi Nándor – Ferdinéc Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 210–215; és Vadkerti Katalin: *A reszlovakizáció*. Kalligram Pozsony, 1993., illetve: Géresi Róbert: *A felvidéki magyar reformátusság élete a kommunista diktatúra alatt*. In Zombori István (szerk.): *A cseh-szlovákiai magyarság megpróbáltatásai vallási, politikai, kulturális téren 1938–2018*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Budapest, 2020, 106–108.

híveinek 95%-a magyar nemzetiségű volt, ezért a református egyház diszkriminálása már akkor elkezdődött, amikor még a többi egyházat Csehszlovákiában szinte semmilyen sérelem nem érte, ám a szlovákiai magyaroknak (s főleg református népünknek) már közvetlen a háború után szembe kellett néznie azzal az akkori rideg valósággal, hogy a magyarnak Csehszlovákiában 1945 és 1949 között jószerivel semmilyen joga nem volt! Az államhatalom részére a református egyház magyar része sem létezett hivatalosan. Bár újrazekedte működését az ún: „*Szervező Bizottság*”, amely néhány szlovák lelkészből állt, de ezen szervnek a célja nem annyira az egyház küldetése, mint a szlovák nemzeti érdekek elérése volt. Magatartását a korra annyira jellemző nacionalista eszmék határozták meg.

A református egyház magyar része közben állandóan fogyott a Csehországba és Magyarországra való kitelepítések következtében. Olyan gyülekezetek is voltak – s számuk nem volt kevés –, amelyek a kitelepítés következtében eredeti számuk egyharmadára csökkentek! A helyükre telepített népesség többségében lutheránus volt, így gyülekezeteink összetételét nem, csupán a helység népességének az arányát változtatta meg. Sok egyháztagunk került el Csehországba, ahol a kitelepítettek eleinte semmilyen lelkigondozásban nem részesültek, majd 1947 tavaszán Szabó Antal látogatta meg az egyik csehországi régió kitelepített magyar reformátusait, 1947 nyaratól pedig Tóth Kálmán komáromi missziói lelkész tette át székhelyét Prágába, s onnan próbálta egyedül lelkigondozni a Csehország egész területére elhurcolt magyar reformátusokat³⁶². A Magyarországra kitelepítetteknek feltételezhetően a többsége is református volt, azok viszont előbb, vagy utóbb betagozódtak a helyi református gyülekezetekbe.

A református lelkészek helyzete is teljesen kilátástalan volt: lakást és annak fenntartását ugyan megkapták a gyülekezetektől, de fizetést a gyülekezetek már nem, vagy csak igen csekély mértékben tudtak biztosítani. Jobbára csak a gyülekezet földjei utáni haszonból éltek – családjikkal együtt. Még rosszabb volt a nyugdíjas lelkészek és az özvegy lelkészfeleségek, esetleg azok

362 Vö. Szabó Antal: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története. II. rész. *Regió – Kisebbségtudományi Szemle*, I.évf., 4. sz. 206–207., illetve Turnský Štefan (Thúróczy István) későbbi prágai teológiai tanár írását a szlovák nyelvű Kálvinista Szemlében /*Kalvinské hlasy*/ 1948-ból: Naša práca v Čechách a na Morave, *Kalvinske hlasy*, 1948. 05. 31. č. 10, 3; vagy Szabó Antal: *A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története*. 1987. Kézirat, 44.

családjainak a helyzete. Mindezen problémákon túl, a magyarságra való preszszói gyakorlása végett, több magyar lelkészt és egyházi tanítót bebörtönöztek, hosszabb vagy rövidebb időre fogságban tartottak. Ez mind gyülekezeteink és népünk szétzilálását volt hivatva szolgálni.

Viszont ennek az általánosan nagyon nehéz korszaknak, a háború utáni 5-8 évnek is voltak – Istennek legyen hála – pozitív mozzanatai. Mégpedig az, hogy ebben a válságos időben nagyon komoly lelki munka folyt a gyülekezetekben. Egyházunkban, a két háború közti korszakból, tovább élt a belmissziós ébredési mozgalom, amelynek törzsgárdája akkor zömében fiatalabb lelkészekből és diakonisszákból állt, ám a mozgalomban nagyon sok laikus is aktívan részt vett – később, a lelkészhiányt mérséklendő, ezekből lettek a léviták.³⁶³ Ezek sok-sok egyházi rendezvényt, külön felnőtt és ifjúsági, férfi és női konferenciákat szerveztek, amelyeken általában ott volt a környék apraja-nagyja, s amelyek népünk körében nevezetes eseményeknek számítottak. E mozgalom szervezte az úgynevezett *evangelizációs heteket*, amelyek alkalmával a szervező mozgalom részéről egy gyülekezetbe eljöttek öten, tízen, vagy ha a gyülekezet nagysága megkívánta, akár húszan is. Ilyenkor egy egész héten

363 A léviták kérdése a későbbiekben a prágai teológiai fakultáson rendeződött: az utolsó lévitavizsgát a református egyházban 1949-ben tették le a hallgatók (15-en), akiknek ezután az állam biztosította a fizetését. A többi lévita a prágai Comenius Fakultásra jelentkezett, ott lehetőség nyílt az érettségi nélküliek számára tanulmányaikat folytatni oly módon, hogy 4 évről 5 évre emelték a tanulmányok idejét, s az első, ún. előkészítő évfolyam pótolta az érettségit. Lásd e tekintetben: Szabó: *A Szlovákiai Református...*, i. m. 57-59. Ezen történésekkel összefüggésben kell megjegyezzük, hogy amikor a második világháború után megszűntek az egyházi iskolák, akkor az 1940-es évek második felében azért történtek próbálkozások egyházi iskola alapítására. Ilyen volt pl. 1948-ban, amikor Tóth Kálmán református missziói iskolát nyitott Komáromban, amely az akkor megindult Timóteus-mozgalomhoz és a komáromi árvaházhoz tartozott, de 2 évnyi működés után, 1950-ben betiltották, és utána semmilyen más egyházi iskolát alapítani nem lehetett. Kivételként könyvelhetjük el a néhány helyen 1-2 hónapig működő kántor-tanfolyamok megtartását, illetve a szlovák lelkészek részéről történt próbálkozást egy kassai székhelyű kezdetleges lelkészképző iskolának (Slovenské teologicke učilište) felállítására a 40-es évek végén. De ez sem tudott megerősödni, s így rövid idő alatt fel is bomlott. A kassai képzőről szóló hírt lásd Popély Árpád: *A (Cseh)Szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944-1992*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006, 151.

át ott tartózkodtak, végiglátogattak minden családot, a templomban minden este istentisztelet volt, majd – rendszerint vasárnap este – záró istentisztelettel, s azon az új, hívővé vált egyháztagek bizonyágtételével zárult az egész akció. Egy-egy ilyen evangelizációs hét évekre meghatározta a gyülekezet életét. A templomi istentiszteletek és a bibliaórák látogatottsága az evangelizációs hét után a duplájára, sőt, akár a háromszorosára is rúghatott. Istennek legyen hála ezekért az alkalmakért!

A lelkészképzés kérdése a második világháború után

A nehézségeket felsorolandó, külön említést érdemel a református lelkészek képzése. A korábban már jelzett, a felvidéki magyarságot ért sérelmek következtében 1950-ig magyar nemzetiségű személy nem lehetett felsőoktatási diák, tehát teológus sem. Az 1945-47-es években törvény szabályozta, ki tanulhat és ki nem szlovák felsőoktatási intézményben – s ez a magyaroknak tiltva volt.³⁶⁴ 1949-ben két diákunk azért kényszerült a pozsonyi lutheránus teológia elhagyására, mert magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Ugyanezen a fakultáson viszont azok a teológusok, akik reszlovakizáltak, maradhattak, és folytathatták tanulmányaikat. Igaz, hogy a negyvenes években is volt olyan kezdeményezés, amely azt szorgalmazta volna, hogy egyházunk a maga teológusképzését a pozsonyi evangélikus teológiai karon oldja meg, de

364 Csémy Lajos maga is Pozsonyban szeretne volna befejezni teológiai tanulmányait, de erre nem kerülhetett sor, mely tényről maga így vallott: *„...a nehézségeket látva a következő tanévben, 1945 őszén beiratkoztam a pozsonyi Evangélikus Teológiai Fakultásra, ahonnan azonban az első félév után távoznom kellett L. Novomeský megbízott (poverník) rendelete következtében, amely az összes német és magyar nemzetiségű hallgatót kizárta az ország összes egyeteméről. Tiltakozásunkat az európai hagyományú egyetemi szabadság ilyen megcsúfolása ellen egyetlen fórum sem érdemesítette válasza, ezért újra vissza kellett térnem Párára „feketé”, nem veszélytelen átkelésekkel a Dunán”* Csémy Tamás: *Doctor Universalis. Emlékkönyv Csémy Lajos 80. születésnapja alkalmából/Pamětní kniha u příležitosti 80. [výročí] narozenin Lajose (Ludovíta) Csémyho*. Budapest – Prága, 2003, 19–20. illetve Buza Zsolt: *A (Cseh)szlovákiai Református Keresztyén Egyház története 1945 és 1989 között*. Disszertációs munka, Selye János Egyetem, Komárom, 2013, 73. Ezekre a törvénytelenségekre Erdélyi Géza maga is utalt életrajzi könyvében, Erdélyi Géza: *Hűség (Életutam)*. Madách-Pozonium Kft., Pozsony/Bratislava, 2013, 52.

ez a szlovák lelkészek körében sem lelt teljes támogatásra. Megjegyzendő, az akkor szolgáló szlovák lelkészek egy bizonyos része is már Prágában tanult akkoriban, s igaz, hogy az 1939-es, majd az 1942-es csehországi történések miatt³⁶⁵ Pozsonyban kellett tanulmányaikat befejezniük, de a teológusok képzését ezek a (korábban Pozsonyban, az evangélikus teológián végzett) lelkészek is inkább Prágában kívánták megoldani.³⁶⁶

A lelkészellátottság ügye is egyre nagyobb problémát jelentett a világháború után, sőt ezen időszakban (a 40-es évek vége és az 50-es évek eleje) szinte kritikussá lett. A kitelepítések, deportálások és a kárpátaljai egyházrész elcsatolása felére csökkentette a reformátusság létszámát, s a Szlovákiai Református Keresztyén Egyházból ebben az időszakban 59 lelkész távozott.

A felsorolt tényekhez az is hozzátartozik, hogy még a negyvenes évek második felében teológusaink egy része (csak néhány emberről volt szó) titokban Magyarországon tanult, s illegálisan tért vissza és szolgált egyházunkban – de ez sem kompenzálta a lelképásztorok (főleg a magyar nyelvűek) hiányát. A lelkészutánpótlás kérdésének tárgyában azonban megoldást kellett találni,³⁶⁷ s ezért már közvetlenül a világháború befejezése után meghirdették

365 Lásd: Horák, Záboj: *Církve a české školství*. Grada Publishing, a.s., Praha, 2011, 201. és Jindra, Martin: Bohoslovecká výchova v Církví Československé (Husitské) se zeměním na léta 1935–1945. *Theologická Revue*, 2016, 469–470.

366 A prágai teológia ekkorra már jóval nagyobb elismertségű volt térségünkben, mint a pozsonyi. A kapcsolatok ápolásának kérdésében is kiegyenlítettnek mondható az arány, amellyel egyházunk akár a prágai avagy a pozsonyi evangélikus teológiával kapcsolatot ápolt. Sőt, tekintettel arra a tényre, hogy J. L. Hromádka dékán a losonci teológián is volt már a harmincas években több alkalommal előadni, továbbá, hogy nagyon jó kapcsolatot ápolt több volt szlovákiai teológusával, s kiemelten Varga Imrével, ezek a tények egyértelműen a prágai teológia felé billentették a jövődi teológusképzés eldöntésének tárgyalásakor a mérleg nyelvét.

367 A Szervező Bizottság 1946 júliusában arról döntött, hogy akik Magyarországon kezdték el tanulmányaikat, azok a prágai Husz Evangéliumi Teológiai Karon folytassák, akik pedig Pozsonyban, az evangélikus teológián voltak, ott is fejezzék be tanulmányaikat. A szándék az volt, hogy akik a teológiai tanulmányok befejezése után az egyházban lelkészként akarnak szolgálni, a prágai intézményben szerezzék meg képesítésüket. A prágai intézményben az oktatás cseh nyelven folyt, viszont két oktatói állást biztosítottak a magyar református hallgatók számára a gyakorlati teológia szakterületén. Az egyház pedig a tanulmányok után lelkésztovábbképzésekkel igyekezett a lelképásztorokkal foglalkozni. A lelkészhiány azonban állan-

a teológusképzésre való jelentkezést az egyházban – akkor még Pozsonyt preferálva.³⁶⁸ Néhány évig a szlovák ajkú református teológus diákok voltak túlsúlyban (akár Pozsonyra, akár a későbbiekben Prágára gondoljunk), mivel az ötvenes évek végéig, a hatvanas évek közepéig Csehszlovákiában a magyar érettségizettek egyik legnagyobb továbbtanulási problémája a szlovák, vagy cseh nyelv hiányos ismerete volt, aminek következtében már a felvételi vizsgákon is kevesen jutottak be a felsőoktatási intézményekbe, és később a már bejutottak közül is többen emiatt adták fel a továbbtanulást.

Viszont ezen tények mellett a mi egyházunk lelkészeinek a képzése mégis Prágába tevődött át. Igaz, hogy a háború után közvetlenül a lelkészek körében felmerült ugyan az önálló lelkészképzés kérdése, ha másként nem, akkor legalább a volt losonci teológiai szeminárium mintájára, amelynek tanári karából még többen éltek, csakhogy a háború romjainak eltakarítása, az újjáépítések és az egyházon belüli szlovák–magyar viszony Prága javára döntötték el a kérdést. A Református Lelkészek Egyesületének megalapításakor, 1949-ben

dósult, és a kommunista diktatúra évtizedeiben folyamatosan 70-80 lelkészi állás betöltetlen maradt, így egy-egy lelkész több gyülekezeetről is gondoskodott. Lásd e tekintetben Géresi: A felvidéki magyar ..., i. m. 109.

368 A magyar reformátusság felszámolásának egyik láncszeme teológusainknak a pozsonyi evangélikus karra való irányítása lett volna, amit Andrej Maťašik (eredeti családi neve Mátyás volt) meg is fogalmazott a református egyház folyóiratában, a „*Kalvínske hlasy*”-ban publikált „Rezolúciójában” (Maťašik, Andrej: Rezolúcia. *Kalvínske Hlasy*, 1946, augusztus 7–8 sz.), amelyben követeli a pozsonyi evangélikus karon két református tanszék (systematica és practica theologica) kialakítását. Ez református egyházunkra nézve beláthatatlan veszéllyel járt volna, mert ha Maťašik terve megvalósul, akkor a mai Szlovákiában nagyon kevés esély maradt volna a magyar reformátusság önazonossága megtartására. Ha teológusaink a pozsonyi evangélikus karon képezettek volna, akkor az itt kialakult baráti kapcsolatok révén meg a feltételezhető világi és egyházi nyomásgyakorlás, valamint a nem kis külföldi támogatás következtében talán néhány év, esetleg évtized elteltével létre jöhetett volna a szlovákiai evangélikus és református egyház egyesülése is, mint ahogy az már Csehországban 1918 végén megvalósult, létrehozva a Cseh Testvér Evangéliumi Egyházat. (Bővebben: Molnár János: Magyar református teológusok a prágai teológián. In *Egyház és történelem: Tanulmányok az egyház életéről és történelméről*. Tillinger Péter műhelye, Szentendre, 2013, 215–217.) Summa summarum: a pozsonyi teológus-képzés helyett a prágai teológus-képzés lett előtérbe helyezve.

a meghívottak között volt Hromádka dékán is, aki előadásában a cseh testvérek és a magyar reformátusság szoros történelmi kapcsolatairól is szólt, és felajánlotta, hogy a prágai teológiai fakultáson készek fogadni a szlovákiai református egyház teológusait, s készek magyar tanszéket is létesíteni³⁶⁹ (megj.: amely persze ilyen formában soha nem valósult meg).

Az 1950-es év elejére már minden arról tanúskodott, hogy a református teológusok prágai képzése elrendezett tényként volt kezelendő. Annak ellenére, hogy ekkorra már megjelent a kormány 112/1950. sz. rendelete a lelkész-képző karokról, amely szerint a római katolikus lelkészek képzése a prágai és a pozsonyi Római Katolikus Cirill és Metód Teológiai Karon, a csehszlovák egyház lelkészeié a prágai Husz Csehszlovák Teológiai Karon, a cseh testvér egyház lelkészeié a prágai Comenius Evangélikus Teológiai Karon, az evangélikusoké a pozsonyi Szlovák Evangélikus Teológiai Karon, a pravoszlávoké az újonnan létesített prágai Pravoszláv Teológiai Karon történik. A rendelet szerint református egyház teológus hallgatóinak a Comenius Evangélikus Teológiai Kar biztosít helyet.³⁷⁰ Ám az egyház hivatalos lapjában, a *Kalvínske*

369 Tömösközi Ferenc: Az egyházellenesség egyes formái és hatásai a csehszlovákiai református keresztyén egyházban. *Eruditio-Educatio*, 2009, 4. sz. 109. Szabó Antal a maga kéziratosa egyháztörténetében így ír erről a Hromádka által előadott beszédről: „megemlítette azt, hogyan született újjá a Türelmi Rendelet után a cseh protestantizmus, mikor Sárospatakról több mint 25 lelkész jött Cseh-és Morvaországba pótolni a lelkészhiányt. Ezért örök hálaival tartozunk a magyaroknak.” Lásd Szabó: *A Szlovákiai Református...*, Kézirat, i. m. 54. Ezt a hálát erősíti meg a következő forrás is: Krüzsely József: *A magyarok és a csehek kapcsolata, Teológiai kapcsolatok, A Losonci Teológiai Szeminárium (1926-1939)*. In Krüzsely József: *La Hongrie réformée et sens Instituts théologiques au cours des siècles*. Academia Christiana Bratislava dr. Krüzsely József családja támogatásával, Geneve–Bratislava, 2004. Buza Zsolt doktori dolgozatában ezen tényeket így foglalta össze: „1950-ben a 112/1950. számú kormányrendelet alapján, amely minden Csehszlovákiában működő keresztyén egyház hittudományi nevelését felülbírálta, megtörtént az egyezség. Magyar tanszéket nem hoztak létre, de a református egyház két tanterv számára kapott helyet a fakultáson: a fakultás egy docensi, és egy professzori állást biztosított.”, lásd: Buza Zsolt: *A (Cseh)szlovákiai Református Keresztyén Egyház története 1945 és 1989 között*. Disszertációs munka, Selye János Egyetem, Komárom, 2013, 75–76.

370 Popély Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006, 182. kiegészítésként lásd még: Erdélyi Géza: *Egyházunk helyzete és működése 1968-tól 1990-ig*. In Erdélyi Géza:

hlasy-ban a teológusképzés meghirdetése kapcsán pl. már úgy interpretálták a Prágában való teológusképzés tényét, hogy „...miután Pozsonyban nem lehetett megoldani a mi (megj. református) teológusaink megfelelő elszállásolását, ezért a Szlovák Egyházügyi Hivatal és az Állami Egyházügyi Hivatal jóváhagyásával egyházunk Szervező Bizottsága a teológusok képzését a prágai Komenský Evangélikus Fakultásra összpontosítja. Ezen a karon lesz bebiztosítva jövődőlévítáink kétéves képzése és nevelése is, amelyet eddig a mi kassai Hittudományi Képzőnk fejtett ki, s amely intézmény megszűnt.”³⁷¹

A prágai teológusképzés első időszaka az 1950-es évek végéig

Kezdjük talán az alapkérdésnél, ti: mit is értünk „prágai teológián”? Amit mi felvidéki reformátusok „prágai teológiának” nevezünk, az a csehszlovák parlament 1919. április 8-án született rendelete alapján létesült, s amelyet az akkor teljesen új „csehszlovák” eszme³⁷² jegyében, amely a csehek és szlovákok fiktív együvé tartozására és Husz Jánosra mint történelmi személyre épült, Husz Csehszlovák Evangélikus Teológiai Karnak (Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká) neveztek el. Ez egy önálló, egyetlen egyetem alá sem tartozó felsőoktatási kar volt. Székhelye kezdetben a Salvator nevű prágai cseh testvér templomban volt, majd később a Klementinumban, a mostani „egyetemi könyvtár” épületében működött. Ugyanennek az in-

A megtisztulás és megújulás útján. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Kulturális és Közművelődési Központja, Rimaszombat, 2019. 65–66.

371 Saját fordítás, az eredeti szlovák szöveget lásd *Kalvínske hlasy*, 1950. 09. 15, 7.

372 Ez az eszme akkor annyira divatos és erős volt, hogy jegyében még új egyházak is születtek. Csehszlovákiában 1920-ban két új egyház is alakult: az egyik a *Cseh Testvér Evangéliumi Egyház*, amely a lutheránus és a református egyház egyesüléséből állt össze. A másik egyházalakulat a *Csehszlovák Egyház* lett. Ennek hívei a római katolikusok közül kerültek ki, templomaikat is tőlük vették el, s kezdetben voltak majd egy milliónyian – ma már csak valamivel van híveinek száma 100 000 felett, vagy annyi sem. Egészen 1971-ig külön hitvallásuk sem volt, s ebben az évben keresztelték át az egyházat *Csehszlovák Huszita Egyházzá*. Máig az, bár utóbb már mindinkább csak Huszita Egyházként emlegetik magukat – mert nincs Csehszlovákia. (Igaz, Huszhoz sem volt semmi közük). Bővebben lásd Molnár János: *Szabadság és szabadságharc a Felvidéken*. Kézirat, valamint: Maťašík András (sic!): *A mi testvéregyházaink. Kálvinista Szemle*, 1963, 4. sz. 5–6.

tézménynek a székhelye a II. világháború után, egészen pontosan 1945-től 1950-ig a Konviktská utcában volt. Miután azonban 1948-ban megtörtént a kommunista hatalomátvétel, és Eduard Beneš Klement Gottwald váltotta az elnöki székben, több új, a kommunista elképzeléseknek megfelelő rendelet született. Az egyik ilyen rendelet következtében 1950-ben a Husz Csehszlovák Evangélikus Teológiai Kar³⁷³ is két részre szakadt. Az egyik része a Comenius Evangélikus Teológiai Kar (Komenského evangelická bohoslovecká fakulta), a másik pedig a Husz Csehszlovák Teológiai Kar (Husova československá bohoslovecká fakulta) lett. Comenius Evangélikus Teológiai Kar néven egészen 1990-ig a Jungman utcában székel, majd 1990-től, amikor hivatalosan a Károly Egyetem kara lett, egészen 1995-ig ugyanitt volt, 1995-től pedig a Černá utcában van.³⁷⁴

Ahhoz, hogy teológusaink ne a pozsonyi lutheránusoknál tanuljanak, hanem Prágában a cseh testvéreknél, abban komoly szerepe volt Varga Imrének. Ő teológusaink prágai képzéséről már 1950-ben tárgyalt Prágában Plihál egyháziügyi osztályvezetővel. Érvelésében konfesszionális, illetve pontosan nem tudni, milyen érvekre hivatkozott, de a lényeg az, hogy célját sikerült elérnie, megszerezte az osztályvezető támogatását. Hromádka professzornál is járt - ő is beleegyezett (nála a türelmi rendelet utáni magyar segítségre appellált).³⁷⁵

Csakhogy a Prágához való kapcsolódás valójában messze nem itt kezdődött. És azok a vélemények (beleértve Csémy Lajos és Molnár János vissza-

373 Csehszlovákia létrejötte után nem sokkal, 1919. április 8-án törvényileg hozták létre az intézetet a következő névvel: Husova Československá Evanjelická Fakulta v Praze, s a törvény kimondja, hogy az év szeptember 1-vel kezdheti meg működését. Vö. Hrejsa, Ferdinand: Prvé desetiletí Husové fakulty. In *Sborník k prvnímú desítiletí Husovy fakulty 1919/20–1928/29*. Praha, 1930, 7. További utalások szintjén megtalálható az alapítás ténye a következő évkönyvekben is: Říčan, Rudolf (ed.): *50 let Komenského evangelické bohoslovecké fakulty v Praze*. Komenského evangelická bohoslovecká fakulta, Praha, 1969, 58–59. és 67., valamint Halama, Jindřich (ed.): *75 let Evangelické bohoslovecké fakulty v Praze*, Evangelická teologická fakulta UK, Praha, 1994. Halama, Ota – Roskovec, Jan (eds.): *Sto let evangelické teologické fakulty v Praze (1919-2019)*. Evangelická teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 2019, 5.

374 Halama – Roskovec: 100 let, i. m. 5.

375 Csémy Lajos: *A prágai teológusképzésünk története*. Kézirat, Prága, 2021, 3-4. és Molnár: Magyar református, i. m. 214–215.

emlékezéseit is), amelyek szerint a prágai református lelkészképzés csupán az 1950-es években indult el, korrekcióra szorul. A Husz fakultás 1929/30-as évkönyvében ugyanis már azt láthatjuk, hogy azon év téli szemeszterében három, a nyárban pedig két magyar hallgatójuk volt, ebből egy református vallású.³⁷⁶ Az 1930-as évek évkönyveiben is mindig van utalás arra, hogy van magyar és református hallgatójuk is (van úgy, hogy mindkét tényező fennáll, van, hogy csak az egyik).³⁷⁷

Molnár János a maga prágai teológiai képzésről szóló tanulmányában még tényként közli, hogy „Prágában elsőnek 1947-ben Csémy Lajos és Galambos Gedeon tanultak – igaz, ők már abszolvensként továbbképzésben vettek részt. Kettejük közül Galambos Gedeon viszont itt végzett tanulmányai befejezte előtt kiszökött Nyugatra. Az 1948-as fordulatot követő években már magyar diákok is tanulhattak egyetemen, így az első református diákok is megjelenhettek Prágában. Első reformátusként itt a révkomáromi születésű Bihary Mihály tanult, aki később a prágai kollégium igazgatója és a fakultás docensi rangban lévő oktatója lett.”³⁷⁸ Nos, a helyzet ettől árnyaltabb, már csak azért is, mert tudjuk, hogy Štefan Turnský, Ján Čontofalský és Andrej Matašik is Prágából jöttek át a pozsonyi teológiára tanulni, és ott is fejezték be tanulmányikat. Sőt, 1946 decemberében Juraj Pap Mikloš küldött egy rövid tudósítást a Kalvínske hlasyba, mely-

376 Ročenka Husovy československé evangelické fakulty bohoslovecké v Praze za rok 1929–30. Husova československá evangelická fakulta, Praha, 1930, 4.

377 Lásd: Ročenka Husovy československé evangelické fakulty bohoslovecké v Praze za rok 1936–37. Husova československá evangelická fakulta, Praha, 1937, 8. itt 6 szlovák reformátusról van szó. A Ročenka Husovy československé evangelické fakulty bohoslovecké v Praze za léta 1938–46. Husova československá evangelická fakulta, Praha, 1947, 23. kötetben református hallgatókról írnak általánosan, a 6 református szlovák hallgatóról szóló tény az alábbi kiadványban is megtalálható: Sborník k druhému desítiletí Husovy fakulty 1929–1939. Praha, 1939, 5. Ugyan-ezen évkönyvben van egy érdekes utalás Balogh Elemér püspökkel kapcsolatosan. Rövid, pár mondatos hír Balogh Elemér haláláról szól: arról, hogy Pozsonyban elhunyt, s hogy nem mondhatnák, hogy a püspöknek jó volt a viszonyulása a Husz fakultáshoz, hisz, mint ahogyan írják: „még a tavalyi évben, amikor levelet intéztünk hozzá a református ifjak esetleges karunkon való képzése tárgyában, olyan értelemben válaszolt, hogy Konventjük nem kíván a lelkészképzés gyakorlatán változtatni, tehát a diplomatanylvet mellőzve ez azt jelentette, hogy nem reflektál a mi szolgálatainkra”. Lásd Uo. 11.

378 Molnár: Magyar református, i. m. 214.

ben leírta, milyen jó is a prágai teológuslét és a prágai hitélet.³⁷⁹

Az 1950/51. iskolai évben a prágai Comenius Fakultáson 26 református hallgató tanult. Ebből kilenc a kétéves ciklust választotta, amely a lévita szolgálatra készített fel. Az összes növendék prefektusa Michal Hromaník volt³⁸⁰, a teológusoké Császár Lajos, a lévitáké Mako István. A teológusokat a Cseh Testvér Egyház Husz János Teológiai Szemináriumában helyezték el, Prága II. kerületében a Jirchářich 13. szám alatt, míg a léviták az adventisták régi házában találtak menedéket Prága Krč nevű városrészében. Az akadémiai év 1950. október 15-én kezdődött ünnepi istentisztelettel az „u Salvatora” evangélikus templomban, amelyen J. L. Hromádka dékán hirdetett ígét. A Református Egyházat Andrej Maťašík egyetemes titkár képviselte. Hromádka hangsúlyozta, hogy: „épp 300 éve annak – 1950-ben –, hogy Ján Comenius átlépte Sárospatak kapuját, és nevelői munkát végzett a magyar lelkészek körében, akik később a cseh protestáns egyházakat mentették meg a pusztulástól.”³⁸¹ A Zsinati Tanács 1951-ben jogerőre emelte a Zsinati Elnökség határozatát, mely szerint a teológusok magyar nyelvű vizsgája is akceptálva legyen magyar nyelvű tanáraiknál.³⁸²

Varga Imre hasonló modellt próbál kialakítani Prágában, mint amelyet Andrej Maťašík tervezett Pozsonyban, tehát azt, hogy a gyakorlati teológia, a rendszeres teológia és egyháztörténet református vonatkozású részeit diákjaink református oktatótól magyarul tanulják. Az első református oktató Prágában Štefan Turnský volt,³⁸³ akit Varga Imre javaslatára 1950-ben kineveztek

379 *Kalvínske hlasy*, 1946. 12. 15, 6.

380 Talán ez a magyarázata, hogy épp Hromaník volt kezdetben (pár alkalommal) kontaktszemélyként megadva a vasárnapi, magyarul és szlovákul tartott istentiszteletek szervezésének kérdésében, mely már az 50-es évek elején megindul a U Martina ve zdi templomában. Lásd e tekintetben: *Kálvinista Szemle*, 1951. 10. 31, 8. Később, amikor az 50-es 60-as években van ilyen hirdetés a *Kálvinista Szemle*-ben, mely prágai református istentisztelet megtartásáról szól, akkor már Szabó Antal van kapcsolattartóként megadva és később pár alkalommal Kotszászky Dániel (aki rövid ideig, pár hónapig lelkigondozói feladatokat látott el a prágai református teológusok között).

381 *Kálvinista Szemle*, 1951. 10. 31, 7.

382 Buza: *A (Cseh)szlovákiai, i. m.* 76–77. pp.

383 Eredeti nevén Thúróczi Istvánnak hívták, s a gálszécsi Thúróczi család sarja volt – büszkélkedett is mindig családjá „kutyabőrével”! Doktori disszertációját is Turnský-Thuróczi Štefan név alatt írta. Ezen állítások megtalálhatóak: Szabó: *A*

egy, a szociális teológiák tanszéke keretében oktatott, meglehetősen különös tantárgy, „a keresztyén egyházak összehasonlító tipológiájának” a professzorává.³⁸⁴ Ő később, egészen 1973-ban bekövetkezett haláláig a református diákoknak szimbolikát és magyar református egyháztörténetet tanított.

Rá egy évre, 1951-ben rendszeresítettek egy református oktatói docensi státust is a Gyakorlati Teológiai Tanszékén, amelynek munkakörébe a homiletika, poimenika, szimbolika és magyar egyháztörténet oktatása tartozott. Ezt a feladatot az 1951/52-es tanévben Tóth Kálmán missziós lelkész látta el,³⁸⁵ majd őt ebben a tisztségben Szabó Antal újbarsi, később lévai lelképásztor és püspökhelyettes követte, aki Prágában 1952 és 1954 között oktatott.³⁸⁶ Utána Csémy Lajos³⁸⁷ következett, aki 1954 és 1972 között docensként,

Szlovákiai Református... Kézirat, i. m. 46. és Csémy: A prágai teológusképzésünk, i. m. 30. Rövid életrajzi adatai: Turnský, Štefan (1915–1973). Pályini, majd 1949 és 1951 között pozsonyi lelkész. 1947-től a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház élén álló – az állami hatóságok támogatását élvező – Szervező Bizottság (Organizačný výbor) jegyzője volt. 1952-től Prágában a Cseh Testvér Egyház Teológiai Fakultásán folyó református lelkészképzés keretében rendszeres teológiát adott elő. Lásd Roskovec – Halama: Sto let, i. m. 120–121.

384 A cseh elnevezése „profesor pro srovnávací typologii křesťanských církví” - katedra sociálních teologií. Ő ír először átfogó összefoglalást a Comenius Fakultásról és az ottani tanulás előfeltételeiről. Vö. *Kalvínske hlasy*, 1950. 10. 31, 6–7.

385 Tóth a deportált magyarok körében és a misszió kapcsán is rendkívüli feladatokat látott el. 1951–52-ben a prágai Comenius Evangélikus Teológiai Karán docensként teológiai és egyháztörténeti tárgyakat oktatott a – többségükben magyar anyanyelvű – református teológusoknak. Emellett ellátta a prágai református közösség lelkigondozását is. Politikai okokból hívták vissza Prágából, s minden tevékenységétől (oktatói, missziói) eltiltották. A prágai teológia már 1968-ban megpróbálta rehabilitálni, de erre csak az 1990-es évek elején kerül sor. Ezzel kapcsolatban lásd *Ročenka Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy* (1992). Karolínium, Praha, 1992, 37. Vö. Galo Vilmos: Tóth Kálmán református lelkész emlékezete. Új Szó, 2014. 12. 06, 21.

386 1952 szeptemberében vetette fel Varga Imre a Szlovák Egyházügyi Hivatalnak Szabó Antal docenssé való kinevezését, s azon év december 8-án ki is nevezik ezen állásba – különleges megbízással a magyar nemzetiségű hallgatók képzésére. 1954. szeptember 1-i hatállyal mond le docensi állásáról, mivel egyetemes titkári teendőinek kívánja szentelni idejét.

387 Csémy Lajos László egyháztörténész, református lelkész, egyetemi tanár 1954-

1973-tól egészen 1993-as nyugdíjba vonulásáig professzorként oktatott.

Az 1950-es évek több jelentős eseményt is magával hozott prágai lelkészképzésünk életében. Már 1951-ben megjelent úgy a szlovák *Kalvínské hlasy*-ban, mint annak magyar nyelvű mellékletében³⁸⁸ Galambos Zoltán írása három részben „Cseh testvérek között” címmel. Ebben Galambos, aki egyházunk egyik meghatározó lelképásztora volt abban az időben, személyes élményeit és tapasztalatait írta le csehországi szolgálatával és utazásával kapcsolatosan.³⁸⁹ Ugyancsak 1951 áprilisában egy „Naši bohoslovci” c. cikkben kapunk először név szerinti tudósítást a fakultás akkori hallgatóiról.³⁹⁰ Ebben az évben már megjelenik olyan felhívás, hogy az érettségi nélküli fiatalokat is várják Prágában, akik előtanulmányokat folytathatnak, s ennek abszolválása után rendes hallgatói státuszt szerezhetnek.³⁹¹ Talán egyfajta kedvcsinálónak jelent meg Turnsky István (sic!) tollából egy cikk „Lelkészképzésünk új útjai” címmel, melyben már az aktuális tanévre történő visszatekintés is szerepel,³⁹² de tudjuk, hogy ebben az évben Varga Imre és Ján Tomašula meglátogatták a prágai teológusokat is.³⁹³

Az 1952-es évben a Comenius Teológiai Fakultás díszdoktorátust adott Bereczky Albert püspöknek,³⁹⁴ Hromádka dékán pedig előadói körutat tett egyházunkban, hogy népszerűsítse a prágai teológusképzést.³⁹⁵ Ugyanebben

től a prágai Károly Egyetem Comenius Teológiai Karának, 1990–1993 között a prágai Károly Egyetem Evangélikus Teológiai Karának tanára. bővebben életéről: Csémy: *Doctor Universalis*, i. m. 149–150.

388 A melléklet „Služba maďarským zborom – Príloha Kalvínských hlasov” címmel jelent meg 1951. július 15-ig, s csak attól kezdődően lett Kálvinista Szemle és Kalvínske hlasy címmel magyar és szlovák nyelven kiadva egyházunk hivatalos lapjaként.

389 *Služba maďarským zborom*, 1951.02.28, 2–7. és 1951. 03.15, 1–3. valamint *Kalvínske hlasy*, 1951. 04.15, 5–6. Valamint ír benne a Teológiai fakultás meglátogatásáról is, a Hromádka dékánnal való találkozásáról és mindarról, mi mindenről tájékoztatták őket.

390 *Kalvínske hlasy*, 1951. 04. 15, 6.

391 *Kalvínske hlasy*, 1951. 06. 30, 6.

392 *Kálvinista Szemle*, 1951. 07. 15, 2.

393 *Kálvinista Szemle*, 1951. 11. 30, 7–8.

394 Lásd az erről szóló híreket Krüzsely: *A magyarok*, i. m. 201.p.; *Kálvinista Szemle*, 1952. 02. 15, 1–2.

395 *Kálvinista Szemle*, 1952. július 5.

az évben egyházunk hivatalos lapja felsoros hírként közölte, hogy már csak egy professzor van egyházunk részéről Prágában. Varga Imre december elején (még nem püspökként) újra meglátogatta (ezúttal egyedül) a prágai teológusokat,³⁹⁶ s a következő évben is olvashatjuk a felhívást a prágai karra való jelentkezésről (ezúttal is jelentkezhetnek akár érettségi nélkül is), mert mint az egyház hivatalos lapja közli: *„Jelenleg a református lelkészképzés Prágában, a Comenius Fakultáson történik. Népi demokratikus köztársaságunk elismeri Egyházunkat, és a teológusok tanulmányainak támogatására a legmesszebb menő segítséget nyújtja.”*³⁹⁷ Az egyház Zsinati Tanácsának ülésén tárgyalatott a teológusok segítése, foglalkoztak a léviták ügyével, s tájékoztatták református híveinket arról is, hogy Hromádka dékán a debreceni teológia (is) díszdoktorává fogadta.³⁹⁸ A pozsonyi alakuló zsinatra Hromádka is meghívást kapott, fel is szólalt jókívánásait fejezte ki egyházunk új vezető testületének, és megköszönte az eddigi bizalmát egyházunknak, amit egyházunk azzal tanúsít, hogy hittudományi hallgatóit a fakultásra küldi. Varga Imre, aki akkor már püspöke volt egyházunknak, októberben többedmagával ismét meglátogatta a prágai teológusokat, ahol Mikó Jenő teológus (későbbi püspök) köszöntötte a küldöttséget.³⁹⁹ Az 1955-ös évben doktorált a karon Turnský István. Témája: Ekumenizmus a rozdelena cirkev – Ökumenizmus és a megosztott egyház.⁴⁰⁰ Varga Imre megejtette szokásos látogatását a teológushallgatók között, azon év júniusában a három csehszlovák protestáns egyház: a cseh testvér, a szlovák evangélikus és a református egyház megalakította az Egyházak Ökumenikus Tanácsát.⁴⁰¹ Novemberben a pozsonyi Zsinat kétnapos ülésén újra meghívott vendégként volt jelen Hromádka dékán (feleségével együtt), aki meleg szavakkal köszöntötte a Zsinatot és tájékoztató megnyilatkozásában kitért arra a tényre is, hogy a Comenius Fakultás hallgatóinak negyede akkorra már református hallgató.⁴⁰² Ezen felszólalásában jelentte be, hogy Varga Imrének decemberben díszdoktorátust adományoz a prágai fakultás. Mint mondta, ez az első eset, hogy „olyasvalaki kapja e címet,

396 *Kálvinista Szemle*, 1952. december, 4.

397 Lásd *Kálvinista Szemle*, 1953. május, 4.

398 Az erről szóló híreket lásd: *Kálvinista Szemle*, 1953. július, 1–2. és 8.

399 Lásd *Kálvinista Szemle* 1953. október, 5, 8, 9, 12.

400 Halama–Roskovec: *Sto let*, i. m. 235.

401 Popély: *A (Cseh)Szlovákiai magyarság*, i. m. 213.

402 *Kálvinista Szemle*, 1955. november, 1.

aki államunk területén él”, s akit ő személyesen még Losoncról ismer, s akinek nyomon követi teológiai tudományosságát. A Zsinat határozott arról, hogy a püspök díszdoktori címének odaítélésekor egyházunk külön képvisellel megy majd. E jegyzőkönyv megőrizte Nagy Sándor lelkésznek a vitában való megnyilatkozását is, mely témánk szempontjából ide kívánczok, és aki így kommentálta Hromádka dékán szavait: „Köszönöm azt az elismerést, ami a Comenius Fakultásnak jutott. Tegnap talán kevesen vették észre, hogy a lelkészszentelés alatt Hromádka dékán könnyezett. Mi volt ennek az emóciónak a titka? Érezte, hogy ott vannak az ő lelki fiai is. Ebből a jelentésből is megkapjuk a feleletet: értékeljük az ő munkájukat, mellyel jó lelkészeket nevelnek nekünk. A mi feladatunk az, hogy olyan ifjakat küldjenek oda, akikből jó lelkészeket lehet nevelni. Kálvin is ezt mondta: Küldjete nekünk fát, hogy nyilakat faraghassunk belőle. Ha csak bodzafákat küldünk, az ebből faragott nyilak nem érik el a célt, még a cél előtt lehullanak a földre.”⁴⁰³ Varga Imre püspök díszdoktorrá avatására 1955. december 7-én került sor. Varga Imre Az egyház és a teológia felelőssége címmel tartotta meg beszédét.⁴⁰⁴

Varga Imre⁴⁰⁵ és J. L. Hromádka⁴⁰⁶ kapcsolata nagyban meghatározta a prágai teológusképzés alakulását. Nemcsak e tekintetben, hanem a későbbiekben a Keresztyén Békekonferenciában⁴⁰⁷ való működésük révén is szinte

403 A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinatának 1955. november 9 és 10-én, Pozsonyban tartott ülésének jegyzőkönyve. 8–9, 11–12, 21, 28.

404 A beszéd később egyházunk kiadásában megjelent: Varga Imre: *Az egyház és a teológia felelőssége*. A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinati Elnöksége, Bratislava, 1956. Az avatásról a *Kálvinista Szemle* 1955 decemberi száma bőven közölt tudósítást.

405 Varga Imre 1953-tól a Szlovákiai Református Egyház püspöke lett, tisztségét 27 éven keresztül töltötte be, egészen 1980. december 10-én bekövetkezett haláláig. A prágai Comenius Fakultás 1955-ben díszdoktorává avatta. A Református Világszövetségnek két cikluson át volt az alelnöke.

406 Hromádka, Lukl Josef (1889-1969): cseh protestáns (előbb lutheránus, majd evangélikus filozófus, teológus. Bécsben, Bázelen, Heidelbergben, Aberdeenenben és Prágában tanult. 1920-tól a prágai egyetem Protestáns Teológiai Karának (1950-től Comenius Evangélikus Hittudományi Kar) tanára volt. Az Egyházak Világtanácsa csehszlovákiai szervezetének tagja és a Keresztyén Békekonferencia elnöke volt. http://cs.wikipedia.org/wiki/Josef_Lukl_Hrom%C3%A1dka;

407 Keresztyén Békekonferencia (KBK): 1958 tavaszán Prágában alakult, fennállása alatt végig prágai központtal működő nemzetközi ökumenikus szervezet.

pár havi intervallumokban találkozhattak különböző rendezvényeken, s így volt lehetőségük a fakultás kérdéseiről és a fakultás dolgairól is beszélni. Megjegyzendő, hogy Csémy Lajos professzor elmondásai alapján Varga Imre majd minden prágai látogatásakor vele is egyeztetett a fakultás dolgairól (ők ketten közeli barátságot ápoltak egymással, hiszen Varga Imre már 1950-ben felkérte Csémyt a prágai tanári állás elfoglalására. Több levélváltás tanúskodik arról, hogy milyen alapossággal ment végbe ez a folyamat mindkét fél részéről, míg végül Csémy Lajos 1954-től Prágába kerül. Ettől az időtől kezdve egyszerre prágai tanár és ekeli lelkész – egészen 1965-ig, ekkor költözik aztán a családdal együtt végleg Prágába). Visszatérve Hromádka személyéhez, az 1956-os események kapcsán a magyar forradalomhoz való hozzáállása és annak minősítése több teológusból is – enyhén szólva – rosszallást váltott ki.⁴⁰⁸

A következő évben új név bukkant fel a kar életében, ami a magyar református tanári-nevelői személyeket illeti. Mivel teológusaink létszáma ezen időben a karon örvendetesen emelkedett, ezért a hallgatók gondozólelkészévé

Eredeti céljai szerint a keresztyének békéért és igazságosságért viselt felelősséget centrumba állító ökumenikus mozgalom volt, képviselői a blokkpolitikai feszültségek párbeszéd útján való mérséklését és a keleti kereszténység bezártságának enyhítését remélték tőle. Az 1968-ig dominánsan cseh protestánsok által vezetett KBK – főtítkárai 1959-től Josef Hromádka, majd Jaroslav Ondra – alapelve, a kelet–nyugati párbeszéd, valamint fő törekvése, hogy a mozgalom a lehető legnagyobb mértékig integrálódjon a világ kereszténységébe jó visszhangra talált a Csehszlovák Kommunista Párt Dubček vezette antisztálinista vezetőinek körében. Az 1968-as prágai tavasz” beváltani látszott Hromádka álmát, ám a szovjet invázió után a Keresztyén Békekonferenciát erőszakkal „normalizálták”. Akkori főtítkára, Ondra lemondott, Hromádka – szolidaritása kifejezésekképpen – nyugdíjba vonult, Opocensky és Lochman emigrált. Ettől kezdve a KBK szovjet dominanciával működött. Azt kívánták elérni, hogy legyen egy nemzetközi egyházi szervezet, amely a „szocialista országok külpolitikája eszközüvé és szócsövévé válik”, s ezáltal „hatékony ellenszereként léphet fel” a Vatikán, valamint az Egyházak Világtanácsa (EVT) „antikommunista” tevékenységének. Nyilvánvaló volt, hogy a KBK eredményes munkát csak „cél tudatos politikai irányítás” mellett végezhet, ehhez pedig elengedhetetlen volt a jól megszervezett ügynöki hálózat, amelynek kiépítése már a KBK fennállásának első szakaszában megkezdődött. Lásd <http://beszelo.c3.hu/02/0910/09kobel.htm> ill. Köbel Szilvia: „Aktív ateista propaganda.” Beszélő, 2002, 9-10. sz. 66–74.

408 Erről maga Erdélyi Géza is ír önéletírásában, lásd: Erdélyi: Hűség, i. m. 56.

Kostsánszky Dánielt nevezték ki 1957 nyarán.⁴⁰⁹ Nevével még az 1958-as évben is találkozunk, ő számol be a Kálvinista Szemle olvasóinak egy cikkben a teológusok életéről.⁴¹⁰ Az 50-es évek végéről tudjuk, hogy a karnak 21 hallgatója volt.

A prágai református teológusképzés 1960-tól 1990-ig

A prágai teológusképzés ezekben az években a maga jól bejáratott menetében folyt. Ez volt „a szocializmus építésének talán a legvirágzóbb korszaka”, az 50-es évek végétől 1968-ig, de egyben ekkor tanítottak a Karon a legnagyobb nevű és talán a mi első prágai teológus-generációnk számára a legkitűnőbbnek vélt oktatók is (Josef Lukl Hromádka, Milos Bič, J.B. Souček, F.M. Dobiáš, Jan Milič Lochman, F.M. Bartoš, Rudolt Řičan, Amadeo Molnár, J.B. Jeschke, Josef Smolík).⁴¹¹ Ami a „szocializmus építésének korszakát illeti”, az abban nyilvánult meg, hogy a Karnak volt egy az állam által kinevezett oktatója,⁴¹² aki a teológusokat próbálta „beilleszteni” a hatalom által preferált ideológiai rendszerbe. Az általa oktatott tantárgy hivatalosan „a népi demokrácia kérdései” címet viselte, amelyben a kommunista párt ideológiáját próbálta a hallgatókkal megismertetni. Ellenkezni vele, ill. ellentmondani neki nem lehetett, mert az könnyen az oktatásból való kizárással járhatott, és néhány esetben járt is! Ellene a Kar vezetése, még maga Hromádka professzor sem sokat tehetett!

Ami pedig a teológiát, illetve az érettségizetteknek a teológia iránti érdeklődését illeti, leszögezhetjük, hogy az abban a korban minimális volt, s a teo-

409 Szabó: *A Szlovákiai Református...*, Kézirat, i. m. 109.

410 *Kálvinista Szemle*, 1957. július, 7.; 1958. február, 8.; 1958. július, 8.

411 Nem kívánok életrajzi adatokkal szolgálni azon tanárok esetében, akik nem ki-mondottan a református teológus-képzés kapcsán lesznek megemlítve, pusztán jelzem, hogy minden egykori és jelenlegi prágai teológiai tanár életrajzi adatai fellelhetőek a következő évkönyvekben: Řičan: *50 let, i. m.* Halama: *75 let, i. m.* Halma: *Sto let, i. m.* Az interneten pedig: *Z historie fakulty. 75 let fakulty – učitelé.* <https://web.etf.cuni.cz/ETFN-26.html#42>

412 Az 50-es évek végén s a 60-as évek elején ez Josef Polák professzor volt, aki állítólag Kárpátalján született, vagy nevelkedett, talán még magyarul is tudott, de azt sosem árulta el, magát a morvaországi Valašské Meziříčiből valónak tartotta. Lásd Molnár: *Magyar református*, i. m. 220.

lógushallgató „csodabogárnak” számított! Ebben természetesen komoly szerepet játszott a kommunista hatalom által ellenőrzött középiskolai oktatás, meg a párt által teremtett nyilvános ideológiai hangulat is. A kis érdeklődéssel az államhatalom maximálisan meg volt elégedve. Ha netán mégis többen jelentkeztek volna egy évben a teológiára, mint azt a hatalom jónak látta, akkor érvénybe lépett a „küszöb – a *numerus clausus*”, amelyet a felvett teológusok száma nem léphetett át.⁴¹³

Az 1960. március 10-én, Nyitrán tartott III. Zsinat 2. ülészakán Varga Imre értékelte a prágai Comenius Fakultás 10 éves szolgálatát, és jelentette, hogy azidőtájt 23 református növendék tanult Prágában. Végezetül megköszönte a Dr. J. Hromádka dékán vezetése alatt szolgáló tanári karnak a munkát.⁴¹⁴ 1961-ben a későbbi püspök, Mikó Jenő jelentetett meg egy cikket a Kálvinista Szemlében, melyben a teológiai tanulmány és az egyházban való szolgálat összefüggéseire hívta fel a figyelmet, s melyet eredetileg a Křestanska revue c. lapnak írt, a fakultás újbóli működésének tízéves évfordulóján.⁴¹⁵ Az 1962-es évben Huszti Kálmán doktorált a fakultáson, aki korábban hallgatója volt az intézménynek, s aki több cseh teológiai munkát fordított magyarra – többek között Hromádka Az evangélium az ember útján c. munkáját is.⁴¹⁶ A 60-as évek második felében aztán a csehszlovákiai helyzet és a politika új útjainak keresése, a Dubček nevével fémjelzett időszak a teológusképzésben is új távlatokat nyitott – különösen 1968-nak történései. A politikai helyzet enyhülésével úgy látszott, a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház is új, saját útra léphet a teológusképzés terén.

Az akkori püspök, dr. Varga Imre felhívta Csémy Lajost, hogy készítsen el egy tervezetet az önálló református lelkészképző intézet beindítására. Varga Imre püspök elképzelése szerint mindössze három emberre kellett volna építeni a teológiai képzést, végül a Csémy professzorral való egyeztetéseit követően örfős előadói gárdában állapodtak meg. Amikorra azonban Csémy Lajos ténylegesen hozzáláthatott volna az érdemi kidolgozásnak, a gyors politikai változás 1968 augusztusa után lehetetlenné tette ezen ügy megvalósítását.⁴¹⁷

413 Uo. 222.

414 Buza: *A (Cseh)szlovákiai*, i. m. 77.

415 *Kálvinista Szemle*, 1961. február, 8.

416 Halama: *Sto let*, i. m. 235.

417 Erről röviden Peres Imre is említést tesz a losonci teológiáról írt cikksorozatában, lásd: PERES, Imre: *A losonci Teológiai Szeminárium története (X.)*. In: Kálvinista

Az 1968-as prágai tavasz (és az azt megelőző, a 60-as évek elejétől-közepétől már egyre nagyobb teret kapó felszabadítási teológiai irányzat) a teológushallgatók körében is egyfajta pezsgést váltott ki. Ezzel párhuzamosan a fakultás életében is változások történtek, és új vezetése lett a karnak.⁴¹⁸ Létrejött a prágai főiskolások akciótanácsa, s a mi református teológusainkban is ott volt a dilemma, hogy hogyan viszonyuljanak (különösen) az augusztusi történésekhez. Végül, mivel egyrészt a forradalmi eseményeket a szovjet és a velük bevonuló Varsói Szerződés országainak csapatai leverték, s a Dubček nevével fémjelzett politika vissza lett szorítva, ezért a diákok sem tudták érdemben kivenni a részüket a forradalmi eseményekből.⁴¹⁹ A fakultás 1969-ben díszdoktori címet adományoz Juhász István, kolozsvári teológiai professzornak.⁴²⁰ Ezekben az időkben a fakultáson 13-18 között mozgott a teológushallgatóink száma.⁴²¹

A 70-es években a teológusképzésünk a korábbi évek gyakorlatának megfelelően haladt. Meg kell jegyezzem, hogy a 60-as évek közepétől már lehetőség volt külföldi ösztöndíjakkal nyugat-európai egyetemeken is tanulni, mely lehetőséggel pl. Mikó Jenő vagy Bihary Mihály is élni tudott. Mikó püspök úr a komáromi teológián tartott előadásain előszeretettel idézte fel a Karl Bart-hoz fűződő emlékeit.

Az 1970-es év szomorú híre volt egyházunk és teológusképzésünk részére

Szemle. Évf. 66, sz. 12 (1995), p. 3. Index: 911 22. avagy: Csémy: *Doctor Universalis*, i. m. 28–29.

418 Buza: *A (Cseh)szlovákiai*, i. m. 78.

419 Az 1968-as (valamint az azt megelőző) politikai események leírása megtalálható Csémy Lajos kéziratában. Lásd Csémy: *A prágai teológusképzésünk*, i. m. 41–42. Szabó Antal, a maga egyháztörténeti kéziratában ír arról, hogy magát Hromádkát mennyire meglepték 1968 eseményei. Ő maga meg volt róla győződve, hogy reformtörekvéseik nem fognak elbukni, mivel azokat maga a párt szervezte Alexander Dubček vezetésével, s a párt áll ebben a reform-törekvésekben az események élén. Amikor 1968 augusztusában megszállták Prágát, ő maga levelet írt a prágai szovjet nagykövethez, amely levélben kifejtette, hogy számára az augusztusi megszállás nagyobb tragédiát jelentett, mint amikor 1939-ben a hitleri hadsereg szállta meg Csehországot. Ezt a levelet Szabó Antal látta és olvasta. Vö. Szabó: *A Szlovákiai Református...*, Kézirat, i. m. 146.

420 *Kálvinista Szemle*, 1969. november, 8.

421 Ročenka *Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy (1971)*. Karolínium, Praha, 1971, 6.

egyaránt J. L. Hromádka halálhíre, melyről egyházunk hivatalos lapja is több alkalommal megemlékezett.⁴²²

Az évtized elején egyházunk Zsinati Elnöksége több ízben tudomásul vette a teológusok felkészülési időn kívüli, egyéb aktivitását is, s nyugtázta, hogy a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház teológusai 1971. augusztus 2–14-ig kéthetes erdei közösségi munkán vettek rész Margitfalván. A 23 teológus három csoportban nyerte el az erdészeti hivatal dicséretét. A teológusokat Dr. Varga Imre is meglátogatta.

A Cseh Szocialista Köztársaság Művelődésügyi Minisztériuma 1972. június 17-én kelt 107/72-VII. számú végzésével a prágai Comenius Fakultás javaslatára Bihary Mihály, nagyövedi lelkipásztort a teológusotthon igazgatójává nevezte ki 1972. augusztus 1-jei hatállyal. A Zsinati Tanács tudomásul vette Bihari Mihály új szolgálati helyét, de kérte az érintettet, hogy a nagyövedi lelkipásztori állásról ne mondjon le.

1973-ban a Comenius Teológiai Fakultáson új dékánt választottak, Dr. Amadeo Molnárt, akinek Dr. Varga Imre üdvözlőlevelet írt. Ugyanő 1973. március 26-án személyesen látogatta meg a prágai teológusokat Csémy Lajos és Bihari Mihály jelenlétében, és a hallgatók problémáiról érdeklődött. Ugyanezen év július 1-én elhunyt Turnský professzor,⁴²³ helyét a Prágába került Bihary Mihály⁴²⁴ vette át. Ezen időre teológusaink újra a második leg-

422 Lásd *Kálvinista Szemle*, 1970. február, 8. és március, 3. Az In memoriam J.L. Hromádka megemlékezést Csémy Lajos írta.

423 Nekrológiát Andrej Maťašík írta, megemlítve benne a Thuróczy keresztnevét is. Lásd *Kálvinista Szemle*, 1973. július, 8.

424 Bihary Mihály 1986-ig a Husz Hittudományi Szeminárium igazgatója, a teológusok spirituálisa volt. 1974-től nyugdíjazásáig (1992) volt a Gyakorlati Teológiai Tanszék docense. Speciális szimbolikát, a református hitvallások teológiáját, Szlovákia és Magyarország egyháztörténetét és Kálvin teológiáját adta elő. 2001-ig rendszeresen járt oktatni a Komáromi Calvin János Teológiai Akadémiára. Nyugdíjazása után koncentráltabban foglalkozott kálvinológiai tanulmányaival. Kutatott Skóciában, Németországban, Magyarországon, két ízben Princetonban, és működött a leuenbergi közösségben. Kutatómunkájának eredménye Kálvin azon írásainak és fordításainak kétkötetnyi bibliográfiája, amelyet közép-európai térségben adtak ki (beleértve a szekunder irodalmat is). Az első kötetet Princetonban adták ki, a második kötet gyakorlatilag befejezve, kiadásra vár. Vö. Pavel Filipi dékán 2002. március 16-án Prágában az U Klimenta templomban elhangzott búcsúbeszédét. Megjelent a *Kálvinista Szemle*, 2002. májusi számában).

népeesebb hallgatói csoportot alkotják a fakultáson. Az elhunyt Turnský professzor helyére 1974. október 1-vel professzorrá nevezték ki Csémy Lajost és docenssé Bihary Mihályt.⁴²⁵ Az évkönyvek beszámolnak arról is, hogy az 1972/73-as évben és az 1973/74-es évben is 24 fő, míg az 1974/75-ös évben 21, míg az 1975/76-os évben 17 református hallgatónk volt Prágában.⁴²⁶

Az 1975-ös évben, hosszú idő után újból doktori címet szerzett a karon egyházunk egyik lelkésze, Liptay Lothar érsekújvári lelkipásztor, aki a „Vzřáh křesťanství k jiným náboženstvím” c. munkáját védte meg Jan Heller professzor vezetésével.⁴²⁷ Ezekben az években a fakultás kötelékében álló tanáraink éves rendszerességgel jelentést tettek munkájukról a karnak, amely jelentések aztán az évkönyvekben is megjelentek.⁴²⁸ Bizton állítható (magánlevelek támasztják alá),⁴²⁹ hogy Csémy Lajos állandó rendszerességgel tájékoztatta püspökeinket (Varga Imrét, majd Horváth Zsigmondot⁴³⁰ és Mikó Jenőt is) ténykedéséről és a kar hallgatóinak dolgairól, illetve a fakultás életéről. Amadeo Molnár 1976-ban meghívást kapott a Magyarországi Református Keresztény Egyház Doktorok Kollégiumának debreceni ülésére, és német nyelven elmondott előadása később nyomtatásban is megjelent. Németül Bécsben, cseh fordításban pedig a Kostnické jiskry című lapban.⁴³¹ A 70-es

425 *Ročenka Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy (1975)*. Karolínium, Praha, 1975, 3–4.

426 Uo. 11–12. és *Ročenka Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy (1977)*. Karolínium, Praha, 1977, 14.

427 Halama: Sto let, i. m. 236. és az erről szóló tudósítások: *Kálvinista Szemle*, 1976. június, 8.

428 Ilyen jelentések olvashatóak többek között a következő évkönyvekben: *Ročenka Komenského evangelické bohoslovecké fakulty v Praze (1979)*. Praha, 1979, 29–33.; *Ročenka Komenského evangelické bohoslovecké fakulty v Praze (1973)*. Praha, 1973, 19–22. Ebben az évkönyvben számolnak be Huszti Kálmán karon tett látogatásáról is, akit a prágai kar mindig nagy becsben tartott.

429 Több ilyen tájékoztató levelet magam is megkaptam másolatban Csémy professzor úrtól, melyeket ő írt az éppen akkor hivatalban lévő püspöknek, egészen a 90-es évek elejéig bezárólag.

430 Horváth Zsigmond (1914–1988), református lelkész, püspök. Komáromban 1984. május 4-én a Szlovákiai Református Keresztény Egyház Zsinata püspökké választotta, mely tisztséget 1988-ban bekövetkezett haláláig viselte.

431 *Ročenka Komenského evangelické bohoslovecké fakulty v Praze (1977)*. Praha, 1977, 28.

évek végén a fakultás életét is felrázta kissé a Charta 77 nyilatkozata, de mivel ez ügyben is hamarosan előtérbe kerültek a megkorlátozások (mint pl. Jakub Trojan esetében), ezért hamarosan átlendültek ezeken az eseményeken is. A fakultás 1978 júniusában Tóth Károly, magyarországi püspököt tüntette ki díszdoktori címmel.⁴³² A 80-as évek elején, 1980-ban egymás után hirtelen elhunyt Andrej Maťašík és az év végén Varga Imre is.⁴³³ Az évkönyvi jelentések beszámolnak arról, hogy a hallgatóink létszáma 1980–81-ben 8 fő, majd 81–82-ben 10 fő, 82–83-ban 11 fő, 83–84-ben 14 fő, 84–85-ben 15 fő és 85–86-ben 19 fő.⁴³⁴ Az 1980-as évek végén, 1988. február 23-án védte meg a fakultáson doktori munkáját Erdélyi Géza, későbbi püspökünk. Témavezetője Josef Smolík volt, doktori munkájának témája: Vplyv reformácie na cirkev-nú architektúru.⁴³⁵ A nyolcvanas évek végén, 1989-ben a „fordulat évére” négy hallgató nyert felvételt Prágába, de ekkor már hárman a budapesti teológia levelező tagozatára is felvételt nyernek.⁴³⁶ Ebben az évben lett a fakultás díszdoktora Bartha Tibor debreceni püspök.⁴³⁷ Betudható ez a címadományozás talán annak a ténynek is, hogy a 70-es 80-as években a külföldi ösztöndíj-lehetőségek mellett már lehetett menni 1-2 szemeszteres időtartamra a magyarországi teológiákra is (Debrecen, Budapest), s az akkori hallgatók közül többen éltek is ezekkel a lehetőségekkel.

A prágai Comenius Teológiai Fakultás 1990-ig 100 abszolventst bocsátott ki egyházi szolgálatra, ami a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház lelké-szi állomány háromnegyedét tette ki.⁴³⁸ Az 1990-től 1998-ig terjedő időszak-

432 Halama: *Sto let*, i. m. 246.

433 A haláláról szóló tudósításban hangsúlyt kap, hogy már pályafutása kezdetén kereste a kapcsolatot a Csehtestvér Egyház felé, több ifjúsági találkozójukon vett részt, és megismerkedett Dr. Hromádka professzorral, akihez később is őszinte barátság fűzte.

434 Lásd a következő évkönyvek statisztikai részeinél: *Ročenka Komenského evangelické bohoslovecké fakulty v Praze* (1981). Praha, 1981.; *Ročenka Komenského evangelické bohoslovecké fakulty v Praze* (1986). Praha, 1986.; *Ročenka Komenského evangelické bohoslovecké fakulty v Praze* (1987). Praha, 1987.

435 Halama: *Sto let*, i. m. 237. és *Kálvinista Szemle*, 1988. augusztus, 8. valamint *Ročenka Komenského evangelické bohoslovecké fakulty v Praze* (1990). Praha, 1990, 9.

436 *Kálvinista Szemle*, 1989. augusztus, 8.

437 Halama: *Sto let*, i. m. 246.

438 Buza: *A (Cseh)szlovákiai Református*, i. m. 79.

ban a prágai teológián végzett hallgatók száma még 1/3-dal emelkedett, de az 1990-től fennálló szabad iskolaválasztás következményeként (amikor már szabadon lehetett teológiát tanulni Sárospatakon, Budapesten, Debrecenben, Kolozsvárott, és megnyílt Komáromban a Calvin J. Teológia Akadémia is), illetve Csehszlovákia különválásának következményeként is, a prágai teológiára jelentkezők száma fokozatosan csökkent⁴³⁹ – de azért még napjainkban is mennek teológusok a prágai teológiára egyházunk teológusaiaként tanulni. Ennek a képzési helyszínek és egyházunknak a története nem csak a múltban fonódott össze, hanem ez a kötelék – ha nem is úgy, mint egykoron –, de ma is megvan.

439 Holott ekkorra már a fakultás betagolódtott a Károly Egyetem karai közé, mint Evangélikus Hittudományi Kar.

Források és szakirodalom

Levéltári források

Archív Slovenskej akadémie vied.
fond: Uznesenia vlády SSR

Archív Mesta Bratislavy,
fond: Národný výbor v Bratislave

Fórum Kisebbségkutató Intézet–Szlovákiai Magyar Levéltár
Kézirattár

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
fond: Külügyminisztérium – Béke-előkészítő osztály
fond: Külügyminisztérium TÜK-iratai, Csehszlovákia
fond: Magyar Állami Egyházügyi Hivatal – Csehszlovák Állami
Egyházügyi Hivatal
fond: Prágai Nagykövetség TÜK-iratai

A Pozsonyi Református Gyülekezet Irrattára
Beérkező levelek
A pozsonyi református keresztyén egyház presbyteri jegyzőkönyvei
1939–1966
Jubileumi ünnepek 1973. október 14.

A Pozsonyi Református Egyházmegye Levéltára
Beérkező levelek
Jelentések az egyházlátogatásokról 1974-ben

A Sárospataki Református Kollégium Levéltára
A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület püspöki iratai

Slovenský národný archív, Bratislava
fond Povereníctvo školstva
fond Reslovakizačná komisia
fond Sekretariát pre veci cirkevné Ministerstva kultúry
fond Slovenská liga
fond Slovenský úrad pre veci cirkevné

fond Úrad predsedníctva Slovenskej národnej rady

Štátny archív v Trnave, pracovisko Archív Galanta, Sídlo: Šaľa
fond Okresný ľudový súd v Dunajskej Strede

Štátny archív v Banskej Bystrici
fond Okresný ľudový súd vo Feledinciach
fond Okresný ľudový súd v Rimavskej Sobote
fond Okresný ľudový súd v Tornali
fond Miestny ľudový súd v Bátke

Štátny archív v Nitre, pobočka Komárno
fond Okresný ľudový súd v Komárne

Štátny archív v Nitre, pobočka Levice
fond Okresný ľudový súd v Levicich

Štátny archív Bratislava
fond Okresný ľudový súd v Bratislave

Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Püspöki Hivatala Irattára – Komárom
Fond 1. 1OV1 – Organizačný výbor / Szervező Bizottság

Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinati Levéltára – Komárom

Az Apácaszakállasi Református Lelkeszi Hivatal Irattára
Az Apácaszakállasi Református Egyházközség 1891. évtől
vezetett halotti anyakönyve
Az Apácaszakállasi Református Egyházközség 1891. évtől
vezetett szülöttek és megkereszteltek anyakönyve

Forrásközlések

Bulínová, Marie – Janišová, Milena – Kaplan, Karel (eds.): *Cirkevní komise ÚV KSČ 1949-1951*. Edice dokumentů. I. Doplněk, Praha-Brno, 1994.

Molnár Imre – Varga Kálmán: *Hazahúzott a szülőföld... (Visszaemlékezések, dokumentumok a szlovákiai magyarság Csehországba deportálásáról, 1945–1953)*. Püski, Budapest, 1992.

Tóth László (összeáll.): *„Hívebb emlékezésül...” Csehszlovákiai magyar emlékiratok és egyéb dokumentumok a jogfosztottság éveiből 1945–1948*. Kalligram, Pozsony, 1995.

Vnuk, František.: *Dokumenty o postavení katolické církvi na Slovensku v letech 1945-1948*. Matica slovenská, Martin, 1998.

Korabeli sajtó

Gömör, 1939

Kossuth Népe, 1945

Kálvinista Szemle, 1951–1955, 1963, 1968, 1969, 1973

Kalvínske hlasy, 1946–1948, 1951

Új Szó, 2014

Korabeli irodalom, visszaemlékezések

Duka-Zólyomi Norbert: *A vörös csillag jegyében*. Kézirat.

Egyházi törvények a Magyarországi Református Egyházban. Az 1904. év november havának tizedik napján megnyílt második budapesti országos református zsinat által alkotott kilencz törvényczikk. A Magyarországi Református Egyház hivatalos kiadványa. Debreczen sz.kir. város Könyvnyomda vállalata, 1906.

Erdélyi Géza: *Hűség (Életutam)*. Madách-Posonium Kft. Pozsony/Bratislava, 2013.

Hangel László (szerk.): *Mit élt át a Felvidék?* Felvidéki volt Politikai Foglyok Országos Érdekvédelmi Szövetsége, Budapest, (é. n.)

Hrejsa, Ferdinand: *Prvé desetiletí Hosové fakulty*. In *Sborník k prvnímu desítiletí Husovy fakulty 1919/20–1928/29*. Praha, 1930, 1–12.

Kúr Géza: *Cseh–magyar református történelmi kapcsolatok*. Komárom, 1937.

Kúr Géza: *Küzdelmek. Három református egyház története*. Kalligram, Pozsony, 2000.

Nagy Zoltán: *A csehszlovákiai magyar református gyülekezetek pusztulása, elsorvadási folyamata. Adalékok*. Budapest, 1990, Kézirat. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Szlovákiai Magyar Levéltár (FKI-SZML), Kézirattár.

Sborník k prvnímu desítiletí Husovy fakulty 1919/20–1928/29. Praha, 1930.

Sborník k druhému desítiletí Husovy fakulty 1929–1939. Praha, 1939.

Somogyiné Sörös Márta: *Őrizték a varázsigeiket*. Fülek, 2012. Magánkiadás.

Szakall János: *Felejthetetlen napok*. Rimaszombat, 1939.

A Szlovákiai Református Keresztény Egyház Alkotmánya és szabályrendeletei. Rimaszombat, 1964. Egyházi kiadvány belső használatra.

Varga Imre: *Az egyház és a teológia felelősége*. A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinati Elnöksége, Bratislava, 1956.

Kronológiák, Évkönyvek, statisztikák adatbázisok

Majo, Juraj – Tížik, Miroslav – Škápik, Pavol: *Prehľad etnicity obyvateľstva obcí Slovenska v sčítaniach 1880-2011*. [dátový súbor]. Slovenský archív sociálnych dát, 2017. SASD2011003. Verzia 1.0.

Popély Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006.

Ročenka Komenského evanjelické bohoslovecké fakulty v Praze (1973). Praha, 1973.

Ročenka Komenského evanjelické bohoslovecké fakulty v Praze (1977). Praha, 1977.

Ročenka Komenského evanjelické bohoslovecké fakulty v Praze (1979). Praha, 1979.

Ročenka Komenského evanjelické bohoslovecké fakulty v Praze (1981). Praha, 1981.

Ročenka Komenského evanjelické bohoslovecké fakulty v Praze (1986). Praha, 1986.

Ročenka Komenského evanjelické bohoslovecké fakulty v Praze (1987). Praha, 1987.

Ročenka Komenského evanjelické bohoslovecké fakulty v Praze (1990). Praha, 1990.

Ročenka Evanjelické teologické fakulty Univerzity Karlovy (1971). Karolínium, Praha, 1971.

Ročenka Evanjelické teologické fakulty Univerzity Karlovy (1975). Karolínium, Praha, 1975.

Ročenka Evanjelické teologické fakulty Univerzity Karlovy (1977). Karolínium, Praha, 1977.

Ročenka Evanjelické teologické fakulty Univerzity Karlovy (1992). Karolínium, Praha, 1992.

Ročenka Husovy československé evanjelické fakulty bohoslovecké v Praze za rok 1929–30. Husova československá evanjelická fakulta, Praha, 1930.

Ročenka Husovy československé evanjelické fakulty bohoslovecké v Praze za rok 1936-37. Husova československá evanjelická fakulta, Praha, 1937.

Ročenka Husovy československé evanjelické fakulty bohoslovecké v Praze za léta 1938-46. Husova československá evanjelická fakulta, Praha, 1947.

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov. Obyvatelia – základné výsledky.

<https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/pocet-obyvatelov/SR/SK0/SR> (Letöltve: 2023. 03.04.)

Sčítanie ľudu, domov a bytov k 3. 3. 1991 Podrobné údaje za obyvateľstvo. Republika Slovenská. FŠÚ-SŠÚ, Praha – Bratislava, 1992.

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Definitívne výsledky za SR, NUTS2, kraje, okresy a obce. Formát xls. Bratislava, Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2003.

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011. Obyvateľstvo trvalo bývajúce v SR podľa národnosti a náboženského vyznania. <https://slovak.statistics.sk> (letöltve: 2023.05.25.)

Sčítání lidu a soupis domu a bytu v republice Československé ke dni 1. března 1950. Díl I. Praha, 1957.

Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930 díl I. Praha, 1930.

Sčítání lidu v republice Československé ze dne 5. února 1921 III. díl. Praha, 1927.

Štatistický lexikon obcí v republice Československej III. Krajina Slovenská. Orbis, Praha, 1936.

Monográfiák, tanulmányok

Balík, Stanislav – Hanuš, Jiří: *Letnice dvacátého století. Druhý vatikánský koncil a české země.* CDK, Brno, 2012.

Barnovský, M. – Kodajová, D. (eds.): *Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období.* AEP, Bratislava, 2006.

Békés Csaba: *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika, 1944–1991.* Osiris Kiadó – MTA TK, Budapest, Budapest, 2019.

Békés Csaba: *Hungary's Cold War. International Relations from the End of World War II to the Fall of the Soviet Union.* The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2022.

Borvendég Zsuzsanna: *Újságírósnak álcázva. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2015.*

Borza, Peter: *Proces likvidácie Gréckokatolíckej cirkvi v Československu.* In Fiamová, Martina – Jakubčík, Pavol (red.): *Prenasledovanie cirkvi v komunistických štátoch strednej a východnej Európy. Ústav pamäti národa, Bratislava 2010, 404–418.*

Bottoni, Stefano: *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, 2015.

Bögre Zsuzsa: Békepapság az üldözött egyházban. In *Acta studiorum religionis*, 1988. 1. sz. Tanulmányok András Imre 70. születésnapjára, 61–71.

Brandes, Detlef: *Der Weg zur Vertreibung 1938–1945. Pläne und Entscheidungen zum „Transfer“ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen*. Oldenbourg, München 2005.

Buza Zsolt: A Csehszlovákiai Református Egyház és a reszlovakizáció. In *Teológiai Fórum* 2010, 1. sz. 72–89.

Buza Zsolt: *A (Cseh)szlovákiai Református Keresztyén Egyház története 1945 és 1989 között*. Disszertációs munka, Selye János Egyetem, Komárom, 2013.

Buza Zsolt: Varga Imre püspöksége. In Somogyi Alfréd (felelős szerk.): *Száz év. A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története az önállósulástól napjainkig*. A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Kulturális és Közművelődési Központja, H. n. 2023, 142–153.

Buza Zsolt – Csoma László: Az 1951 évi pozsonyi zsinat, az egyház újjászervezése. In Somogyi Alfréd (felelős szerk.): *Száz év. A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története az önállósulástól napjainkig*. A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Kulturális és Közművelődési Központja, H. n. 2023, 132–141.

Cuhra, Jaroslav: *Československo-vatikánská jednáni 1968 – 1989*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR vol. 34. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, 2001.

Cuhra, Jaroslav: *Cirkevní politika KSČ a státu v letech 1969 – 1972*. Sešity ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, vol 32. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, 1999.

Csémy Lajos: *A prágai teológusképzésünk története*. Kézirat, Prága, 2021.

Csémy Tamás: *Doctor Universalis*. Emlékkönyv Csémy Lajos 80. születésnapja alkalmából/Pamětní kniha u příležitosti 80. [výročí] narozenin Lajose (Ludovíta) Csémyho. Budapest – Prága, 2003.

Dinuš, Peter: *Československá církev evangelická a StB v letech 1957–1967*. In *Securitas Imperii 12. Sborník k problematice 50. let*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, Praha, 2005, 363–371.

Erdélyi Géza: *A megtisztulás és megújulás útján*. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Kulturális és Közművelődési Központja, Rimaszombat, 2019.

Faber, Tomáš: *Uplatňování církevní politiky prostřednictvím státních institucí v letech 1948 – 1989*. Diplomová práce. Jihočeská universita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2008.

Fejérdy, András: A szocialista tömb és a II. Vatikáni Zsinat. In Balogh, Margit (ed.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. / Konfesie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2008, 211–237.

Galo Vilmos: Tóth Kálmán református lelkész emlékezete. Új Szó, 2014. 12. 06, 21.

Gyönyör József: A kassai kormányprogramtól a jogtipró „beneši dekrétumokig”. In Kövesdi János (szerk): *Edvard Beneš elnöki dekrétumai*. Pannónia Könyvkiadó, Pozsony, 74–107.

Gyurgyík László: A (cseh)szlovákiai magyarság felekezeti megoszlásának alakulása 1921 és 2011 között. In Tömösközi Ferenc (szerk): *A hit és közösség szolgálatában. Életutak a szlovákiai református keresztyén egyházban*. SJE Tanárképző Kar – Református teológiai kar, Komárom, 2018, 28–44.

Gyurgyík László: *Népszámlálás 2001*. Kalligram, Pozsony, 2006.

Gyurgyík László: Szlovákia lakossága vallási összetételének változásai 1921 és 2021 között, különös tekintettel a 2011 és 2021 közötti időszakra, illetve a felekezeten kívüliekre. In Pólya Katalin (szerk): *14th International Conference of J. Selye University. Theological Section. Conference Proceedings*. J. Selye University, Komárno, 2023, 23–31.

Gyurgyík László: *Szlovákia lakosságának községsoros nemzetiségi és felekezeti összetétele az 1950. évi népszámlálás adatai alapján*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2021.

Halama, Jindřich (ed.): *75 let Evangelické bohoslovecké fakulty v Praze*, Evangelická teologická fakulta UK, Praha, 1994.

Halama, Ota – Roskovec, Jan (eds.): *Sto let evangelické teologické fakulty v Praze (1919–2019)*. Evangelická teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 2019.

Hal'ko, Jozef: Kommunizmus a Cirkev. Mierové hnutie katolíckého duchovenstva a Dielo koncilovej obnovy v roku 1968. *Impulz*, 2008, č. 2. <http://www.impulzrevue.sk/article.php?300>, (letöltve 2023. 05.15)

Havasy Gyula: *A magyar katolikusok szenvedései 1944-1989*. Kiadja a Nemzeti Napló Könyvtára, Budapest, 1990.

Horák, Záboj: *Církeve a české školství*. Grada Publishing, a.s., Praha, 2011.

Hromaník, Michal: Ján Tomašulá 1892-1961 generálny senior. In *Kalendár biblickej výchovy a vzdelania reformovaných kresťanov na rok 2001*. Združenie reformovaných duchovných na Slovensku, Košice, 2000, 20–70.

Hromaník, Michal: Jozef Rácz, prvý senior Užsko-laboreckého seniorátu. In *Kalendár biblickej výchovy a vzdelávania reformovaných kresťanov na rok 1995*. Združenie reformovaných duchovných na Slovensku, Košice, 1995, 36–38.

Hromaník, Michal: Reformovaná kresťanská cirkev na Slovensku, In Halás, Juraj (ed.): *Kalendár biblickej výchovy a vzdelania reformovaných kresťanov na rok 1997*. Združenie Reformovaných Duchovných na Slovensku, Košice, é.n., 69–72.

Jakab Attila: *Vergödésben. Magyar kisebbségek „történelmi” egyházai az átalakuló Európában*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest, 2009.

Janics Kálmán: *A hontalanság évei*. Európai Protestáns Szabadegyetem, München, 1979.

Jindra, Martin: Bohoslovecká výchova v Církví Československé (Husitské) se zeměřením na léta 1935–1945. *Theologická Revue*, 2016, č. 462–499.

Kalmár Melinda: *Korporatív, szovjet, hibrid. Egy formáció metamorfózisa*. Budapest, Osiris Kiadó, 2021.

Kaplan, Karel: *Těžká cesta. Spor Československa s Vatikánem 1963 – 1973*. Edice Historia ecclesiastica sv. č. 9. CDK, Brno, 2001.

Kaplan, Karel: *Stát a církev v Československu 1948–1953*. Nakladatelství Doplňk, Brno, 1993.

Kiss Réka: A bátaszéki összeesküvés. Fejezetek a reformátusokat ért megtorlásokból. In Horváth Miklós (szerk.): *A diktatúra évtizedei. Tanulmányok, esszék, előadások 5*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Piliscsaba, 2013. 7–21.

Kiss, Réka: Protestánsok lehetőségei Magyarországon – az osztd meg és uralkodj elve és gyakorlata. In Balogh, Margit (ed.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. / Konfessie, cirkevna politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2008, 189–199.

Köbel Szilvia: „Aktív ateista propaganda.” *Beszélő*, 2002, 9–10. sz. 66–74.

Köpeczi Bócz Edit: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

Kránitz Zsolt (szerk.): „A késő idők emlékezetében éljenek...” *A Dunántúli Református Egyházkerület lelkeszi önéletrajzai (1943)*. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2013.

Kučera, Milan: K interpretaci výsledku sčítání 1991 o náboženském vyznání. *Demografie* 1991, č. 4. 189–191

Letz, Róbert: Prenasledovnie kresťanov na Slovensku. In *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948-1989*. (1) Vyd. M. Vaška, Prešov, 2001, 67–335.

Letz, Robert: Az állami egyházpolitika Szlovákiában 1948–1989 között. In Balogh, Margit (ed.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. / Konfésie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2008, 113–130

Letz, Róbert: Cirkevná politika štátu na Slovensku v rokoch 1948–1989. In Balogh, Margit (ed.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. / Konfésie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2008, 131–147.

Lévai Attila: *A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház felsőoktatásának százéves története*. Habilitációs munka, SJE, Komárom, 2022.

Malatinský, Michal: *Pred súdom národa. Retribúcia na Slovensku a národný súd v Bratislava 1915–1947*. Post Scriptum, Bratislava, 2019.

Malatinský, Michal: Retribučné nariadenie SNR ako právny podklad retribúcie na Slovensku. In Sokolovič, Peter a kol.: *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945–1948*. Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Trnava, 2015, 10–40.

Malatinský, Michal: Slovensko a retribúcia v rokoch 1945–1948. *Securitas Imperii*, 2016, č. 28, 134–170.

Máthé-Tóth, András – Sarnyai, Csaba Máté: Egyházak a rendszerváltó Kelet-Közép-Európában. Egy nemzetközi vizsgálat tapasztalatai, különös tekintettel Magyarországra, Szlovákiára és Ukrainára. In Balogh, Margit (ed.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. / Konfésie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2008, 355-364.

McWilliams, Wayne C. – Piotrowski, Harry: *The world since 1945. A history of international relations*. Lynne Rienner Publishers, 2014.

Minden tekintetben kisebbségben. Emlékkönyv Urbán Károly református lelkész születésének századik évfordulójára. Pertium Kiadó, h. n., é. n.

Molnár Imre: A magyar anyanyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában. In Tóth László (szerk.) – Filep Tamás Gusztáv (társszerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998 I*. Ister, Budapest, 1998, 207–257.

Molnár Imre – Szarka László (szerk.): *Otthonatlan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, Komárom, 2007.

Molnár János: Magyar református teológusok a prágai teológián. In *Egyház és történelem: Tanulmányok az egyház életéről és történelméről*. Tillinger Péter műhelye, Szentendre, 2013, 213–227.

Molnár János: *Szabadság és szabadságharc a Felvidéken*. Kézirat.

Morée, Peter: A broken man? Josef L. Hromádka in 1968 and 1969. *Communio Viatorum*, 2012, 3. sz. 53–67.

Nagy Amália (szerk.): *Csicsói örökség. A mindennapok hősei*. Csicsó PT, Csicsó, 2017.

Nagy Mihály Zoltán: Adalékok Wass Albert népbírósági bűnperéhez. *Korunk*, 2005, 7. sz. 102–108.

Nagy Mihály Zoltán – Zombori, István (szerk.): *Állam és egyház kapcsolata Kelet-Közép-Európában 1945 és 1989 között*. METEM, Budapest, 2014.

Orság, Petr: *Mezi relitou, propagandou a mýty. Československá exilová média v západní Evropě v letech 1968-1989*. Nakladatelství Lidové Noviny, Praha, 2016.

Pap László: *Tíz év és ami utána következett 1945-1963. Adalékok a Magyarországi Református Egyház XX. Századi történetéhez*. MRE Kálvin Kiadója, Budapest, 2006.

Papp Artilla: Néptörvényszék, népbíróság és népbírósági jog Magyarországon. *E-tudomány*, 2011, 4. sz. VII-4. <https://docplayer.hu/1737618-Neptorvenyszek-nepbirosag-es-nepbirosagi-jog-magyarorszagon.html> (letöltve 2020. 12.15)

Párkányi Csongor: Egyház és hírszerzés. *Hadtudományi Szemle*, 2019, 2. sz. 139–148.

Pastor, Karol: Výpovedná hodnota štatistických údajov o religiozite. *Demografie*, 1994, č. 3. 173–179.

Pešek, Jan: Cirkvi na Slovensku roku 1968, In Londák, Miroslav a kolektív: *Eto vaše delo. Cyklus prednášok v Slovenskom inštitúte v Prahe*. Bratislava 2008. 116–129.

Pešek, Ján: Národnostné problémy vnútri Reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku po roku 1945. In *Historické štúdie 44. Ročenka Historického ústavu Slovenskej Akadémie Vied*. Bratislava, 2006, 89–104.

Pešek, Jan: Protestantské cirkvi na Slovensku v rokoch 1945-1989. In Balogh, Margit (ed.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. / Konfesie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945*. Kosuth Kiadó, Budapest, 2008, 165–188.

Pešek, Jan: A protestáns egyházak Szlovákiában 1945–1989 között. Balogh, Margit (ed.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. / Konfesie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945*. Kosuth Kiadó, Budapest, 2008, 177–187.

Pešek, Ján: Slovensko-maďarské spory v Reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku po druhej svetovej vojne. In Ivantyšynová, Tatiana (ed.): *Národ – cirkev – štát*. SDK SVE a CEP v spolupráci s Historickým ústavom SAV, Bratislava, 2007, 185–199.

Pešek Ján a kolektív: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948–1989*. Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov, 2003.

Pešek, Jan – Barnovský, Michal: *Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953–1970*. VEDA, Bratislava 1999.

Pešek, Jan – Barnovský, Michal: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Veda, Bratislava, 1997.

Pešek, Jan – Barnovský, Michal: *V zovretí normalizácie. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1969 – 1989*. VEDA, Bratislava, 2004.

Petranský, Ivan: Egyházpolitika Szlovákiában 1945–1948 között. In Balogh, Margit (ed.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. / Konfesie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945*. Kosuth Kiadó, Budapest, 2008, 29–38.

Petranský, Ivan: *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945–1946*. Garamond, Nitra, 2001.

Pfann, Michael: Působení farářů Českobratrské cirkve evangelické Alfréda Kocába a Jiřího Doležala v letech 1968-1989. In Doležalová, Markéta (ed.): *Cirkev za totality – lidé a místa Sborník k životnému jubileu opata Heřmana Josefa Tyla. Ústav pro studium totalitních režimů, Praha, 2016, 73–79.*

Popély Árpád: A csehszlovákiai magyar kisebbség jogfosztása: Deportálás, lakosságcsere és reszlovakizáció. In Bárdi Nándor – Ferdinéc Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 210–215;

Popély Árpád: *Fél évszázad kisebbségben. Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2014.

Popély Árpád: Válogatás a prágai és a pozsonyi magyar külképviselet jelentéseiből (1948–1956). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2012, 4. sz. 83–130.

Popély Árpád – Šutaj, Štefan – Szarka László (szerk.): *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés, 1945–1948. Történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok*. Attraktor, Mária-besnyő-Gödöllő, 2007.

Ramet, Sabrina Petra: The Catholic Church in Czechoslovakia 1948–1991. *Studies in Comparative Communism*, Vol. XXIV. No 4, December 1991, 377–393.

Ramet, Sabrina Petra (ed.): *Protestantism and Politics in Eastern Europe and Russia. The communist and postcommunist eras*. Duke University Press, Durham – London, 1992.

Rašla, Anton: *Ľudové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*. Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 1969.

Řičan, Rudolf (ed.): *50 let Komenského evangelické bohoslovecké fakulty v Praze*. Komenského evangelická bohoslovecká fakulta, Praha, 1969, 58–59. és 67.

Šabo, Martin: Systém vzťahov medzi štátom a cirkvami v Československu pred prijatím zákona č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom a po jeho prijatí. In Fiamová, Martina – Jakubčík, Pavol (red.): *Prenasledovanie cirkví v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*. Ústav pamäti národa, Bratislava 2010, 205–220.

Simon Attila: A népbírószágtól az állambiztonsági szolgálatokig. Adalékok Varga Imre református püspök életpályájának megítéléséhez. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2022, 4. sz. 61–76.

Simon Attila: *Télepesek és telepesfalvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008.

Somogyi Alfréd: Adalékok a Szlovákiai Református Keresztény Egyház XX. századi történetéhez. A Szervező Bizottság időszaka a megalakulástól az első választásokig 1939-1942. *Theológiai Fórum*, 2010, 1. sz. 54–72.

Somogyi Alfréd: Amikor (kollektív) bűn volt magyarnak lenni a Felvidéken. A kassai kormányprogram és a Beneš-dekrétumok ismertetése és hatása a Szlovákiai Református Keresztény Egyház életére az 1945–48 közötti években. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Theologica Reformatia Transylvania* 2017, 1. sz. 140–157.

Somogyi Alfréd: A Szervező Bizottság korszaka. In Somogyi Alfréd (felelős szerk.): *Száz év. A Szlovákiai Református Keresztény Egyház története az önállósulástól napjainkig*. A Szlovákiai Református Keresztény Egyház Kulturális és Közművelődési Központja, H. n. 2023, 116–131.

Soós Viktor Attila: *Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája*. Doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2014. Kézirat.

Soviet active measures. The Christian Peace Conference. Foreign Affairs Note, U.S. Department of State, Washington, 1985.

Syrný, Marek: Retribúcia ako mocensko-politický činiteľ v povojnovom Slovensku. *Acta historica Neosoliensia. Ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici*, 2003, č. 6, 134–170.

Šutaj, Štefan: Andrej Maňášk – politik a kňaz (paradoxy slovenskej povojnovej politiky). In Michálek Slavomír a kol.: *Obraz a odraz osobnosti modernej doby: K „70“ historikom Jana Peška a Stanislava Síkoru*. VEDA Historický ústav SAV, Bratislava, 2019, 339–366.

Šutaj, Štefan: Problémy vo vzťahu Československého štátu a protestantských cirkví po roku 1945. (menšinová politika a cirkvi). In *Annales Historici Prešovienis, Anno 2005*. Universum, Prešov, 2005, 215–237.

Šutaj, Štefan: *Magyarok Csehszlovákiában 1945–1948 között. Tanulmányok a beneši dekrétumokról, a csehországi deportálásokról és a lakosságcsereéről*. Lucidus, Budapest, 2008.

Szabó Antal: *A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története*, 1987 (kézirat).

Szabó Antal: *A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története – I. rész. Regio*, 1990, 3. sz. 133–162.

Szabó Antal: *A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története – II. rész. Regio*, 1990, 4. sz. 204–221.

Szarka László (szerk.): *A szlovákiai magyarok kényszertelepítései emlékezete 1945–1948. Visszaemlékezések, tanulmányok, dokumentumok*. MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Komárom, 2003.

Szederjesi Cecília (összeáll. és szerk.): *„Vonatok északnak és délnek” A második világháborút követő szlovák–magyar lakosságcsere története és következményei*. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 2010.

Tardy, Michael – Miklóš, Juraj: *Nezabúdame na Jána Tomašuľu*. In *Reformovaný kalendár 1994. Združenie reformovaných duchovných na Slovensku*, Košice–Bratislava, é.n. 52–53.

Tömösközi Ferenc: Adalékok a belmisszió történetéhez a Komáromi Református Egyházmegyében 1918–1945 között. In Szabó István (szerk.): *II. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia*. Pécs, 2014, 387–408.

Tömösközi Ferenc: Az egyházellenesség egyes formái és hatásai a csehszlovákiai református keresztyén egyházban. *Eruditio-Educatio*, 2009, 4. sz. 107–120.

Trachtenberg, Marc: The United States and Strategic Arms Limitation during the Nixon-Kissinger Period. *Journal of Cold War Studies*, Vol. 24, No. 4, Fall 2022, 157–197.

Vadkerty Katalin: *A belső telepítések és a lakosságcsere*. Kalligram, Pozsony, 1999.

Vadkerty Katalin: *A deportálások. A szlovákiai magyarok csehországi kényszerközmunkája 1945–1948 között*. Kalligram, Pozsony, 1996.

Vadkerty Katalin: *A reszlovakizáció*. Kalligram, Pozsony, 1993.

Vadkerty Katalin: Vádak, vádoltak, ítéletek. A szlovák népbíróság történetéből. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2008, 2. sz. 3–13.

Vajda Barnabás: *A csehszlovákiai ideológiai harc természetéről (1948–1989) / O charaktere ideologického ťaženia v Československu (1948–1989)*. Monographiae Comaromienses 21. Selye János Egyetem Tanárképző Kara, Komárom, 2017.

Vantová, Alena: *Fungování Sekretariátu pro věci církevní 1967-1989*. Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Evanjelická teologická fakulta, Praha, 2013.

Varga László: *A megpróbáltatás évei. Deportálás és kitelepítés Csilizradványon 1945–1949 között*. Csilizradványi Önkormányzat, Csilizradvány, 2018.

Internetes források

Matej, Miloš: Aj eštebák má dušu. Dialóg. Kresťanský diskusný mesačník, 2015, <https://www.dialog.cb.sk/index.php?page=ziva-kniznica-tema>

Tomka Miklós: *A társadalmi és vallási változások összefüggései az 1989 utáni kelet-közép-európai társadalmakban, különös tekintettel Magyarországra és a határon túl élő magyar népességre*. Szakmai beszámoló a T042943 OTKA nyilvántartási számú kutatásról. É.n. (http://real.mtak.hu/851/1/42943_ZJ1.pdf)

f. Zdeněk Kubíček. *Evangelnet*. Nezávislý evangelický portál, https://www.evangelnet.cz/cce/kazatel/898-zdenek_kubicek

Z historie fakulty. 75 let fakulty – učitelé. <https://web.etf.cuni.cz/ETFN-26.html#42>

Névmutató

- Baláz, Ján 65–69, 73
 Barbarič, Michal 63, 73, 84
 Barlog, Ján 84
 Batta Pál 78, 87, 90
 Belanský, Andrej 129
 Beneš, Edvard 34, 35, 42, 74, 75, 87–89
 Bikfalvy Jenő 68
 Bolgár Elek 100
 Böszörményi Sándor 65–69, 71
 Brányik Sándor 161, 163
 Brezsnyev, Leonyid Iljics 142, 156
 Bujevszki, A. S. 153
 Bujnický 164
 Ciesar, František 164, 169
 Čontofalský, Ján 81, 82, 85, 132, 133, 158
 Czeglédy Pál 90
 Csáji Bertalan 93, 111, 112, 124, 162
 Csanda Lajos 42
 Cukás Zsigmond 162, 163, 165
 Dobos Sándor 78
 Doležal, Jíří 168
 Duka-Zólyomi Norbert 55
 Durný, Ladislav 47, 48
 Egyed Béla 65
 Esterházy János 37
 Földes Lajos 42, 51
 Gaál Istvánné 162, 165
 Gaál Vladimír 161, 162
 Gazdovič, Juraj 112, 122, 124
 Gottwald, Klement 123, 180
 Gyöngyösi János 39
 Gyöngyössi Gondán András 61
 Halaša, Ludovít 81, 84, 86
 Halász, Juraj 133
 Hitler, Adolf 36, 47, 48
 Homola, Karol 140
 Hoof, Visser't 151
 Horovčák, Pavel 78, 81, 82, 84, 86
 Hromádka, Josef Lukl 146, 161, 154, 155, 178, 180, 182, 184–191, 193, 215
 Hromaník, Michal 134, 182
 Hruscov, Nyikita Szergejevics 143, 151, 156
 Hrůza, Karel 148, 157
 Hudák, Pavel 65
 Husák, Gustáv 36
 Imrédy Béla 50
 Jurčo 169
 Jakab András 169
 Jakab Elemér 163
 Jenčík, Juraj 81, 82, 84
 Jeszenszky Lenke 130
 Juhász István 55–57
 Juhász István 190
 Kahuda, František 154
 Kiš 169
 Kis János 43
 Kloppenburg, Heinz 150
 Kóczán Mór 43, 51–53, 55
 Kolesár, Ján 50
 Konkoly Thege István 43, 50, 51
 Korec, Ján Chryzostom 130

-
- Kostrej, Pavel 63
Kovács Alajos 103, 161, 167
Kovács Béla 157
Kovács Bertalan 43, 46
Kovács Károly 43, 45
Kovács Károly 120
Kovács László 161
Kozár Sándor 73, 80, 81
Kozma Tamás 149
Könyves István 68, 78, 80
Kráľ, Branislav 161
Krenko, Jozef 84
Kirnág, Michal 63, 65
Kubíček, Zdeněk 161, 168
Kuczy Lajos 124, 162
Kúr Géza 43, 57–59
Kürthy Sándorné (Csiba Klára)
159
Lang, Ján 54
László Béla 90
Lenkey Lajos 78
Lochman, Jan Milič 152, 155, 187,
188
Lučan, Matej 140, 141
Mach, Alexander 17
Magda Sándor 65
Martinák, Ladislav 163
Maťašik, Andrej 41, 81, 84, 86, 90,
108, 159, 163–167, 170, 171,
177, 181, 182, 191, 193
Matta, Jozef 74, 81
Mayer Imre 103
Mertens Alfréd 67, 68
Michalička, Augustín 163
Nagy Rezső 159, 163
Navrátil Géza 164
Nyitrai Dezső 73, 90
Novomeský, Ladislav 98, 175
Okáli, Daniel 101
Olt Károly 146
Ondra, Jaroslav 153, 154, 187
Otocska Rudolf 43
Ozorovský, Vojtech (Béla) 92–96,
111, 116
Pánthy Béla 67, 68, 80
Parák, Jozef 57
Paulen, Vojtech 161
Pető Sándor 43
Perret, Edmond 164, 167
Pinzeš, František 57
Preiner Vilmosné 165, 166
Rácz József 67, 73, 74, 78, 81
Riška, Ernest 46, 47
Roger, Patrick 151
Sadloň, Gustáv 97, 98
Salamon X. Ferenc 161
Seč 164
Sedláček, Štefan 55–57
Šimkovič, Ján 66
Simon József 78, 86, 87
Smolík, Josef 188, 193
Stenčík, Michal 50
Štunda, Štefan 65, 66, 68, 74, 86
Samu János 50
Szabó Antal 129, 173, 178, 182, 183,
190
Szabó Béla 43–45, 59, 78, 97–100,
102, 103, 162, 163

-
- Szakál István 69
Szakall János 43, 51, 53–55
Szálasi Ferenc 50, 52, 53
Székely Dezső 43, 46, 49–50, 59
Szirmai János 78
Sztálin, Jozsif Visszarionovics
123
Tardy, Otakar 161
Tiso, Jozef 37, 44
Tomáš, Michal 81, 82
Tomášek, František 130
Tomašula, Ján 41, 62–66, 68, 73,
74, 80, 81, 84, 86, 92–96, 99,
100, 111, 116, 184
Tóth Imre 43, 51, 55
Tóth Károly 152, 153, 160, 161,
165, 166, 193
Turnská, Jiřina 162
Turnský, Ján 73,
Turnský, Štefan (Túróczy István)
73, 81, 82, 85, 107, 120, 155,
162, 181–185, 191, 192
Újlaky Sándor 78
Urbán Károly 43, 46, 48
Urbán Mária 48
Vágó Ede 111, 112, 124
Vágó Ferenc 163
Vajda Antal 163
Válek, Miroslav 134, 140, 158
Varga Imre 43, 47, 48, 51, 92, 93,
110–112, 119, 121–127, 129,
132–134, 158, 161–163, 167,
176, 180, 182–187, 189, 191–
193, 214
Vaszily János 162
Végh Dániel 162, 165–167
Virágh Vince 162
Vyhnánek 164
Wagner Ferenc 100–102
Wilkens 150
Zajdó László 43, 51
Zárecký, Štefan 164

Summary

In National and Ideological Shackles. Reformed Christians and the Reformed Christian Church in post-World War II Czechoslovakia

As between the two world wars, the Reformed Christian denomination made up the fourth largest religious community in Slovakia after 1945. True, in the meantime its share in the total population decreased from 4.8% to 1.65%, and the absolute number of Reformed Christians decreased from 144,000 to 85,000. The first chapter of the monograph, written by László Gyurgyík, deals with the statistical data of Reformed Christian population, with special emphasis on their proportion in each district and region of Slovakia. It also summarises the factors that have influenced the decline in the number of Reformed believers. The chapter is supplemented by an annex with a series of tables, in which the reader can find detailed data at county and district level.

The end of World War II also marked a significant milestone in the history of the Reformed Christian Church in Slovakia. The restoration of the pre-1938 state borders (with the exception, of course, of Carpathian Ruthenia, which was annexed to the Soviet Union) meant that tens of thousands of Reformed Hungarians were returned to Czechoslovakia, where they immediately faced very difficult conditions because of their ethnicity, since the goal of Czechoslovakia was to build a purely Slavic nation state without Germans and Hungarians. One element of this plan was that thousands of Hungarians were tried and accused of war crimes under the so-called *Retribution Order No. 33* of the Slovak National Council (SNR) *on the punishment of fascist criminals, occupants, traitors, and collaborators and on the establishment of the people's judiciary*, adopted on 15 May 1945, and then deported to Hungary under the population exchange agreement.

As the chapter written by Attila Simon reveals, among the Hungarians brought before the courts were Reformed pastors, whose conviction was intended to punish their entire congregations. However, only in a few cases did the lawsuits against Reformed pastors achieve their purpose. Indeed, the accusations against them were excessively generalized (accusations of fascism

or a presumed membership of a Hungarian political party) and there was neither real evidence, nor were there incriminating witnesses. Thus, in many cases, the district People's Courts dismissed the charges or acquitted the defendants. Among the accusations, one of the most common and most provable was that the pastor had participated in the reception of the Hungarian army marching into the arbitrage area in November 1938, and had possibly even made a speech. On the whole, however, the lawsuits brought against Reformed pastors in the People's Courts did not achieve their goal, and most pastors remained in their posts and continued to serve their congregations.

However, it was not only the individual pastors who found themselves in a difficult situation, but also the church itself, which continued to be headed by the Slovak leadership of the church organization in Tiso's Slovakia, the so-called Steering Committee. Alfréd Somogyi's article describes the circumstances in which the Steering Committee was set up and, among other things, why its activities were contrary to the internal rules of the Church. The Steering Committee hoped that its „anti-Hungarian” measures would win it the support of the actual Czechoslovak power after the war too. While this was more or less the case until 1949, after the communist takeover the Steering Committee, which was led by Ján Tomašula and Vojtech Ozorovský, became increasingly uncomfortable for the party state leaders and began a slow but steady loss of power. After the constitutional synod in Bratislava in 1951, the Steering Committee was legally dissolved and the leadership of the Reformed Christian Church was ceded to Hungarians, in accordance with the ethnic composition and interests of the believers.

A typical example of the situation of the Reformed Church in Slovakia after 1945 is the chapter in which Árpád Popély describes the circumstances and fate of the Reformed congregation in Bratislava and its pastor, Béla Szabó. Szabó was tried by the People's Court after the war, but was acquitted, nevertheless, the Czechoslovak state continued to persecute him because, in defiance of its regulations, he continued to insist on Hungarian-language worship. The authorities' action against Szabó (the pastor was threatened with being handed over to the Soviets) eventually led to his being forced to leave his congregation and move to Hungary. Of course, he was not the only one, since according to our current sources, during these years about 60 Reformed pastors had no choice but to leave Czechoslovakia and move to Hungary, which of course meant a significant and practically irreplaceable loss for

the Reformed Christian Church in Slovakia. Meanwhile, in the context of the population exchange, part of the Reformed Christians was also forced to leave, which, according to Árpád Popély's research, caused significant ethnic changes and weakened the Reformed Church, especially along the Hron river.

The chapter by László Szarka discusses the relationship between the Reformed Christian Church and the state in the 1950s and 1960s. He reveals that during the period under study, the Reformed Church in Slovakia, with 100–110,000 believers, was confronted with the heavy-handed, party state Czechoslovak church policy of restricting religious life in all its aspects. Although Bishop Imre Varga was mostly seen as a reliable, predictable, and pliable partner by the communist party and state bodies that controlled church politics in Slovakia, he himself and the seven Reformed presbyteries were constantly under scrutiny by both the county and district political and police authorities. Despite this, in the brief period of liberalization in Slovakia between 1963 and 1967, the Reformed Christian Church managed to strengthen its social support, the financial backing of its congregations, and its positions in pastoral training, religious education, religious publishing and the press. In 1968–1969, also the efforts of the Slovak-speaking Reformed congregations in Eastern Slovakia to separate themselves from the rest of the country were successfully dealt with.

From the point of view of the history of the churches in Czechoslovakia and Hungary during the socialist era, the so-called 'peace movement of the priests', which aimed at controlling the activities of the churches on the one hand, and at breaking up the internal unity of the church on the other, cannot be ignored either. In the seventh chapter of this volume, Barnabás Vajda presents the activities of the church offices of the two countries in controlling the churches, mainly on the basis of the records of the State Offices for Church Affairs of Hungary and of Czechoslovakia held in the Daróczy út (Budapest) branch of the National Archives of Hungary. The paper describes, among other things, the organisational structure and activities of the Christian Peace Conference and also discusses how Hungarians in Slovakia were represented in the activities of the two (Czechoslovak and Hungarian) authorities for church affairs.

And although thanks to Bishop Varga, the Reformed Church weathered the reprisals after the Prague Spring well, the church's room for manoeuvre was also extremely limited during the period of normalisation. This is il-

lustrated by Zsolt Búza's chapter on the organisation of the 1973 celebrations of the Bratislava congregation and its thwarting by the state. Originally, the congregation and its leaders had wanted to commemorate the 300th anniversary of the Bratislava Blood Court, the 80th anniversary of the independence of the Bratislava Reformed Christian community and the 60th anniversary of the consecration of the church with a large-scale celebration. However, this was not desirable from the point of view of the socialist state power, so various methods were used to prevent the Bratislava Reformed congregation from commemorating its own history in a dignified manner.

The training of pastors has always been a priority for the churches. In the Reformed Christian Church in Slovakia this was largely unresolved between the two world wars, and after the Second World War it became a major problem. After 1948 (as between the two wars), there were attempts on the Slovak side to solve the problem of training Reformed pastors within the Slovak Evangelical Theological Faculty in Bratislava, but the leaders of the Reformed Christian Church were well aware of the dangers of this solution and avoided it. Thus, from the 1950s, the Comenius Protestant Theological Faculty of the Evangelical Church of Czech Brethren in Prague provided the training of Reformed pastors, the development and the teachers of which Attila Lévai deals with in the last chapter of the monograph. Lévai reveals that in the first decades of the history of Reformed pastoral training in Prague, the role of Josef Lukl Hromádka and later of Professor Lajos László Csémy was indispensable.

Szerzőink

Mgr. et. Mgr. Buza Zsolt, PhD. Pozsonyi református lelkipásztor, egyháztörténész

Gyurgyík László, PhD. Szociológus, demográfus, Selye János Egyetem, Református Teológiai Kar / Fórum Kisebbségkutató Intézet, durdikl@ujs.sk

Doc. ThDr. Lévai Attila, PhD. Csicsói és kolozsnémai lelkipásztor, dékán-helyettes, Selye János Egyetem, Református Teológiai Kar, levaia@ujs.sk

Dr. habil Popély Árpád, PhD. Történész. Selye János Egyetem, Tanárképző Kar / Fórum Kisebbségkutató Intézet, popelya@ujs.sk

Dr. habil Simon Attila, PhD. Történész. Selye János Egyetem, Tanárképző Kar / Fórum Kisebbségkutató Intézet, simona@ujs.sk

Doc. ThDr. Somogyi Alfréd, PhD. Apáczaszakállasi református lelkipásztor, dékán, Selye János Egyetem, Református Teológiai Kar, somogyia@ujs.sk

Doc. Szarka László, CSc. (1953), Történész. Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, szarkal@ujs.sk

Dr. habil Vajda Barnabás, PhD. (1970), Történész. Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, vajdab@ujs.sk

Univerzita J. Selyeho
Pedagogická fakulta
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
www.ujs.sk

Simon Attila et all.

**Nemzeti és ideológiai béklyóban.
Reformátusok és a református egyház a második világháború
utáni Csehszlovákiában**

Recenzenti / Recenzensek:
Prof. Dr. habil. Lukács Olga, PhD.
Doc. Mgr. et Mgr. Andrej Tóth, Ph.D.

Jazyková úprava / Nyelvi szerkesztő: Simon Beáta

Tlačová príprava / Nyomdai előkészítés: AZ Team s.r.o
Tlačiareň / Nyomda: DMC, s.r.o. Nové Zámky
Rozsah / Terjedelem: 13,1 AH / 13,1 szerzői ív
Počet výtlačkov / Példányszám: 120

Vydavateľ / Kiadó: Univerzita J. Selyeho, Selye János Egyetem
Rok vydania / Kiadás éve: 2023
Prvé vydanie / Első kiadás

ISBN 978-80-8122-465-2

A jelen kötet a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház második világháború utáni sorsával foglalkozik. A Selye János Egyetemen folyó forrásfeltáró munkának köszönhetően az olvasó többek között olyan a református egyházzal kapcsolatos témákról olvashat benn, mint a szlovák vezetésű ún. Szervező Bizottság története, a népbíróságok elé állított református papok sorsa vagy a református felsőoktatás története. Emellett olyan neves személyiségek tevékenységéről és sorsáról is információkat közöl a kötet, mint Szabó Béla pozsonyi lelkész vagy Varga Imre püspök.

9 788081 224652

ISBN 978-80-8122-465-2